

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

1901 — ΤΕΥΧΟΣ 12^{ον}

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ
ΟΔΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 12

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 12^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Ὁ Κλέφτης Ζαχαριάς (τέλος)	Σελ. 561
Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία ἀπὸ ναυτικῆς καὶ ιστορικῆς ἀπόψεως, ὑπὸ Περικλέους Δ. Ρεδιάδου (τέλος) »	581
Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829. Μετάφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Κ. βαρώνου Ἰαίδεα (τέλος)	» 609
Ἡ τελευταία ποιμαντορικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα Λέοντος ΙΓ', πρὸς τοὺς ἱεράρχας τῆς ἐν Ἑλλάδι Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὑπὸ Π. Καρολίδου. »	619

Κύριος καὶ πρῶτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεῦτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῆ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγεῖλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἔκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τούτου συσταθείσης ἐδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4

τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρουσοῦ), ἢ δὲ ἐτησίᾳ συνδρομῇ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Οἱ συνδρομηταὶ τῆς « Ἀρμονίας » παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσι τὴν συνδρομὴν των

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΔΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πανεπιστημίου 12,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν HERRN CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16, μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως: pour compte de M. W. Barth à Athènes.

ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟΝ Γ. ΜΠΑΡΤ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΟΔΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 12

Ἐξεδόθησαν

Ν. Γ. Πολίτου Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμίαι. Τόμος Γ'. Σελ. 686. Τιμᾶται δρ. 8, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δρ. 8.50, ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 8.

Ἰωάννου Βλαχογιάννη Ἀρχεῖα τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Α'. Ἀθηναϊκὸν ἀρχεῖον, δημοσιεύμενον δαπάνῃ τοῦ δήμου Ἀθηναίων. Τόμος Α'. Σελ. η', 560. Τιμᾶται δρ. 15, ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10.

Γ. Χατζιδάκι Γλωσσολογικαὶ μελέται. Σελ. 635. Τιμᾶται δρ. 15, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δρ. 15.50, ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 11.

Ἑλλάς. Συλλογὴ εἰκόνων ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Τοποθεσίαι, Ἀρχιτεκτονικὴ, Γλυπτικὴ κτλ. Ἐκδίδονται εἰς τεύχη εἰς σχῆμα 4^{ον}, περιέχοντα 28 - 30 εἰκόνας καὶ τιμώμενα ἕκαστον δρ. 3.50. Ἦδη ἐξεδόθησαν τεύχη Α' καὶ Β'.

Περιεχόμενα τοῦ Α' τεύχους: Εἰκόνες ἐξ Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Ἐλευσίνας, Σουνίου, Ναυπλίου, Κορίνθου, Σπάρτης, Μεσσήνης, Ὀλυμπίας, Δελφῶν, καὶ 9 διάφορα ἔργα τῆς γλυπτικῆς.

Περιεχόμενα τοῦ Β' τεύχους: Εἰκόνες ἐξ Ἀθηνῶν, Αἰγίνης, Ἐπιδαύρου, Μυκηνῶν, Τίρυνθος, Φιγαλίας, Ὀλυμπίας, Τεμπῶν, Μετεώρων, ὡς καὶ 7 ἔργα τῆς γλυπτικῆς.

 Παρακαλοῦνται ὅσοι ἐκ τῶν κ. κ. Συνδρομητῶν τῆς «Ἀρμονίας» θέλουσι νὰ διακόψωσι τὴν συνδρομὴν, νὰ μοι ἀγγείλωσι τοῦτο ἐγκαίρως.

Ζαχαριάς ἐτράβηξεν εἰς τὸ Μοναστήρι τῆς Μαλεβᾶς οἱ Τοῦρκοι ἦλθαν εἰς Μαλεβάν· ὁ Ζαχαριάς φεύγει εἰς μίαν θέσιν Ξεροκάμπι (θέσιν Ταρμύρι) ἔφθασαν οἱ Τοῦρκοι εἰς Ταρμύρι ἄρχισεν ὁ πόλεμος μετὸν Ζαχαριάν τὴν 1ην ἡμέρα τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην

ἔφθασε κι' ὁ Καράμπελας ὁ Καπετὰν Θανάσης·
ὁ Ζαχαριάς ἐμίλησεν ὄλοι νὰ ξεσπαθώσουν

καὶ νὰ κάμωσιν γιουρούσι·

φιλὴ φωνὴ τοὺς ἔκρανε, χαράμι νὰ μᾶς γίνῃ,
βοῆ Μπαῖραχτάρι ἄπιστε, πιάσε τὸ Μοναστήρι,
βάλτε φωτιὰ στὲς πόρτες τοὺς καὶ σκάλες γιὰ νὰ μπούμε·
Τοῦρκοι πολλοὶ σκοτώθηκαν, Μπουλούμπασης φωνάζει
Μπουλούμπασης ἐμίλησε, 'μιλᾷ τῶν καλογέρων,
τώρα νὰ μᾶς γλυτώσετε ἂν θέλτε Μοναστήρι.

Οἱ καλογέροι τοῦ μιλοῦν, παρακαλοῦμεν Ζαχαριὰ νὰ παύσετε τὸν πόλεμον· χαλὰν τὸ Μοναστήρι νὰ κάμετε μουσαθερέ. Μοῦ κακοφαίνεται, καλογέροι, θὰ τοὺς τελειώσω ὄλους καὶ τότες κάνω τὸν μουσαθερέν καὶ κάμνω καὶ κουβέντες,

νὰ ἰδοῦν οἱ Τοῦρκοι τ' ἄρματα, νὰ ἰδοῦν καὶ τὸ τουφέκι.
'Ἐπῆραν πλιάτζικα πολλὰ τοῦ Ζαχαριὰ τ' ἀσκέρι,
ἐπῆραν ἄτια διαλεκτά, ἄρματα ἀσημένια,
'πῆραν ἓνα μπεόπουλο, ποῦ ἦταν καθαλάρης.

Τότε φωνάζει ὁ Ζαχαριάς τοῦ Θανάση τοῦ Καράμπελα, ἄς παύσῃ ὁ πόλεμος νὰ ἰδοῦμε τί μᾶς λένε. Καὶ μίλησε ὁ Μπουλούμπασης, σῦρε εἰς τὸ 'δικόν σου Βιλαέτη (τοῦ Μιστρός) καὶ μὴ μᾶς χαλᾷς τὸ Βιλαέτη. Μωρὲ Μπουλούμπαση, ὄλα τὰ Βιλαέτια δικὰ μου εἶναι καὶ πατρίδα μου, ἡ πατρίδα σου εἶναι εἰς τὴν Μέκα καὶ σῦρε σὺ στὴν Μέκαν· ἐγὼ θὰ χύσω τὸ αἷμα μου διὰ τὴν σκλαβωμένην πατρίδα μου. Ὁ Ζαχαριάς ἐπῆρε τὸν ταῖφά του καὶ ἐπῆγεν εἰς τὴν Μπαρμπιτζαν καὶ ἔκαμε τὸ χαρέτζι (ἐπῆρε καὶ τὸ μπεόπουλον).

9. Γράμματα πρὸς τὸν Ζαχαριάν ἀπὸ τοὺς συντρόφους του (ἀπ' ὄλα τὰ Βιλαέτια).

Καπετὰν Ζαχαριὰ, πολλὴ Τουρκιὰ συνάξεται διὰ νὰ μᾶς χαλάσουν· τί μᾶς λέγεις;

'Αποκρίνεται.

Σᾶς λέγω νὰ εἶσθε ἔτοιμοι καὶ μὴν σαλεῦτε ἀπὸ τὰ Βιλαέτια σας· ὅπου ἀνταμωθῆτε μετὸς Τοῦρκους, τουφέκι καὶ φωτιὰ, καὶ ἐγὼ τὰ

χαλάω τὰ καθούλια τῶν Τούρκων (τοὺς κάμνω ἄνω κάτω) καὶ μὴν φοβᾶσθε. Ἐσηκώθη ὁ Ζαχαρίας διὰ νυκτός καὶ ἐπέρασεν εἰς τὰ Ταμπάζικα καὶ ἔφθασεν εἰς τοῦ Κόκλα τὸν Λόγκον· εἰς τὴν μεγάλην δημοσίαν ἀπαντήθη καὶ μετὰ τοὺς Ντελιμπασίδες τοῦ Βεζύρη, ἔφεραν χαζνὲ καὶ ἔδωσαν σελάμι. Ὁ Ὄσμὰν Μπουλούμπασης τοῦ Ζαχαριά ἀνθρωπος τοῦ ἔδωσεν σελάμι, τοὺς ἐρώτησαν καὶ εἶπαν ὅτι ἔχουν χαζνὲ· οἱ Ντελιμπασίδες ἐνόμισαν ὅτι εἶναι τοπικὸς Μπουλούμπασης, ἔφαγαν ψωμί μαζὶ· τότε ὁ Ὄσμὰν Μπουλούμπασης ἐκατόρθωσεν μπουγιουρντί τοῦ Βεζύρη, ὅτι νὰ δώσουν τὸν χαζνὲ εἰς τὸν Ὄσμὰν Μπουλούμπαση καὶ αὐτοὶ νὰ γυρίσουν εἰς Πύργον, Ἀγουλινίτζαν, Ἀρκαδιὰ καὶ Φιλιατρὰ καὶ νὰ ἔλθουν εἰς Ἀνδρούτζαν, καὶ ἐκεῖ σᾶς καρτεροῦμεν καὶ ἡμεῖς. Ἐδιάβασαν τὸ μπουγιουρντί τοῦ Βεζύρη εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν, τὸ ὅποιον ἔγραφεν «*Βέρινιζ χαζνὲ Ὄσμὰν Μπουλούμπασιέ ὁ γκειωῆρ μιζὲ σὶζ ιζέ-κενιζ γκερι βιλαιετέ τεστοῦρ μουκερεμ ἱερσηνιζ ἄζέ*»

Ἐδωσαν τὸν χαζνὲ εἰς τὸν Ὄσμὰν Μπουλούμπασην καὶ ἀνεχώρησαν οἱ Μπουλούμπασιδες.

10. Γράμμα Ζαχαριά πρὸς τοὺς Πετμεζαίους.

Εἰς ἐλόγουσας Πετμεζαῖοι νὰ γράψετε τῶν Κολοκοτρονέων καὶ εἰς ὅλα τὰ Βιλαέτια τῶν συντρόφων μας, νὰ ἔλθητε ὅλοι εἰς τὸ βουνὸν τοῦ κυνηγοῦ νὰ μοιράσωμεν τοὺς λουφέδες, ὅ,τι ἐπῆρα τῶν μουρτάτιδων τὸν χαζνὲ καὶ νὰ σᾶς ὀρμηνεύσω πῶς νὰ περπατεῖτε, διότι ἐγὼ θὰ περάσω εἰς Κόρινθον νὰ κάμωμεν καὶ ἐκεῖ κανένα σύντροφον. Ἦλθαν ἔσμιξαν ἐμοίρασαν καὶ ὠμίλησαν καὶ ὁ Ζαχαρίας ἀνεχώρησεν εἰς Κόρινθον.

11. Γράμμα τοῦ Ζαχαριά πρὸς τὸν Κιαμήλμπεη.

Ἐνδοξότατε Χατζῆ Χουσεῖν Κιαμήλμπεη Ζαντέ καὶ Χαρατζῆ τοῦ Βιλαετίου Κορίνθου, ἐγὼ ἦλθα εἰς τὸ Βιλαέτι σου καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ με ἀγαπᾶτε ὡς δικόν σας καὶ θὰ σ' ἀκούσω, ὅπου νὰ μὴν πειραχθῆ μύτη ἀπὸ τὸ Βιλαέτι σου.

12. Γράμμα Κιαμήλμπεη πρὸς τὸν Ζαχαριά.

Καπετὰν Ζαχαριά, ἔλαβα τὸ γράμμα σου καὶ ἐχάρηκα ὅπου εἶσαι πιστὸς καὶ σοῦ ῥίγω λουφέδες νὰ πληρώνεσαι καὶ νὰ φυλᾷς τὸν τόπον· νὰ μοῦ πιάσης τὸν Μῆτρον τὸν Χελιώτην, ὅπου μοῦ τάραξε τὸ Βιλαέτι ὁ χαϊντούτης, καὶ ἐγὼ νὰ γράψω τοῦ Βεζύρη νὰ σοῦ πληρῶνουν τὰ 24 κατιλίγια τοῦ Μωρέως λουφέδες καὶ νὰ φυλᾷς τὸ ζάπι τοῦ τόπου.

13. Ὁ Ζαχαρίας γράφει τοῦ Μῆτρου Χελιώτη ὅστις ἀντάμωσε τὸν Ζαχαριάν, ὅστις τὸν ὀρμήνευσε τοῦτον καὶ τοῦ εἶπε· Μῆτρο, ἔχομεν

συντρόφους εἰς ὅλα τὰ Βιλαέτια καὶ μὴν κάμης τοῦ κεφαλιοῦ σου χωρὶς νὰ ἐρωτᾷς, ὅστις τὸν ἐπαρακάλεσε νὰ τὸν ἀγαπάῃ, καὶ ὅτι θὰ εἶναι πάντα εἰς τὴν προσταγὴν του. Λέγει ὁ Ζαχαργιάς· Σοῦ λέγω τοῦτο, ὅταν σοῦ λέγω κάτζει, κάθου, καὶ ὅταν σοῦ λέγω σήκω, νὰ σηκώνεσαι εἰς τὸ τουφεκί καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ καὶ τὰ λοιπὰ Βιλαέτια, καὶ μὴ φοβᾶσαι, Μῆτρο, ἐγὼ εἶμαι ὁ Ζαχαργιάς καὶ θὰ γράψω τοῦ Κιαμήλμπεη νὰ σὲ ἀγαπάῃ, ἀλλὰ φρόνιμα.

14. Γράφει ὁ Ζαχαργιάς τοῦ Κιαμήλμπεη. Ἐνδοξότατε Χαντζή Χουσεῖν Ἐφέντη, τὸν Μῆτρο τὸν ἀντάμωσα καὶ μοῦ εἶπε τὰ δικάιά του· οἱ Χαβελίδες τῶν χωριῶν τὸν ἐπείραζαν εἰς τὸ ἤρτζι καὶ διὰ τοῦτο ἔγεινε κακὸς καὶ νὰ μοῦ τὸν χαρίσης, καὶ νὰ τὸν τηράξῃς ὡσὰν τζιράκι σου, νὰ τοῦ δίνετε εἴκοσι λουφέδες νὰ ψωμοζῇ, καὶ τότε δὲν θάκοῦν τὸ παραμικρὸν, διότι ὅσα γίνονται, γίνονται ἀπὸ ἄλλους καὶ τὰ κατάβαρα τὰ ῥίχνουν αὐτουνοῦ.

15. Κιαμήλμπεης γράφει τοῦ Ζαχαργιά. . . Ἐγὼ προστάζω νὰ σοῦ δύνουν 40 λουφέδες οἱ Κοτζαμπασίδες καὶ σὺ δίνε τοῦ Μῆτρο ὅσα θέλεις, καὶ τὸ Βιλαέτι μου νὰ εἶναι ἥσυχον, λάβε καὶ ἕν τακῆμι σκουτῖα καὶ μίαν ζάρκα διὰ νὰ μὲ ἐνθυμᾶσαι διὰ πάντα· ὁ φίλος σου καὶ μπαμπᾶς σου Κιαμήλμπεης.

Γράμμα τοῦ Ζαχαργιά πρὸς τὸν Κιαμήλμπεη.

Κατζή μπαμπᾶ Κιαμήλμπεη σᾶς εὐχαριστῶ. Τὸν Μῆτρο Μάρα τὸν ὠδήγησα, εἰς τὸ ἐξῆς παραμικρὸν δὲν θὰ ἀκούσης καὶ τοὺς λουφέδες τοὺς πληρώνω ἐγὼ κάθε μῆνα. Ὁ φίλος σου Ζαχαργιάς Μπαρμπιτζιώτης.

16. Ἐφυγε καὶ ἐπέστρεψεν ὁ Ζαχαργιάς εἰς Μπαρμπίτζα, ἐμαζεύθησαν τὰ χωργιά καὶ ἤλθαν εἰς τὸν Ζαχαργιάν καὶ τὸν ἐπαρακάλεσαν νὰ κάμῃ φτιάσι μὲ τὴν ἀφεντιά, διότι θὰ χαθοῦν τὰ χωριά τους ἀπὸ τὴν ἀφεντιά. Τοὺς ἀπεκρίθη ὁ Ζαχαργιάς, ἕνα πόλεμον θὰ κάμω· ἀκόμα θὰ κάψω καὶ τοὺς πύργους μου καὶ θὰ φύγω, καὶ σὰν φύγω, τότε θὰ ἀκούτε κλάυματα δάκρυα καὶ μυρολόγια. Ἐφθασε καὶ ἡ παγανιὰ εἰς Μπαρμπίτζα καὶ ἀνοίξεν ὁ πόλεμος ἀπὸ τὴν αὐγὴν ἕως τὸ δεῖλι, ἔκαψε τοὺς πύργους του καὶ ἐτράβηξεν κατὰ τὴν ἀγίαν Παρασκευὴν, ἡ παγανιὰ ἐτράβηξεν κατὰ τοῦ Μπασαρά καὶ ἔκαμε χωσιὰν εἰς τοῦ Μαρίνου τὸ ῥέμμα, ὅπου ἐκεῖ ἐμελλεν νὰ περάσῃ ὁ Ζαχαργιάς. Ἐφθασεν δὲ ὁ Ζαχαργιάς εἰς τοῦ Μαρίνου τὸ ῥέμμα καὶ εἶπε τῶν παλληκαργιῶν νὰ ἀνοίξουν καὶ νὰ βάλουν τὸ ῥέμμα εἰς τὴν μέσην, μὴν τύχη καὶ ἔχουν

χωσιὰ οἱ Μπουρτάτες. Ἐβαλαν τὸ βέμμα εἰς τὴν μέσην καὶ τῷ ὄντι οἱ Τούρκοι ἦταν εἰς τὸ βέμμα χωσιασμένοι, ὥστε τοὺς ἔβαλαν εἰς τὴν μέσην καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς καὶ ἔκρινε τὸν σκοτωμὸν τῶν Τούρκων καὶ τὸν κλαθμὸν ὅπου ἔγεινεν. Ἐπῆγαν τὰ χαμπέρια εἰς τὸν Μιστρᾶ, ἔστρεξεν ὁ λόγος τοῦ Ζαχαριᾶ ὅπου ἔλεγεν, ὅταν θὰ φύγω τότε θὰ ἀκοῦστε κλάυματα δάκρυα καὶ μυρολόγια.

Χαμπέρη ἐπῆγε στὸν Μιστρᾶ, οἱ Τούρκοι σκοτωθῆκαν,
κλαῖνε μανάδες τὰ παιδιὰ, γυναῖκες διὰ τοὺς ἀνδρες,
κλαῖνε καὶ αἱ Χανούμισσες
ναλέτι νὰ ἔχη ἡ ἀφεντιὰ, νὰ τὸ 'χη καὶ ὁ Ζαπίτης,
ποῦ τὸ Τασίλι βίγνουνε, τὸ τρῶνε οἱ Μπιμπασιάδες,
τὸ τρῶνε οἱ Χαίνηδες αὐτοὶ οἱ Κοτζαμπασίδες·
ἀρζιγάλη θὰ κάνωμεν στὴν Πόλιν θὰ τὸ πᾶμε,
στὸ βασιλιὰ θὰ δώσωμε, τὸ δίκιο μας νὰ βροῦμε.

Συνάχθησαν ὅλοι οἱ τρανοὶ καὶ μετὰ τὸν Μπίμπασι συνομιλοῦν. Ἐκαμαν μουσιαθερέν, τί νὰ κάνωμεν τὸν Χαίνη τὸν Μπαρμπιτζιότη; Θὰ μᾶς χαλάσῃ ὅλα τὰ βιλαέτια τοῦ Μωριά καὶ τῆς Ῥούμελης· νὰ τοῦ γράψωμεν νὰ τοῦ στείλωμεν 500 χάρτζια, νὰ μπορέσωμε νὰ τὸν ἡσυχάσωμεν· τώρα ποῦ ἔκαψε τοὺς πύργους του, τώρα θὰ μᾶς κάψῃ ὅλα τὰ ζευγαλατιά μας· πῶς νὰ ἡμπορέσωμεν νὰ τὸν πιάσωμεν ἢ κρυφὰ νὰ τὸν σκοτώσωμεν, ὅτι ἄλλος τζαρὲς δὲν γίνεται. Ὅλοι μετὰ μίαν γνώμην ὠμίλησαν, ὁ ὀρισμὸς τοῦ ἐνδοξοτάτου ἄς γείνη. Διορίζει ὁ Μπίμπασης τοὺς Κοτζαμπασίδες νὰ τοῦ γράψουν καὶ τοῦ ἔγραψαν.

17. Καπετὰν Ζαχαριᾶ, ὠμιλήσαμεν μετὰ τὸν Ζαπίτην καὶ ἀπεφασίσαμεν νὰ σοῦ πληρώνωμεν 500 λουφέδες καὶ νὰ φυλᾷς τὸν τόπον ἀπὸ τοὺς κακοὺς καὶ νὰ παύσουν, νὰ μὴ σκοτώνουν τοὺς Τούρκους, νὰ μὴ χαλᾶν τὰ τζιφιλικία τῶν ἀγάδων.

18. *Γράμμα τοῦ Ζαχαριᾶ πρὸς τοὺς Κοτζαμπασίδες.*

Εἶδα τὸ γράμμα σας καὶ σὰς λέγω νὰ μοῦ δίδετε 1000 χάρτζια ἔξοδα ποῦ θέλω νὰ πληρώνω εἰς τοὺς συντρόφους μου, καὶ νὰ μὴν τὰ βίγνετε καὶ πληρώνουν οἱ φουκαράδες, διότι τὸ μαθαίνω καὶ ὕστερα ντζεθάπι δὲν μοῦ δίδετε, τότε θὰ κάμω τὰ τζιφιλικία σας σὰν τοὺς πύργους μου καὶ θὰ βλέπετε τὰ κεφάλια τῶν Τουρκῶν 40 εἰς τὸ γρόσι.

19. *Γράμμα Κοτζαμπασίδων πρὸς τὸν Ζαχαριᾶν.*

Δέξου 500 χάρτζια καὶ κατόπιν τὰ ἀυγατίζομεν ὡς λέγεις.

20. Ἀπάντησις Ζαχαριᾶ πρὸς τοὺς Κοιζαμπασίδες.

Δὲν τὰ θέλω, τὰ παίρνω μὲ τὸ σπαθί μου,

καὶ τοῦ Τζαούση μίλησε, τοῦ Μπαϊρακτάρη λέγει·

Τζαούση μοίρας' τὸ ψωμί, ἄνοιξε τὸ μπαϊραγιάκι,

καὶ ἐκατέβη εἰς τὸν κάμπον καὶ εἶπε τῶν πτωχῶν Σέμπρων· Πτωχοί, βγάλτε τὰ πράγματά σας, διότι θὰ κάψω τὰ χωρριά. Τὰ ἔβγαλαν τὰ πραγματά τους ὅλα ἔξω, καὶ ἔκαψεν τὴν Κάκαρη, τὸ Βαρίο, τὴν Σκουῦραν, Φλόκα, Πλατάνα καὶ Ζαγάνου καὶ τὴν Ῥιζιὰ καὶ ἐτράβηξεν εἰς τὰ Μπαρδουνοχώρια, ἐπῆγεν εἰς τὸν Σκουφομύτη, ὅπου συνορεύει μὲ τὴν Μάνην καὶ Μπαρδούνια, ἀγόρασεν τόπον ἀπὸ τοὺς Βαβουλιάνους καὶ ἔκτισεν δύο πύργους, μίαν ἐκκλησίαν, ἐφύτευσεν ἀμπέλι. Τοῦτο μαθούσα ἡ Πόρτα, ἐτρόμαξε πολὺ περισσότερον, διότι ἔσμιξεν μὲ τὴν Μάνην, καὶ ἔκαναν σύναξιν Τοῦρκοι καὶ Ῥωμαῖοι καὶ ὀμιλοῦνε, τί νὰ κάμωμε, ἔ τῶρα θὰ χαθῆ ἡ Τουρκιὰ μὲ τὸν χαινή, ἐκεῖ ὅπου ἐρίζωσε, τῶρα θὰ ἔχη καὶ τὴν Μάνην βοηθούς.

21. Τοῦ γράφουν οἱ Κοιζαμπασίδες καὶ μ' ἓνα μπουγιουρτί τοῦ Βεζύρη· Σὲ ἑσένα Καπετὰν Ζαχαριᾶ τὰ 24 καταλίγια τοῦ Μωρέως ἀποφασίσαμεν νὰ σοῦ δίνωμεν 2,000 χάρτζια, καὶ νὰ εἶσαι Ντερβέναγας καὶ Ζαπίτης, νὰ κυνηγᾷς τοὺς χαινήδες, καὶ ἡ Πόρτα θέλει σοῦ κάμει περισσότερες χάρες, νὰ εἶσαι ἓνας Ζαπίτης, νὰ φυλάξ ὅλα τὰ Βιλαέτια.

22. Γράμμα τοῦ Ζαχαριᾶ πρὸς τοὺς Πειμεζιάδες καὶ Κολοκοιτροναίους καὶ Ἀναγνωσταρᾶν.

Συντρόφοι μου, νὰ γράψητε εἰς ὅλους τοὺς συντρόφους, εἰς ὅλα τὰ Βιλαέτια, ἡ Πόρτα μὲ ἔκαμεν τεσλήμ Μουκερέμ νὰ φυλάω τὸ Ζάπι. Ὁ Βεζύρης μοῦ δίνει 2,000 χάρτζια νὰ φυλάω καὶ νὰ μὴ κουνιώσασθε, καὶ κάθε μῆνα νὰ στέλνετε τὸν τζαούση του καθένας νὰ παίρνετε τὸ μερδικόν σας, καὶ ὅταν μοῦ κόψουν τὰ χάρτζια, ἐγὼ σᾶς γράφω καὶ τότε σηκωνόμαστε μὲ τὸν χορόν. Σᾶς λέγω καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Μπεράκος ἐτήκωσε ἄρματα ἐναντίον τῆς Πόρτας, ἡ Πόρτα ἔστειλε τὸν Μουσάγαν νὰ τὸν πολεμήσῃ εἰς τὸ Δαφνί, καὶ τὸν πολεμάει τρεῖς μῆνας καὶ δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ τίποτα, καὶ μοῦ γράφει ἐμένα ἡ Πόρτα νὰ πάω ἐγὼ νὰ τὸν πολεμήσω.

23. Τραγοῦδι ποῦ λένε.

Τρία μπαριάκια βγήκανε μέσα ἀπὸ τὴν Μάνην,
τὰ δύο ἦτανε τοῦ Ζαχαριᾶ, τὸ ἄλλο τοῦ Μουσαῖα.
Ὁ Ζαχαριᾶς ὠμίλησε καὶ τοῦ Μουσαῖα λέει,
Μουσαῖα φύγε ἀπ' ἐδῶ, Μουσαῖα τράβα χέρι.
Μουσαῖας χέρι ἐτράβηξε, ὁ Ζαχαριᾶς 'μιλάει'
Μεράκο, γιὰ προσκύνησε μὲλον τὸν ταϊφά σου
νὰ σοῦ χαρίσω τὴν ζωή, νὰ σ' ἔχω μπουλουξῆ μου.
"Ὅσο εἶν' ὁ Μέρης ζωντανὸς κανέν' δὲν προσκυνάει'
Ζάχο, σῦρε στὸν τόπον σου, μὴν χάνης τὴν ζωὴν σου
Καὶ ὁ Ζαχαριᾶς ἐθύμωσε καὶ γράφει τῶν Κοσμίτων,
Λαγουμιτζίδες γιὰ νάρθουν, νὰ ἀνοίξουν τὸ λαγούμι.
Λαγουμιτζίδες ἤρθανε καὶ ἀνοίξαν τὸ λαγούμι,

καὶ τὸ ἔκαμαν χαζίρι. Πάλιν τὸν κραίνει ὁ Ζαχαριᾶς

Μεράκο, γιὰ προσκύνησε· τί σοῦ ἔβαλα λαγοῦμι;
Αὐτὰ τὰ λένε στὴ Βλαχιά, τὰ λένε στὴν Μπαρμπίτζα.
Εὐθὺς φωτιὰ τοὺς ἔβαλαν, τὸν Πύργον τὸν γυρίζουν,
ἓνα ἀγκωνάρι τ' ἔμεινε, οἱ Τούρκοι τοῦ φωνάζουν
ἀλλάχ, ἀλλάχ γιαραμπήμ,
σὲ προσκυνᾶμε Ζαχαριᾶ, δούλοι σου νὰ γινοῦμε.

Τὸν ἐπροσκύνησαν Τούρκοι 34 καὶ 12 Ῥωμαῖοι· τοὺς Τούρκους ἀπεκεφάλισαν, καὶ στέλνει τὰ κεφάλια τῶν εἰς τὴν Πόρτα (στὸν Μῶρα Βαλεσι), τοὺς Ῥωμαῖοὺς τοὺς κράτησε μαζί του.

24. Ὁ Μῶρα Βαλεσις γράφει πρὸς τὸν Ζαχαριᾶν Ντερβέναγα, Ζαπίτη τοῦ Μωρέως.

"Ἐστείλες τὰ κεφάλια τῶν Χαίντουνιδων καὶ τοῦ Μεράκου καὶ εὐχαριστήθηκα, ἀλλὰ τὰ κεφάλια τῶν Ῥωμαίων δὲν μοῦ τὰ 'στείλες.

25. Ἀπάντησις τοῦ Ζαχαριᾶ.

Ντοβλετιλῆ μου Βεζύρη, Μῶρα Βαλεσι τῆς μεγάλης Πόρτας. Οἱ Τούρκοι εἶναι ἐδικοί σας, οἱ Ῥωμαῖοι εἶναι ἐδικοί μου, θὰ τοὺς παιδεύσω κατὰ τὸν νόμον τὸν Ῥωμείκον (Κιτάπι), καὶ μὴν τὸ κάμης φταιξιμον. Τοῦ κακοφάνη τοῦ Βεζύρη.

26. Ὁ Κιαμήλμπεης γράφει κρυφὰ εἰς τὸν Ζαχαριᾶ.

Ὁ Βεζύρης τὰ ἔφτιασε μὲ τοὺς Νικολαίους νὰ ἠμπορέσουν νὰ σὲ σκοτώσουν, καὶ τὰ χάρτζια, ποῦ δίδει ἡ Πόρτα σὲ ἐσένα, νὰ τὰ δίνῃ τῶν Νικολαίων, διότι ὁ Βεζύρης τοῦ ἔκακοφάνη, ποῦ βάζεις τὸ ὄνομά σου εἰς τὴν ἐπάνω μεριά εἰς τὰ γράμματά σου, καὶ δεῦτερον ποῦ δὲν ἔστει-

λες τὰ κεφάλια τῶν Ῥωμαίων ποῦ ἦταν μὲ τὸν Μεράκον, καὶ ἔχε τὸν νοῦ σου.

27. Γράμμα τοῦ Ζαχαριᾶ πρὸς τὸν Κιανήλμπερν.

Μπαμπά μου, σὲ εὐχαριστῶ, ὁ Θεὸς νὰ σοῦ αὐξήνη τὸ Μουράτι σου, ὕστερις θὰ 'κοῦς τί θὰ γένη.

Γράφουν οἱ Νικολαῖοι, Καπετὰν Ζαχαριᾶ σὲ προσκυνοῦμε.

Πολλὴ Τουρκιὰ μᾶς ἔκλεισεν εἰς τὰ πέντε ἀλώνια καὶ νὰ μᾶς προφθάσης, διότι θὰ χαθοῦμεν. Εὐθὺς ὁ Ζαχαριᾶς ἐμίλησε·

Τζαούση μοίρασ' τὸ ψωμί, δὸς τῶν παλικαργιῶν μου,
σήμερα ἔχομε πόλεμο μὲ Τούρκους, μὲ Ῥωμαίους·
καὶ τὸ παίρακι του ἀνοίξε καὶ ἀφ' τὸν σωρὸν παγαίνει,
τοὺς Νικολαίους ἔκλεισε ἀντάμα μὲ τοὺς Τούρκους,
μιὰ μπαταργιὰ τοὺς ἔρριξαν, ψιλὴ φωνὴ τοὺς βάζουν·

28.

Ποῦ πᾶτε Νικολόπουλα καὶ ἐσεῖς παλιομουρτάτες;
τώρα νὰ ἰδῆτε πόλεμον, τάνδρεια τὰ τουφέκια,
ἐδῶ εἶν' ἀτός του ὁ Ζαχαριᾶς ὁ Βλαχομπαρμπιτζώτης,
ἔχει τουφέκι σιουσιανέ, πιστόλα καργιοφύλη,
καὶ τὸ σπαθί του δαμασκι καὶ ἀτός του παλικάρι.
Εὐθὺς οἱ Τούρκοι ἐτζάκισαν ὁ Ζαχαριᾶς μιλάει·
Τώρα νὰ ἰδῶ λογιάτες μου ὄλους νὰ τοὺς σκοτώσете,
ἐσὺ Μάνι Μπουτουμπασι, χαράμι νὰ σοῦ γείνη,
βρὲ Μακρυγιάννη ἄπιστε
τώρα πᾶρε τὸ αἷμά σου ἀπ' τοὺς παλιομουρτάτες.

Ὅπως ὁ λύκος μπαίνει στὸ μανδρὶ ἐμπῆκαν οἱ Ζορμπάδες, καὶ τοὺς Τούρκους πολὺς φόβος τοὺς ἐτζάκισε, οἱ Τούρκοι καὶ ἔφευγαν,

οἱ Νικολαῖοι τζάκισαν, κινδύνευσε ἡ ζωὴ τους.
Χαμπέρια πάνε στοῦ Μιστροῦ πικρὰ φαρμακωμένα,
μέγα κακὸν ἐγίνηκε στὰ τούρκικα κεφάλια,
μόνοι δώδεκα γλύτωσαν καὶ ἐκείνοι λαβωμένοι.
"Ἐκλαιγαν τὰ χαρέμια των, πῶς θλίβονται καὶ κλαίνε!
καὶ ἓνα χαρέμι θλίβεται σὰν πετρογελιδόνι·
Κυπαρισσένιο μου παιδί, ἔτζι ἦτον τὸ γραφτό σου,
μ' ἄφηκες γιὰ νὰ θλίβομαι ὅλην μου τὴν ζωὴν μου.
Βεζύρη κακορρίζικε, φθορὰ εἶσαι τῶν Τουρκῶνε,
τί σέ 'καμεν ὁ Ζαχαριᾶς π' ἔστειλες νὰ τὸν κόψης;
ἐκεῖνος δὲ μᾶς ἔκραινε· τί σέ 'φταιε ὁ ἐρίφης;
στὴν Πόλιν θεὲ νὰ γράψωμεν, ἀζύλι νὰ σὲ κάμουν.

Ὁ Ζαχαριᾶς ἐσκληρώσεν ὅλα τὰ πράγματα τῶν Νικολαίων. Τὰ τρά-

βηξε εις τὸ ντερβενάκι τοῦ Κρεβατᾶ· ἀπὸ πάνω περνάει μιὰ χανούμισσα μὲ τὲς δύο τζούπες της, εἶχε καὶ μπράβους 12· ἀριβάρισαν στοῦ Κρεβατᾶ τὸ χάνι. Τοὺς Τούρκους

ὁ Ζαχαριάς τοὺς ἔδεσε, στοὺς πύργους του τοὺς στέλνει, ἔστειλε καὶ τὲς τζούπες της μ' ἄλλους εἰς τὸ Σκουρμέτι.

Ὁ σκοπὸς του νὰ τὲς βαπτίσῃ· τὲς ἐβάπτισεν καὶ τὲς ἐπάνδρυσεν στὰ παλληκάργια του, ποῦ ἐφύλαττον τοὺς πύργους, τοὺς δὲ Τούρκους ἔκοψεν. Ἡ πόρτα ἔστειλε νὰ τὰς δώσῃ, ὁ Ζαχαριάς τοὺς εἶπε, σὰν θέλουν αἱ κόραι ἄς ἔρθουν· αἱ κόρες εἶπαν, ἐμεῖς χριστιανὲς γεινῆκαμε καὶ ἐπανδρευθήκαμε, καὶ πατέρα μας γνωρίζουμε τὸν Ζαχαριάν.

Γράφει στὴν Πόρτα ὁ Ζαχαριάς (τοῦ Βοϊβόντα) καὶ ἓνα τοῦ Μπίμπασι, σὲ σένα μουρτάτη Μπίμπασι, ποῦ ἔβαλες τοὺς Νικολαίους μὲ ἀπιστιὰ νὰ μὲ σκοτώσουν, ἀλλὰ δὲν θὰ μοῦ γλυτώσῃς, κ' ὕστερα θὰ σοῦ κόψω τὸ κεφάλι.

29. Γράφουν οἱ Κοτζαμπάσιδες εἰς τὸν Βεζύρη νὰ σηκώσῃ τὸν Μπίμπασι, διότι ὁ Ζαχαριάς εἶναι πολὺ θυμωμένος, καὶ θὰ χαλάσῃ τοὺς Τούρκους τοὺς 12, ὅπου ἐπιασε στοῦ Κρεβατᾶ, καὶ φοβοῦμαστε νὰ μὴν κινήσῃ καὶ μᾶς χαλάσῃ τὸ Βιλαέτη. Ὁ Βεζύρης ἔστειλεν ἄλλον Βοϊβόντα, ὁ καινούριος Βοϊβόντας γράφει πρὸς τὸν Ζαχαριάν· καπετὰν Ζαχαριά, θέλω νὰ ἴχω τὴν φιλίαν σου, καὶ νὰ φυλάξῃς τὸ ζάπι, καὶ νὰ σοῦ μεγαλώσω τοὺς λουφέδες. Ὁ φίλος σου Βοϊβόντας Ζαπῆς καὶ χαρατζῆς τοῦ Μιστρός.

30. Γράμμα τοῦ Ζαχαριᾶ (ἀπάντησις) πρὸς τὸν Βοϊβόντα.

Φίλε μου Βοϊβόντα, εἶδα τὸ γράμμα σου· κατάλαβα τὴν ἀπιστιὰ τοῦ κερατοβεζύρη, ἔβαλε τοὺς Νικολαίους νὰ μὲ σκοτώσουν. Ἐγὼ τώρα δὲν τὸ πιστεύω, ἀλλὰ τοῦ ζητῶ πόλεμον νὰ πολεμήσω μὲ αὐτὸν ἢ ἐκεῖνος στὸν Μωριᾶ ἢ ἐγὼ, οἱ λουφέδες μου κρέμονται εἰς τὸ σπαθί μου, καὶ τὸ τουφεκί θὰ μᾶς χωρίσῃ. Ὁ Μπίμπασις γράφει τοῦ Βεζύρη, τὸ γράμμα τοῦ Ζαχαριᾶ στέλνει εἰς τὸν Βεζύρη· γράφει ὁ Βεζύρης εἰς ὅλα τὰ Βιλαέτια, νὰ συναχθῇ ἡ Τουρκιὰ νὰ χαλάσῃ τὸν Ζαχαριάν, οἱ μεγάλοι μεγάλοι νὰ πάνε εἰς τὴν Τριπολιτζιᾶ, νὰ κάμουν μουσαβερὲν, πῶς νὰ κινήσωσι τὸν πόλεμον. Γράφει τοῦ Βεζύρη, ὅλες τὲς ἀπιστιᾶς τὲς μεταχειρίσθῃς μὲ τοὺς Νικολαίους. Τώρα σοῦ ζητῶ πόλεμον εἰς τὰ Ἡμηλιάτικα χωριᾶ, ἢ ἐσὺ ἢ ἐγὼ, τὸ ἴχω βαρεμένο, αἷμα, ἐλευθερία ἢ θάνατος. Εἰς ὅλους τοὺς Μωραγιάνιδες Τούρκους καὶ Ῥωμαίους ἐσκέφθησαν

νὰ στείλουν δύο ἀνθρώπους τοῦ Βεζύρη, πῶς τοὺς κυνηγᾷ ὁ Βεζύρης νὰ τοὺς χαλάσῃ, καὶ νὰ πᾶν εἰς τὸν Ζαχαριάν Λουφετζίδες, μὲ τρόπον νὰ σκοτώσουν τὸν Ζαχαριά, καὶ νὰ τοὺς δώσῃ ὁ Βεζύρης 500,000 πουργκιὰ ἄσπρα, 25,000 γρόσια.

31. Γράφει ὁ Μουραμπούτης τοῦ Ζαχαριᾶ.

Ὁ Μουραμπούτης ἀπὸ Ἀρκαδιᾶ γράφει εἰς τὸν Ζαχαριᾶ κρυφά, ὅλα τὰ κρυφὰ τοῦ Βεζύρη καὶ τῶν Κοτζαμπασίδων· νὰ φυλάγεσαι, Ζαχαριά, διότι ἔβαλαν δύο Τούρκους νὰ ἔλθουν νὰ σταθοῦν σὲ ἔσενα παλληκάρια, πῶς τοὺς κυνηγᾷ, ὁ Βεζύρης, καὶ νὰ ἔχῃς τὸν νοῦν σου δυνατά.

Ὁ Ζαχαριάς ἀπαντᾷ τοῦ Μουραμπούτη.

Σὲ εὐχαριστῶ, φίλε μου Μουραμπούτη Χατζῆ Μουσταφᾶ, ὅπου μοῦ ἔδωκες νὰ καταλάβω.

Οἱ δύο ἐπῆγαν εἰς τὸν Ζαχαριάν καὶ τὸν ἐχαιρέτισαν, ὅστις τοὺς ἐρώτησεν, πῶς σᾶς λέγουν· ὁ ἓνας Σούλφης, ὁ ἄλλος Μουσταφᾶς· μωρὲ πῶς ἤλθατε; ἡμεῖς καπετάνις μου εἰς τὴν Ῥούμελη εἴμαστε κλέφτες· ὁ Ἀληπασιάς μᾶς κυνήγαγε νὰ μᾶς χαλάσῃ καὶ ἐφύγαμεν, ἤρθαμεν εἰς τὸ Βεζύρη στὴν Τριπολιτζιᾶ διὰ ψωμί· ὁ Ἀλήπασας ἔγραψεν σὲ ἐτοῦτον τὸν Βεζύρη νὰ μᾶς πιάσῃ, καὶ κάποιος φίλος μας μᾶς τὸ εἶπε, καὶ ἐφύγαμεν καὶ ἤλθαμεν στὸ ναζάρι σου. Μιλᾷει ὁ Ζαχαριάς τοῦ Ὄσμὰν Μπουλούμπασι, πᾶρ' τοὺς αὐτοὺς τοὺς δύο εἰς τὸ κονάκι σου, καὶ νὰ τοὺς δώνῃς τὸ ταῖνι τους. Τοὺς ἐπῆρεν ὁ Μάνις εἰς τὸ κονάκι του.

32. Γράμματα Ζαχαριᾶ πρὸς τοὺς συντρόφους του, εἰς ὅλα τὰ καπετανάτα τοῦ Μωρέως, εἰς ὅλα τὰ Βιλαέτια, Πετμεζαίους, Κολοκοτροναίους. Νὰ γράψετε γράμματα εἰς ὅλα τὰ Βιλαέτια, εἰς τοὺς καπετάνιους καὶ συντρόφους νὰ ἠξεύρουν, διότι ἐμένα ὁ κερατοβεζύρης ἔστειλεν δύο Ἀρβανίτες διὰ νὰ μὲ σκοτώσουν μὲ ἀπιστιάν· ἔτσι μοῦ τό'καμε καὶ μὲ τοὺς Νικολαίους, καὶ τοὺς Νικολαίους τοὺς πῆρεν εἰς λαίμῳν του, καὶ ταχὺ θὰ στείλω τὰ κεφάλια τῶν δύο, ὅπου μοῦ ἔστειλεν μὲ ἀπιστιάν νὰ μὲ σκοτώσουν, καὶ ἄς τὰ ψῆσῃ νὰ τὰ φάῃ. Ἐγὼ τοῦ ἔγραψα τοῦ κερατᾶ νὰ βγῆ νὰ πολεμήσωμεν στὰ Ἡμηλιάτικα χωριᾶ, καὶ ὅταν ἔλθῃ ὁ Πασᾶς ἐσεῖς τάκοῦτε, καὶ τότε νὰ σηκωθῆτε ὅλοι εἰς τὸ τουφεκί καὶ σπαθί, καὶ φωτιὰ εἰς τοὺς μουρτάτες, καὶ μὴ πειραχθῇ Ῥωμιός. Ἐγὼ θὰ στείλω νὰ μαζεύσω ὅπου εἶναι Ἀρβανίτης μὲ τὸν λουφέ, καὶ ὅλοι θὰ ἐρθοῦνε, διότι ὁ Σουλτάνος ἔστειλε Κιρ-φερμὰν διὰ νὰ χαλάσουν τοὺς Ἀρβανίτες. Οἱ Ἀρβανίτες τρέχουν κρυμμένοι μέσα στὲς στάνες καὶ στὰ βουνά, καὶ εἰς τοὺς Χριστιανούς, καὶ θὰ τοὺς μαζεύσω ὅλους

μέ τόν Ὄσμάν Μπουλούμπασι καί μέ τόν Μακρυγιάννην, θά τόν στείλω εἰς τήν Σκαρδαμουλάν, Σταυροπήγιον Γαϊτζαῖς ὡς τὸ Οἶτυλο, νά βγοῦν οἱ Μανιάτες· εἰς τὸ Μαλεῦρι θά γράψω εἰς τοὺς καπεταναίους νά ἔλθουν καί ἀπ' ἐκεῖ, καί σεῖς νά εἴσθε ἔτοιμοι καθὼς σᾶς γράφω. Ἀρβανίτες ἐπυνάχθησαν 1300, Μανιάτες 600, τὸ μπουλούκι τοῦ Ζαχαριᾶ Μωραίτες 400, περισσότεροι τῶν 2,000. Ἐνα καράβι ἦταν εἰς τὴν Μπούκα (τὸ Νησί) διὰ νά φορτώσῃ σῦκα· στέλνει ὁ Ζαχαριάς, ἠμιλάει τοῦ καρaboκῆρη, ναυλώνει τὸ καράβι νά πάρῃ μέρος ἀπὸ τὰ παλληκάρια νά τὰ ξεμπαρκάρῃ εἰς τὴν Τζακωνιάν. Στέλνει καπετάνιον τὸν Μακρυγιάννην καί τὸν ὀρμηνεύει· Νά ἕνα γράμμα καί ἀφοῦ ἐβγῆς εἰς τὴν Τζακωνιάν νά τραβήξῃς εἰς τὲς Ρίτζες, καί σὰν ἀκούσῃς τὸν πόλεμον νά καμώνεσαι πέντε ἡμέρες, τότε νά στείλῃς τὸ γράμμα μου εἰς τὴν Τριπολιτζιάν, καί νά γράψῃς τὴν ἡμέραν ποῦ τὸ στέλνεις, καί νά τὸ βουλώσῃς. Τὸ γράμμα ἔγραφε ταῦτα τὰ λόγια· Εἰς ἐλόγου σας ἀγάδες νά μοῦ κάμετε κονάκια διὰ τρεῖς ἡμέρες. Μὴν ἀκούστε τὸν Βεζύρη, διότι μπαινῶ μέ τὸ σπαθί μου, καί τότε ἄλλους θά κόψω, ἄλλους θά σκλαβώσω καί μέρος θά βαπτίσω, καί θά πνδρευθοῦμε καί βιός θά φορτωθοῦμε, ἀπὸ τὲς καντοῦλες χέρι δὲν τραβοῦμε.

33. Ὁ Ζαχαριάς γράφει τοῦ Βεζύρι.

Λάβε Βεζύρι τὰ κεφάλια τῶν δύο, ὅπου ἔστειλες νά μέ σκοτώσουν· ψῆσ' τα, φά τα, πόλεμο σοῦ ζητῶ εἰς τὰ Ἡμηλιάτικα χωργιά, εἰς τόπον Ἀγροβοῦνι, νά πολεμήσωμεν παλληκαρίσια καί ὄχι μέ ἀπιστίες· ἂν δὲν ἔρθῃς σὲ γράφω ἕναν Παπᾶν, ἕναν Χαχάμη. Ὁ Βεζύρης ἐθυμώθη, γράφει εἰς ὅλα τὰ βιλαέτια τοῦ Μωρέως, καί ὁ Βεζύρης ἐτράβηξεν κατὰ τὰ Ἡμηλιάτικα. Ὁ Ζαχαριάς ἐδυνάμωσε τ' Ἀγριοβοῦνι, ἔφερον βαγένια ἀπὸ τὰ χωργιά, ἔβαλε νερά, ψωμιά, τυριά, μπαρούτια, βόλια, τουφεξήδες, ὅλα ὅ,τι ἐχρειάζοντο.

Ὁ Μακρυγιάννης ἔφθασεν μέ τὸ καράβι εἰς τὴν Τζακωνιάν μέ ἄνδρες 700, ὁ Ζαχαριάς ἔστειλε δύο μπαργιάκια καί καρτεροῦσεν τὸν Βεζύρη. Τετράδη ἡμέραν ἀρχίζει ὁ πόλεμος.

Ὁ Βεζύρης ἔρριξε τζαντήρι εἰς τῆς Τζακωνιάς τὸ Χάνι, ἀντίκρυ μέ τὸ κιάλι τηράει τὸν πόλεμον π' ἀρχίζει, ἡ Τουρκιά ἐφώναζε σεφέρο-σεφέρο, γκισοῦρ γκιελί· οἱ Ἀρβανίτες ἐθάραξαν πιστὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Βεζύρη, ὅτι ἐκήρυξαν τὸ φερμάνι νά σκοτώσουν τοὺς Ἀρβανίτες, καί ἐθάραξαν στὰ σωστά, διότι ζωὴν δὲν εἶχον, καί ὁ Ζαχαριάς τοὺς ἔλεγεν, βαρᾶτε τοὺς ἀτλίδες καί ὄχι τόσον εἰς τοὺς πεζούς. Εἰς τρεῖς

ἡμέρας ἐσκοτώθηκαν ἄλογα περισσότερα ἀπὸ 200 καί ἐζόχως εἰς τοὺς πεζούς, οἱ ἀνθρώποι τοῦ Βεζύρη τοὺς ἔγεινε μεγάλον κακόν, Μανιάτες φώναζαν σὰν ἄγρια θηρία·

οἱ Ἀρβανίτες χείρονταν καί τὸν χορὸν ἐστοῦσαν.

Ὁ Βεζύρης μέ τὸ κιάλι τοὺς τηράει, ἔβλεπεν τοὺς Μανιάτες καί τοὺς Ἀρβανίτες ποῦ ἐχόρευαν, στέκονταν συλλογισμένοι,

ἠμιλάει τῶν Μωραγιάννιδων μουσαβερὲς νά γείνη,
τί λέτε ἐσεῖς ἀγιάννηδες;

Ἐκκμον κονσοῦλτο πρᾶσκει νά πέσουν μέ γιουρούσι εἰς τὰ ταμπούρια τοῦ Ζαχαριᾶ· καί τοῦ γράφει ὅτι τὴν Παρασκευὴν ὁ Βεζύρης τὸ ἔχει ἀμὲν-μουαμὲν νά σᾶς κάμουν τὸ γιουρούσι. Ὁ Ζαχαριάς ἔβαλε ὀληνύκτα καί ἔκοψαν χανδάκι πλατύ, τὸ γέμισαν ἀσφάλακτα, καί καρτεροῦσεν ὀλην τὴν νύκτα ὦραν τὴν ὦραν τὸ γιουρούσι· ἦτον ὀλοι χαζήρι, τ' ἄρματα καλὰ ἦταν γεμισμένα, ὦρησεν ἡ Τουρκιά εἰς τὰ ταμπούρια, στοχάσου 1600 τουφεκία ἀνδρῆκια τί κακόν τοὺς ἔγεινε τῶν Τουρκῶν, πόσα ἄτια ἔπεσαν εἰς τὸ χανδάκι καί ἀνθρώποι ἀπὸ τὰ σφαλάκτια ἐμπλεξαν, χάθηκαν ὀλοτελῶς· μέγας φόβος ἐκυρίευσεν τὸν Βεζύρη, ὅπου ἔβλεπεν τοὺς Τούρκους φοβισμένους καί ἔλαβαν μεγάλο κιοτιλίκι. Γράφει ὁ Βεζύρης εἰς ὅλα τὰ βιλαέτια, νά μαζωχτῆ ἡ Τουρκιά, νά φέρουν καί κανόνια νά βαρέσουν τὸν χαῖνη τὸν Ζαχαριάν, ὅτι ὁ τόπος ὅπου κρατεῖ ὁ Ζαχαριάς εἶναι δυνατός, καί τώρα ποῦ τὸν κλείσαμεν δὲν μᾶς γλυτώνει, διότι μέ ρεσάλτο δὲν παίρνεται, καί νά ἔλθουν γρήγορα, μὴ μᾶς φύγη. Γράφουσι τοῦ Βεζύρι· Ντοβλετιλῆ Μῶρα Βαλεσί, μᾶς γράφεις νά ἐρθοῦμε μεντάτι, πῶς νά ἐρθοῦμε; εἰς ὅλα τὰ βιλαέτια ἐσήκωσαν ἄρματα καί τοῦτο ἀλλαλέμ θά εἶναι δάκτυλος τῆς Φραγγιάς, καί ἔχομε σεφέρι μεγάλο καί μεντάτι μεγάλο, μὴν καρτερᾶς τότε. Ὁ Βεζύρης ἐφοβήθη τὴν μεγάλην Πόρτα διὰ τὸ κεφάλι του, ὁ πόλεμος ἐδούλευε ἕως τὰς 9 ἡμέρας. Ὁ Μακρυγιάννης ἔφθασεν στὲς Ρίτζες, στέλνει τὸ γράμμα τοῦ Ζαχαριᾶ μέσα εἰς τὴν Τριπολιτζιάν, εὐθὺς μέ τάρταρη τὸ στέλνουν εἰς τὸν Βεζύρη. Μιλάει τῶν ἀγάδων καί κοτζαμπασιδῶν νά διαβάσουν τὸ γράμμα τοῦ Ζαχαριᾶ· τὸ διάβασαν καί φοβήθηκαν καί τοῦ Βεζύρι λέγουν· Ἀπάτη μᾶς ἔκαμε ὁ Ζαχαριάς, ἐδῶ δὲν εἶναι «πάνε τὰ χαρέμια μας καί 'πάν καί τὰ παιδιὰ μας», κακὸ ποῦ μᾶς ἔκαμες Βεζύρι μου, χάνομε τὰ παιδιὰ μας, χάνομε καί τὴν πίστιν μας. Ἀλλὰχ μελασινὶ

βεροσίν σεμπέπ δλανά. Ἐρώτησε ὁ Βεζύρης τὸν Τάρταρην, εἶναι πολλοὶ εἰς τὲς Ῥίζες; Τζὸκ τζὸκ βίμιν βάρ. Ἀνακατεύθησαν οἱ Τοῦρκοι, ἄρχισαν νὰ φεύγουν ἀπὸ τὰ ταμπούρια τοῦ Ζαχαριᾶ, ὁ Ζαχαριᾶς φωνάζει, μπρὲ παλικάρια μου οἱ Τοῦρκοι θὰ μᾶς φύγουν, βάνει τὸ κιάλι καὶ τηρᾶ· εἶδεν τοῦ ἐτοιμάζοντο εἰς τὴν φυγὴν, ἐτοιμάστε βρὲ παιδιὰ νὰ τοὺς πάρωμε στὸ πόδι, νὰ τοὺς πάμε κόβοντας ἕως τὴν Τριπολιτζά, θὰ πάρωμε πλιάτσικα καὶ γρόσια πολλὰ.

Τραβοῦνε ὄλοι τὰ σπαθιά, στὸ πόδι τοὺς πηγαίνουν,
ὄλη ἡ Τουρκιὰ ἐτζάκισεν καὶ πίσω δὲν τηράζουν,
μέγα κακὸ τοὺς ἔγεινεν,
ἕνας τὸν ἄλλον πάταγε καὶ πίσω δὲν τηράζουν.

Ἵσοι Τοῦρκοι ἦσαν μὲ τὸν Βεζύρη φίλοι τοῦ Ζαχαριᾶ, ἐστάθηκαν ἐμίλησαν τοῦ Ζαχαριᾶ,

Ζάχο παῦσε τὸν πόλεμον, κάμε κὶ μερχαμέτι,

ἔχθροί σου ὄλοι δὲν εἶναι, βρίσκονται καὶ δικοί σου. Τοῦ Ὁσμάνη τοῦ ἐμίλησαν· βρὲ Ὁσμάνη ἀδελφὲ ἔχομεν μίαν πίστιν,

Μανιάτες μᾶς ἐσκότωσαν, αὐτοὶ εἶναι Ῥωμαῖοι,
ὁ Ζάχος εἶναι ξακουστός, ἄς κάμη καὶ νισάφι,
τί πταῖμε οἱ κακόμοιροι οἱ παλιολουφεντζήδες;

Οἱ Ἀρβανίτες ἔμιλησαν·

Ζάχο παῦσε τὸν πόλεμον καὶ ἐρχόμεθα μαζί σου.
Τοῦ μπαργιαχτάρι μίλησε νὰ παύσουν τὸ τουφέκι·
Τοὺς Ἀρβανίτες δὲν χαλῶ, τοὺς θέλω παλληκάρια.

Κ' ἔτσι ἔπαυσε ὁ πόλεμος καὶ ὁ Ζαχαριᾶς ἐτράβηξεν εἰς τὲς Ῥίζες καὶ ἔσμιξεν μὲ τὸν Μακρυγιάννην, καὶ ἐμοιράσθησαν 4 μπουλούκια Βέρθενα, Μαυρίκια, Πιαλή καὶ Βλαχοκερασιά, διὰ νὰ ἀκούσουν τί θὰ κάμη ὁ Βεζύρης· ὁ Βεζύρης ἔκραξε ὄλους τοὺς Τρανούς καὶ τοὺς Σπαχιδες τοῦ Μωριᾶ 1600 σπαθιά καὶ κάμουν τὸ κουσουλτο νὰ καταθάλλουν γρόσια νὰ κατατρέξουν τὸν Ζαχαριᾶ· ὄλοι τοῦ ἀποκριθήκανε «Πολλοὺς τρόπους ἐκάμαμε τόσα χρόνια καὶ τίποτα δὲν τοῦ ἐκάμαμε, μόνον τοῦτο μᾶς ἔβλαψε χειρότερα, μᾶς ἔκαψε 50 φορές τὰ τζιφιλίκια μας καὶ Σπίτια μας, ἔχει τόση Τουρκιὰ σκοτωμένη καὶ σκλαβωμένους, τῶρ πῆρε καὶ τοὺς Ἀρβανίτες, ἔχει καὶ τοὺς Μανιάτες, ἔχει συντρόφους καὶ τοὺς Χαϊνηδες, τοὺς Πετμεζάδες, Κολοκοτρόνηδες

καὶ ἄλλους πολλοὺς εἰς ὅλα τὰ Βιλαέτια, καὶ τίποτα δὲν τοῦ κάμω-
μεν· σὰν ἀγαπᾶς, γράψε εἰς τὴν Πόλιν νὰ ἔρθουν μετὰτα ξένα». Τὸν
Βεζύρι δὲν τὸν συμφέρει, διότι γίνεται ἄξιλη ἀπὸ τὴν Πόρτα, ἐσκέ-
φθησαν οἱ Μωραγιάνιδες καὶ Σπαχίδες καὶ γράφουν εἰς τὴν Πόλιν ὅτι
εἰς τὸν Μωριὰν εἶναι πολλοὶ Ζορμπάδες, ὁ Ζαχαριάς εἶναι καλὸς καὶ
πιστὸς τῆς Βασιλείας καὶ κυνηγᾷ τοὺς Ζορμπάδες, καὶ παρακαλοῦν
τὴν Πόρτα νὰ τοῦ σταλῆ ἀτζικ μπουγζουρτί μὲ ἀνοικτὸν φερμάνι νὰ
κυνηγᾷ τοὺς Ζορμπάδες, καὶ νὰ πληρώνεται ἀπὸ τὸ μυρί· ὑπόγρα-
ψαν ὅλοι καὶ στέλνουν εἰς τὸν Βεζύρην τὲς βούλες, ἐκαλοσύστησαν τὸν
Ζαχαριᾶ. Τοῦ ἐστάλη τοῦ Ζαχαριᾶ τὸ μπουγζουρτί καὶ τὸ φερμάνι εἰς
τὸν Μῶρα Βαλεσῆ.

Ὁ Κιαμήλμπεης καὶ λοιποὶ μεγάλοι παρακαλοῦν τὸν Βεζύρι νὰ τὸ
στείλῃ τοῦ Ζαχαριᾶ διὰ νὰ ἡσυχάσῃ ὁ τόπος, τὸ ἔστειλεν εἰς τὸν Μπίμπασι
τοῦ Μιστρός, καὶ ὁ Μπίμπασης γράφει εἰς τὸν Ζαχαριᾶν· Καπετὰν Ζαχα-
ριᾶ Μπάσμπογλι, ἡ Πόρτα σὲ ἐτίμησε μὲ μπουγζουρτί καὶ μὲ φερμάνι
ἀνοικτό, καὶ ὅπου ἀγαπᾶς νὰ κοπιᾶσης νὰ σοῦ τὸ στείλω. Ἦλθεν ὁ
Ζαχαριᾶς εἰς τὸν Μπαρσινίκον ἀποπάνω εἰς τὸν Μιστρά. Γράφει τοῦ
Μπίμπασι ὁ Ζαχαριάς ὅτι ἦλθεν εἰς Μπαρσινίκον, ὁ Μπίμπασις ἀμέσως
τὸ δίδει εἰς δύο ἱμάμηδων νὰ τοῦ τὸ πάνε, καὶ τοῦ πήγανε μὲ στρώσι
ὀλόχρυση καὶ δίσκον στολισμένον τὸ φερμάνι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

34. Πρὸς τὸν καπετὰν Ζαχαριᾶν Μπάσμαγλι.

Ἡ μεγάλη Πόρτα σὲ γνωρίζει ἕνα πρῶτον Ντερβέναγα εἰς τὸν Μωρέα
Βαλεσί, εἰς τὰ 24 κατηλίγια τοῦ Μωρέως, νὰ φαίνασαι ζαπίτης εἰς τοὺς
κακοὺς καὶ ὅ,τι κάμνεις εἶναι καλὰ καμωμένα, εἰς τὸ ζάπι, ὅλα τὰ
κατηλίγια καὶ χώρες καὶ κάστρα, νὰ φέρνεσαι ἀνοικτὰ καὶ νὰ πλη-
ρώνεσαι ἀπὸ τὰ 24 κατηλίγια τοῦ Μωρέως κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ὁ Ζαχαριάς
ἐχάρη καὶ ἐπέταξεν ἕνα μανδῆλι φλωριᾶ τῶν ἱμάμηδων καὶ εὐχαριστή-
θησαν οἱ ἱμάμηδες.

35. Γράμμα τοῦ Ζαχαριᾶ πρὸς τοὺς Κοπεταναίους τοῦ Μωριᾶ καὶ Μάνης.

Τοὺς ἔγραψε ὅτι τοῦ ἐστάλη τὸ φερμάνι καὶ ὅτι θὰ πληρώνεται ἀπ'
ὅλα τὰ κατηλίγια τοῦ Μωρέως· αὐτὰ εἶναι μία καλὴ πληρωμὴ, μόνον
νὰ εἶναι ἡσυχοὶ νὰ μὴ κάμωμεν τίποτα, ὅσο νὰ ἡμπορέσωμεν νὰ σηκώ-
σωμεν ἀπὸ τὸν τόπον τὴν μικρολογιᾶ, νὰ γλυτώσωμεν τὴν πατρίδα.
Ἐχάρησαν ὅλοι καὶ ἔκαμαν χαρὰς μεγάλες εἰς ὅλα τὰ Βιλαέτια, Τοῦρκοι
καὶ Ῥωμαῖοι «ὦ μεγάλο καλὸν ὅπου μᾶς ἔγεινεν ἀπὸ τὴν ἀφεντιάν».

36. Ὁ Ἀνδρουτζος ἀπὸ τὸν Ὀλυμπον ἀκουε τὰ θαύματα τοῦ Ζαχαριᾶ, ἀμὰ δὲν τὰ πιστεψε, ὅτι τρέχει μὲ μπαργιάκι ἀνοικτὸν καὶ μὲ σταυρόν· ἐσηκώθη, ἐμπαρκάρισθη νὰ ἔλθῃ εἰς τὸν Μωριάν, καὶ ἀπὸ κακοκκιριὰν ἄραξε εἰς τὴν Αἴγιαν. Οἱ Αἰγινίτες τοῦ ἔκαμαν μεγάλην τρομάραν καὶ κόντευσε νὰ χαθῆ μὲλον τὸ ἀσκέρι του, καὶ σηκώθη τὸ καράβι καὶ ἐπῆγεν εἰς τὴν Μάνην καὶ ἄραξε εἰς τὴν θέσιν Κότρονα· εὐθύς οἱ Μανιάτες τοὺς ἐπερικύκλωσαν, τοὺς ἐρωτᾶνε, ἀποκρίθησαν πῶς εἶναι τοῦ Ζαχαριᾶ, τοὺς ἐπῆραν οἱ Μανιάτες καὶ τοὺς πάνε εἰς τὸν Ζαχαριάν· ἦταν τοῦ Ἀνδρουτζου 400 ἄνδρες, τοὺς ἐδέχθη ὁ Ζαχαριάς, ἐφίλησεν τὸν Ἀνδρουτζον, ἐκάθησεν 66 ἡμέρας ὁ Ἀνδρουτζος εἰς Σκουφομύτι καὶ παρατηροῦσε τοὺς τρόπους τοῦ Ζαχαριᾶ πῶς τὸν συμφέρει τόσον ἀσκέρι. Ἀφοῦ ὠμίλησαν ὅσα ἐχρυσίασθη καὶ ἐξηγήθησαν ἀνεχώρησεν ὁ Ἀνδρουτζος νὰ φύγῃ καὶ ὠμολόγησεν τί τοῦ ἔκαμαν εἰς τὴν Αἴγιαν, ὁ Ζαχαριάς τοῦ ὑπεσχέθη νὰ τοῦ τὸ πληρώσῃ διπλὸ ὅ,τι τοῦ ἔκαμαν. Ὁ Ζαχαριάς τοῦ ἐπρότσινεν, νὰ ὑπάγωμεν ἀπὸ Βοστίτζα νὰ μπαρκάρισθῃ, διότι ἐδῶ καίγια δὲν εὐρίσκουμεν νὰ περάσῃς εἰς τὴν Ρούμελην, καὶ σὰν ἐμπαρκάρισθῃς εἰς τὴν Βοστίτζα νὰ περάσῃς εἰς τὸ πέρα μέρος, τότες τραβᾶς διὰ τὸν Ὀλυμπον καὶ νὰ μοῦ γράφεις πάντα, ἐπὶ στήν Ρούμελην καὶ ἐγὼ εἰς τὸν Μωριᾶ νὰ ἀκουώμαθε, καὶ νὰ βαστάτε τοὺς δικούς μου τρόπους, ν' ἀκούεσθε μὲλα τὰ καπετανάτα τῆς Ρούμελης καθὼς καὶ ἐγὼ ἀκούομαι εἰς τὸν Μωριάν, καὶ ἐγὼ θάρχισω νὰ ἀκούγωμαι μὲ τὴν Φραγκιά, ἴσως ἐλευθερώσομεν τὴν πατρίδα μας ἀπὸ τοὺς Μουρτάτες· ὅταν σοῦ δίδουν χάρτζια νὰ τὰ μοιράζῃς εἰς ὅλα τὰ καπετανάτα καθὼς κάμω καὶ ἐγὼ, ὅταν ὁ Μουρτάτης Ἀληπασιᾶς δίδει ἐνοῦ λουφέδες καὶ τὰ μοιραζόμεσθε, νὰ εἴσθε ἀγαπημένοι καὶ νὰ μὴν κυνηγᾶ ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, διότι ἐσήμερα χάνεις ἐμένα καὶ ταχὺ ἐσένα — νὰ ἔχετε τὸν νοῦν σας. Βλέπεις, μὲ πληρώνουν νὰ βαρέσω τοὺς ἄλλους καπεταναίους, ἐγὼ τοὺς ἔχω συντρόφους, πῶς τοὺς βαρῶ; τὰ μοιράζομαι ἐκεῖνα ποῦ παίρνω· δὲν θέλω γρόσια, θέλω συντρόφους διὰ τὴν Πατρίδα.

37. Ἐκαμαν τὴν ἀπόφασιν καὶ ἐκίνησαν μὲ τὸν Ἀνδρουτζον, ἔφθασαν εἰς τόπον λεγόμενον Κιζόκες, ὁ Ζαχαριάς ἐπρόσταξε τὸν τζαούση καὶ ἀγόρασεν σφακτὰ ψητὰ καὶ ἔκαμαν ταῖνια διὰ τὸ γεῦμα καὶ ἔτρωγαν. Ὁ Βεζύρης ἦταν νεοφερμένος, ἀκούοντας ἐξεκίνησε μὲ ὄλον του τὸ ἀσκέρι καὶ ἔβγαλεν καὶ τοὺς ἐντοπίους καὶ ἔκλεισαν τὸν Ζαχαριάν μὲ τὸν Ἀνδρουτζον. Ὁ Ζαχαριάς τοῦ λέγει, καπετὰν Ἀνδρουτζο μὴν ταρα-

ζεσαι ἀπὸ τὸν τόπον σου, ἄς φάῃ τ' ἀσκέρι σου ψωμί, τὸ Μωραϊτικο χούι δὲν τὸ γνωρίζεις, ἐγὼ ἔχω τοὺς Ἀρβανίτες. Οἱ Ἀρβανίτες δὲν βαροῦν, διότι ἔχουμε μὲ τοὺς Ἀρβανίτες μπέσα πολλές βολές, ἔχουν ψωμί δικό μου φαγωμένο καὶ τρῶνε καὶ τὸν Πασιᾶ, τώρα τώρα τὸν βλέπεις.

38. Ὁ Ζαχαριάς φωνάζει, Ὁσμὰν Μπουλούμπασι πᾶρε τὰ παλληκάργια σου νὰ ἀνοίξῃς τὸ τουφεκί, κατόπιν καρτέρα καὶ τὸν Μακρυγιάνην, κατόπιν καρτέρα καὶ τοὺς Βαβουλιάνους, τοὺς Μανιάτες.

Τότε οἱ Μανιάτες φώναζαν σὰν ἄξια παλληκάργια·
Σταθήτε Τούρκοι ἀπὸ κοντά, σὰν εἴσθε παληκάργια.
Ὁ Ζάχος σκούζει μιὰ φωνὴ μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι·
Ἀνδρεῖοι Μανιάτες φοβεροὶ σήμερα νὰ δειχθοῦμε,
σήμερα θὰ χορτάσομε, τὸ αἷμα τους θὰ πιούμε
Τούρκοι ποῦ θὰ μᾶς φύγετε γειτόνοι θὰ γινοῦμεν·
ἀπὸ τὸν τόπον φύγετε, γιὰτὶ εἶναι πατρικός μας,
πατρίδα τῶν Χριστιανῶν καὶ ὄχι τῶν Μουτουλμάνων.
Οἱ Τούρκοι κατεσκόπησαν, μὲς τὰ κλαργιά κρυβῶνται.

Πολλοὶ Τούρκοι σκοτώθησαν, δὲν εἶδεν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Γυριζόμενος ὁ Ζαχαριάς τὸν ἀγκάλιασε ὁ Ἀνδρουτζος, τὸν ἐφίλησε Ζαχαριά, εἶσαι καλύτερός μου. Ἐβλεπεν τὸν Ζαχαριάν ὅταν ἔτρεχεν, ἔδειχνεν ὅτι εἰς τὴν γῆν δὲν ἐπάταγε. Τότε εἶπεν ὁ Ἀνδρουτζος, καλὰ τὸ λένε ξεφετέρι Ζαχαριά· τοῦ λέγει ὁ Ἀνδρουτζος, σὲ γνωρίζω πρῶτον μου καὶ νὰ μὲ ὀρμηνεύης, ἐγὼ εἶμαι ἰδικός σου, καὶ χαρίζει ὁ Ἀνδρουτζος μιὰν φέρμελη μ' ἀσημένια κουμπιά τοῦ Ζαχαριᾶ, ὁ Ζαχαριάς τοῦ χαρίζει ἓνα σπαθὶ τοῦ Ἀνδρουτζου καὶ τοῦ λέγει, τὸ σπαθὶ μου εἰς τὴν Ρούμελην καὶ τὸ τοποῦζι τῆς Ρούμελης εἰς τοὺς Τούρκους, τοὺς Μωραϊτες. Εἰς τὴν Βοστίτζα τοὺς ἐμπαρκάρησεν καὶ ἀποχαιρετήθησαν, πέρασαν τὸ πέρα μέρος καὶ ἐβγήκαν εἰς τ' Ἄσπρα.

39. Ὁ Ζαχαριάς ἀνεχώρησεν καὶ ἦλθεν εἰς Μπαρμπίτζαν, ἀνοικτὰ τὰ μπαργιάκια του καὶ ῥοβολᾶν εἰς τοῦ Μαρίνου τὸ βεῦμα· κάτωθεν τοῦ χωρίου Μπασαρά ἀπάντησεν πεζὸν φέροντα γράμματα τοῦ Ζαχαριᾶ, ὅτι ὁ Μουστάγας πολεμᾷ τοὺς πύργους τοῦ Ζαχαριᾶ· ὁ Γιατράκος κατεβαίνει ἀπὸ τοὺς Ζουγκραίους καὶ δίδει τὴν εἰδησιν τοῦ Ζαχαριᾶ, ὅτι οἱ Τούρκοι τῆς Μπαρδούνιας τοῦ ἔχουν χωσιὰν εἰς τὴν Τάραντζαν. Ὁ Ζαχαριάς ἐγνώριζεν τὸν τόπον (ἐπῆγεν κοντὰ του καὶ ὁ Γ. Γιατράκος), τοὺς Τούρκους ἔκλεισαν εἰς τὴν μέσση, ἔφθασεν ἡ μεγάλη Καστάνια, ἡ Μηλιά, τὸ Σελεγοῦδι, Ἅγιος Νικόλαος, Πετρίνα ὡς μεντάτι τοῦ Ζαχαριᾶ.

Ἐγείνεν μεγάλος σκοτωμὸς εἰς τοὺς Τούρκους, ὁ Μουσάγας ἐχάθη, ἐντύθη τζοπάνικη καπερόνα καὶ ἐκρύφθη εἰς ἕναν τζοπάνον, ὅτι οἱ συντροφιοὶ του ἐχάθησαν ὅλοι. Τότε ἡ μάνα τοῦ Μουσάγα ἀκουσε τὸν χαλασμὸν τοῦ παιδιοῦ της, ἔκλαιεν ἀπαρηγόρητα, ἔτρεξεν εἰς τὰ κονάκια τοῦ Ζαχαριᾶ εἰς τοῦ Σκουφομύτη, εὕρισκε τὸν Ζαχαριᾶν, τὸν ἐφίλησεν, Καπετάνιο μου, ὁ Θεὸς νὰ σοῦ χάριση τὸ μουράτι σου, παιδί μου νὰ σὲ κάμω, φέρε μου τὸ παιδί μου, μὴ τὸ χαλάσης Ζάχο μου.

40. Ὁ Ζαχαριᾶς τὴν δέχτηκε καὶ στέλνει τὸν τζαούση του καὶ ὅλα τὰ παλληκάρια του εἰς ὅλα τὰ χωρία νὰ ἔβγουν παγανιά, μπέλικι καὶ τὸν εὕρουνε τὸν Μουσάγαν. Ἐβγήκαν παγανιά εἰς ὅλους τοὺς λόγους καὶ τὸν εὕρισκουν εἰς μίαν στάνην καὶ τὸν εὕρισκουν εἰς μίαν σπηλιάν με μίαν καπερόνα τζοπάνικην, καὶ τὸν πιάνουν καὶ τὸν παγαίνουν εἰς τὸν Ζαχαριᾶν. Τότε ἡ μάνα τοῦ Μουσάγα ἔβγαλεν τὸ πουκάμισό της καὶ τὸν ἔνδυσε τὸν Ζαχαριᾶν καὶ τὸν ἐπέρασε ὡς παιδί της καθὼς τὸν Μουσάγαν, ὁ Ζαχαριᾶς ἐλογίσθη παιδί ψυχικὸν τῆς χανούμης, καὶ ἐγλήντησαν τρεῖς ἡμέρας. «Ἄλλην μίαν φορὰν, Μουσάγα, νὰ μὴ μοῦ ἔβγης εἰς πόλεμον, διότι σοῦ κόβω τὸ κεφάλι, καὶ τὴν ἀδελφὴν σου καὶ τὴν μάνα σου θὰ τὲς βαπτίσω καὶ θὰ τὲς δώσω γυναῖκες τῶν παλληκαργιῶν μου· τοῦτο στοὺς χαρίζω, καὶ νὰ προσκυνᾷς πάντα τὸ σπαθί μου, ὅτι ὁ Μουχαμέτης δὲν βγαίνει ἐμπροστὰ εἰς τὸν δικὸν μας τὸν Χριστόν». «Πέκει, πέκει».

41. Ὁ Ζαχαριᾶς ἐτοιμάζεται, τοῦ Τζαούση λέγει· Τζαούση νὰ διορίσης τὰ παλληκάρια μας νὰ γίνουν χαζίρι, μοιρασέ τους φουσέκια πολλά, ἀτζαλόπετρες, τζαρούχια διπλά, νὰ σιάξουν τὰ τουφέκια τους καλά, νὰ χαζιρευτοῦν, νὰ εἶναι ἐτοιμασμένοι ὅλοι οἱ Μπουλουξήδες, διότι σὲ τρεῖς ἡμέρες θὰ κινήσωμεν διὰ πόλεμον, νὰ χαλάσωμεν τὴν Αἴγιναν, νὰ πάρωμεν τὸ δανεικὸν ὅπου μᾶς χρεωστοῦν. Διὰ τὸν καπετάν Ἀνδρουτζὸν ἐσύναξαν καίκια μανιάτικα κουρσάρικα καὶ ἐκίνησαν διὰ τὴν Αἴγιναν· εἰς τὸν δρόμον ἐπιασαν Κρανιδιώτικα καὶ Σπετζιώτικα, καίκια ὅλα 36· ἐβγήκαν εἰς τὴν Αἴγιναν, ἔξαφνα ἔκλεισαν τὸ Ζαπίτι καὶ ὅλα τὰ δυνατὰ σπίτια τὰ ἐπιασαν καὶ κατέσφαξαν τοὺς Τούρκους, ὅλον τὸν βίον τους καὶ τὴ μονέδα τους τὰ ἐσήκωσαν καὶ τὰ ἔβαλαν εἰς τὰ καίκια καὶ ἦλθαν εἰς τὴν Μάνην.

42. Ὁ Ζαχαριᾶς ἐμίλησεν· Ἐσεῖς Γρηγοριάνοι νὰ σταθῆτε φρόνιμοι, μὴ σκοτωθοῦν τὰ παλληκάρια, ἐσεῖς νὰ τὰ μοιράσετε τοῦ καθενὸς ὅπως πρέπει. Τὸ ἔμαθεν ὁ Βεζύρης καὶ ἐσκοτίσθη πολὺ, μαζεύει τοὺς σπαῖδες,

ἔκαμαν ἀρτζιχάλι, ἐπάτησαν τὲς βουλλες των καὶ ἔστειλαν φερμάνι εἰς τὸν Ζαχαριᾶ νὰ ἡσυχάση, εἰς τὸ φερμάνι νὰ γράψη καὶ ὁ Πατριάρχης (Πατριάρχης). Τὸ φερμάνι του γράφει, νὰ κυνηγῆ τὸν δρόμον ὅπου εἶχεν καὶ πρῶτα. Τὸ Πατριαρχεῖον γράφει· Ζαχαριᾶ, εὐχόμεθά σε, κάμνεις καλὰ νὰ ἀκούης τοῦ Ντοβλετίου τὴν προσταγὴν, καὶ καλοὺς λουφέδες σοῦ δίδουν, μὴν εἶναι κανεὶς ἀχάριστος, τὸ Ντοβλέτι σὲ ἀγαπάει καὶ πρέπει νὰ συμφέρεσαι μετὰ μεγάλην γνώσιν. Ἡ Σύνοδος τοῦ Πατριαρχεῖου Κων/πόλεως.

43. Ὁ Ζαχαριᾶς γράφει εἰς ὅλους τοὺς καπεταναίους νὰ συναχθοῦν νὰ μοιράσουν τὰ πλιάτζικα ὅπου ἔφεραν ἀπὸ τὴν Αἴγιναν· ἔσμιξαν, ἐμίλησαν, τοὺς ἐχάρησεν χάρες χρυσές καὶ ἀλλοῦ ἀσημένιες καὶ εὐχαριστήθηκαν πολὺ ὅλοι. Τοὺς ἐμίλησεν ὁ Ζαχαριᾶς ὅτι νὰ εἶναι ἡσυχοὶ καὶ νὰ μὴ τηράζουν τίποτε, ὅτι τοῦ ἦλθεν καινούργιο φερμάνι καὶ θὰ παίρνουν ὅλοι λουφέδες. Ἀδελφοὶ Πετμεζαῖοι, εἰσασθε παλαιότεροι καὶ πρέπει νὰ μὴ τὸ πολυχλαῖτε, νὰ μὴ γίνωμεν Κουντάνηδες, ὅτι καὶ οἱ Κουντάνηδες τοῦ μιᾶνε, οἱ ἄλλοι Κολοκοτροναῖοι νὰ εἶναι καὶ ἡσυχώτεροι· ἀλλὰ τίνας τὰ λές, ἐγὼ σᾶς ἔχω ἀδελφούς καὶ νὰ στεκόσθε ὁ καθένας εἰς τὸ Βιλαέτι σας, διότι ὁ φόβος ὁ δικὸς σας δὲν τοὺς κάνει νὰ ξεκινήσουν μεντάτι τοῦ κερατοβεζύρι· ὅταν ἐσεῖς δὲν τοὺς ἐτρίβετε τὴν κασίδα ἀπὸ τὰ Βιλαέτια, τότε ἤθελε συναχθῆ ὅλη ἡ Τουρκιᾶ νὰ μὴ βγαίνω ἀπὸ τὴν Μάνην ἔξω, διὰ ἕνα Βιλαέτι τοῦ Μιστρά καὶ δι' ἕνα κερατοβεζύρι· ἐγὼ τοὺς ἀλωνίζω, καὶ μετὰ αὐτὸν τὸν τρόπον βαστιώμαστε ὡς νὰ εὐρωμεν καιρόν, καὶ μετὰ τὴν συντροφίαν τῆς Ρούμελης νὰ ἡμπορέσωμεν νὰ ἐλευθερώσωμε τὴν πατρίδα μας, καὶ πάντα νὰ λογαριάσωμεν τὸν ἀριθμὸ πόσα ἄρματα ἔχομεν νὰ βάνωμεν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν Τουρκῶν· μᾶς χρειάζεται ἡ Ρούμελη διὰ νὰ βαστήξουν τῆς Ρούμελης τὴν Τουρκιᾶν, νὰ τοὺς πιάσουν τοὺς στενοὺς τόπους, γιὰ νὰ μὴν ἔμποῦν οἱ Ἀρβανίτες εἰς τὸν Μωριᾶν· ἐτουνούς τοὺς Μωραίτες τούρκους τοὺς παστρεύομεν ἐμεῖς.

44. Γράμμα ἦλθεν τοῦ Ζαχαριᾶ ἀπὸ τὴν Ρούμελην.

Καπετάν Ζαχαριᾶ, ἔμαθα τῆς Αἴγινας τὸ φασίλι καὶ ἐχαρήκαμε, ὅλα τὰ καπετανάτα. Μεγάλες χάρες ἐκάμαμεν ἡ Ρούμελη ὅπου ἔβγαλες τὸ ἄχι μας· ὅλοι σὲ γνωρίζομεν ὡς μπάρμπα μας, ὅπου μᾶς ἐτίμησες, καὶ λάβε μίαν σάρκα χρυσὴν ἀπὸ τὸν τόπον μας καὶ ἕνα τακίμι τουζλούκια καὶ φέρμελη διὰ νὰ μᾶς θυμᾶσαι. Ὁ Ἀνδρουτζὸς καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι τοῦ Ὀλύμπου.

45. Ὁ Ζαχαρίας γράφει πρὸς τοὺς Καπεταναίους τῆς Ρούμελης.

Ἐλαβα τὸ γράμμα σας καὶ ἐχαρήκαμε πολὺ ποῦ σᾶς βλέπομε ἀγαπημένους καὶ εἴμαστε ὅλοι οἱ καπεταναῖοι τοῦ Μωριά χαρὰ γεμάτοι ποῦ σᾶς βλέπομεν ἀδελφωμένους, διότι αὐτὴ ἡ ἀδελφότης μας θὰ ἐλευθερώσῃ τὴν πατρίδα μας, καὶ νὰ εἰσασθε τὴν ἀνοιξιν χαζῆρι νὰ σηκωθοῦμεν ἡμεῖς εἰς τὸν Μωριά καὶ σεῖς εἰς τὴν Ρούμελην ἔχουμε σύντροφον καὶ βοηθόν μας τὴν Μάνην, ὅλα τὰ Μωριάτικα χωριά εἶναι χριστιανικά. Τοῦρκοι στὰ χωριά δὲν εἶναι, ὅλοι στὲς χώρες καὶ εἰς τὲς χώρες εἶναι καὶ Χριστιανοί, καὶ τὰ κάστρα τὰ ἔχουν ἔρημα καὶ χωρὶς ζαρέδες, καὶ θὰ τοὺς κλείσωμεν τοὺς μουράτες, τοὺς τὰ παίρνωμεν καὶ ἐλευθερώνωμεν τὴν Πατρίδα μας, καὶ σεῖς νὰ βαρεῖτε τὴν Ρούμελη νὰ μὴν ἔμπορουν οἱ Τοῦρκοι νὰ μπάσουν μαντάτα εἰς τὸν Μωριά, καὶ ἐγὼ θὰ γράψω εἰς τὴν Ζάκυνθον εἰς τοὺς μεγάλους νὰ γράψουν εἰς τὴν Φραντζαν νὰ μᾶς δώσουν οἱ Φραντζέζοι μαντάτι νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν Πατρίδα, καὶ ὅταν μοῦ ἔλθῃ ἡ ἀπάντησις σᾶς στέλνω τὸ ἴδιον γράμμα τῶν ἀρχόντων.

46. Γράμμα τοῦ Ζαχαριᾶ.

Εἰς ἐλόγου σας ἀρχοντες τῆς Ζακύνθου καὶ λοιπῶν 7 νησιῶν, ἡμεῖς εἴμαστε τόσα χρόνια σκλαβωμένοι ἀπὸ τὸν Σουλτάνον, καὶ ὡς Χριστιανοὶ νὰ μᾶς λυπηθῆτε, τώρα μᾶς ἐμαγάρισαν τὴν πίστι μας, ἀρχισαν μὲ στανιά καὶ τουρκίζουσι τοὺς Χριστιανούς, νὰ μᾶς λυπηθῆτε νὰ μᾶς βοηθήσετε νὰ γλυτώσωμεν τοὺς ἀδελφούς μας, Χριστιανοί, ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ τυράννου. Τὸν σταυρόν μας ὑβρίζουν, τὴν εἰκόνα μας, τὴν κολυμβήθραν μας, τὰ κοράσια μας καταμαγαρίζουν, οἱ Χριστιανοὶ δὲν ὀρίζουν τὲς γυναῖκες των, τὰς ἐκκλησίας μας καταπατοῦν, σῶστε ἀδελφοὶ Χριστιανοὶ νὰ ἐλευθερώστε τοὺς ἀδελφούς σας, τοὺς ἐπτώχυναν, τοὺς ἐπῆραν τὰ μούλκια τους, τοὺς ἔχουν τὸ ξερὸ κορμί ἀφισμένο. Ἐγὼ τὸ βαστῶ τόσα χρόνια μὲ τοὺς συντρόφους μας τῶν βίλας των, καὶ ὁ φόβος ὁ δικός μας κρατεῖ τοὺς Χριστιανούς, ἀλλέως θὰ τοὺς εἶχον ἄλλους Τοῦρκους, καὶ ἄλλους νὰ πουλήσουν σκλάβους, τώρα ἀκουστήκαμε μὲ τοὺς καπεταναίους τῆς Ρούμελης. Ἡ Μάνη εἶναι ὅλη χριστιανὴ καὶ καλεῖ εἰς τὸν πόλεμον. Σᾶς παρακαλοῦμεν, γράψετε στὴν Φραγγιὰν νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἕνας βασιλέας, καὶ μεῖς σὲ εἴκοσι ἡμέρες τὰ κάστρα τὰ παίρνωμεν. Ζαχαρίας Μπαρμπιζιώτης.

47. Γράφον τοῦ Ζαχαριᾶ ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον καὶ λοιπὰ νησιά.

Καπετὰν Ζαχαριά, ἐλάβομεν τὸ γράμμα σου καὶ ἐλυπηθήκαμε διὰ τοὺς ἀδελφούς μας χριστιανούς, ἀκοῦμε ὅλα τὰ νύδραγαθήματά σου καὶ

τῶν λοιπῶν συντρόφων σου καὶ χαιρόμεθα ὅπου ἐφανήκατε προστάτης τῶν ἀδελφῶν μας χριστιανῶν, καὶ κάμνεις καλὰ νὰ γράψῃς γράμμα μὲ πολλὰς ὑπογραφὰς τῆς Μάνης, τῆς Ρούμελης, τοῦ Μωρέως, εἰς τὸν ὑπουργόν τοῦ Βασιλέως Μποναπάρτη, καὶ θὰ κάμωμε καὶ ἡμεῖς γράμματα καὶ τότε θὰ γείνη τζαρές, νὰ ξεσκλαβωθῇ ἡ πατρίδα καὶ νὰ εἰσθε ὅλοι χαζίρι εἰς τὰ ἄρματα. Ἴσως ὁ Θεὸς καὶ διὰ τὴν δύναμιν τοῦ Ἀυτοκράτορος ἐλευθερωθῇ ἡ πατρίδα. Ἐστειλεν ὁ Ζαχαρίας ὑπογραφὰς πολλὰς, ἀπὸ Μάνην, Ρούμελην καὶ Μωρέαν, εἰς τοὺς ἄρχοντας. Οἱ ἄρχοντες ἀνέφεραν, ἔστειλαν καὶ τὰς ὑπογραφὰς εἰς τὸν ὑπουργόν τοῦ Βασιλέως, χάρες μεγάλες ἔστειλαν οἱ ἄρχοντες εἰς τοὺς καπεταναίους καὶ ἔξοδα τοῦ πολέμου πρὸς τὸν Ζαχαριάν.

48. Ὁ ὑπουργὸς τοῦ Ἀυτοκράτορος στέλνει πρὸς τὸν Ζαχαριάν γράμμα.

Στρατηγὲ Ζαχαριά, τὸ ὑπουργεῖον τοῦ Ἀυτοκράτορος σοῦ προσφέρει τὸ πολεμικὸν καράβι μ' ὅλα μπαρούτια καὶ ὅλα τὰ χρειαζόμενα τοῦ πολέμου, πρὸς χρῆσιν τῆς πατρίδος σου, καὶ τελειώνοντας ὁ πόλεμος τῆς Βιέννας θέλει κενώσει τὰ στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, διὰ νὰ γίνῃ ἀποθήκη τοῦ πολέμου, νὰ εἰσθε ὅλοι ὅλοι ἔτοιμοι στὰ ἄρματα, νὰ μοιρασθῆτε τὰ κάστρα, καὶ σὰν συστηθῇ ὁ σταθμός, τότε νὰ ζητήσῃς τὴν βοήθειαν τοὺς Φραντζέζους νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ πατρίδα σας.

49. Ἐξεφόρτωσε τὸ καράβι εἰς τὴν Σκαρδαμούλαν, τὰ ἔλαβεν ὁ Ζαχαρίας ὅσα τοῦ ἐπαράδωσεν ὁ κουμαντάντης, ἐφίλευσε τὸν κουμαντάντην ἕνα χαντζάρι ὅλο πετράδια καὶ εὐχαριστήθη ὁ κουμαντάντης, ὡς μέγα δῶρον. Οἱ Μπέδες ὅταν εἶδαν ὅτι τοῦ Ζαχαριᾶ ἦλθε πλοῖον φορτωμένον ὅπλα βασιλικά (ἦταν καιρὸς ποῦ ἄλλαζαν τὰ Μπειλίκια), Μούρτζινος καὶ Καβαλιέρος ἔστειλαν εἰς τὴν Πόλιν, ὅτι τοῦ Ζαχαριᾶ τοῦ ἦλθε καράβι βασιλικὸν μπαρούτι, σπαθιά, μολύβι, τουφέκια πλήθος, καὶ ἄλλα πολλὰ τοῦ πολέμου. Ὁ Βεζύρης τῆς βούλλας ἐδιόρισεν τὴν Ἀρμάταν μὲ καπετὰν Πασιά τὸν Σαρετμέμπεην νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Μάνην, νὰ τὴν στενοχωρήσῃ μὲ φερμάνι, καὶ ὅποιος πιάσῃ τὸν Ζαχαριάν ζωντανόν αὐτὸς θὰ γίνῃ μπέης τῆς Μάνης. Καὶ ἀφοῦ οἱ μεγαλουσιάνοι τῆς Μάνης ἐδιάβασαν τὸ φερμάνι, ἐστάθηκαν ξεροί, ὁ Ζαχαρίας ζωντανὸς δὲν πιάνεται, διότι ὅτι ἡ Μάνη ἡ μικρολογία τὸν ἀγαπᾷ.

Τότε ὁ Μούρτζινος εἶπε τοῦ Κουκέα· Ἐσὺ τὸν Ζαχαριάν τὸν ἔχεις κουμπάρον καὶ ἂν ἐσὺ πιάσῃς καὶ τὸν σκοτώσῃς, ἐσὺ θὰ γείνης Μπέης. Τότε ὁ Κουκέας γράφει τοῦ Ζαχαριᾶ νὰ προφτάσῃ, νὰ τοῦ μαρτυρήσῃ

τὰ μυστικά τῆς Ἀρμάτας· ὁ Ζαχαρίας ἐπῆγε μὲ ὀλίγους ἀνθρώπους καὶ ἐμπῆκὲ μόνος του εἰς τὸν πύργον τοῦ κουμπάρου του, διὰ νὰ κουβεντιάσουν τὰ μυστικά. Ὁ κουμπάρος του εἶχε 12 νομάτους κρυμμένους μὲ τρομπόνια, συγγενεῖς τοῦ Κουκέα· ἐσκότωσαν τὸν Ζαχαριάν. Τ' ἄκουσεν ὁ καπετὰν Πασιάς, ἐμίλησε τοῦ Κουκέα νὰ ἔλθουν ὄλοι, ἐσκότωσαν τὸν Ζαχαριάν, νὰ τοὺς φορέσῃ τὸ καφτάνι. Τότε τοὺς εἶπεν· Ἐσεῖς τὸν ἐσκοτώσατε; Ναί, ἀπεφάνθηκαν. Ὁ καπετὰν Πασιάς λέγει· Τὸ Ντοβλέτι τὸν ἤθελε ζωντανόν, ὄχι σκοτωμένον· τώρα τί τζεβάπι θὰ δώσω ἐγὼ εἰς τὸ Ντοβλέτι; κάλλιο τὰ δικά σας κεφάλια, παρὰ τὸ δικό μου. Τοὺς ἐκρέμασεν εἰς τὰ πανιά τοῦ карабиού, τὰ δὲ κεφάλια τοὺς ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Τ Ε Λ Ο Σ

Παροράματα εἰς τὸν Βίον τοῦ Ζαχαριᾶ.

Σελ. 557 στ. 16 ἀντὶ Ντζάνιο γρ. Ντζάκο.

» 559 στ. 4 ἀντὶ Κοτζάμπασις γρ. Τομπτζίμπασις

» 560 στ. 7 ἀντὶ Μπουράτην γρ. Μουράτην.

ΣΗΜ. Τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ἀσύντακτα, ἀσαφῆ καὶ τινὰ ἀκατανόητα, οὐδόλως μειοῦντα τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς ἱστορικῆς ταύτης πηγῆς, προσερχόμενα δὲ ἀπὸ τὴν κακὴν ἀντίληψιν τῶν ἐπὶ τῇ βάσει παλαιότερων σημειωμάτων συνταξάντων τὸ ἐν τῇ Ἑθν. Βιβλιοθήκῃ πρωτόγραφον, ἀφήσαμεν ὡς ἔχουσι.

Η ΕΝ ΣΑΛΑΜΙΝΙ ΝΑΥΜΑΧΙΑ

ΑΠΟ ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΠΟΦΥΕΩΣ

(Συνέχεια).

Ὅταν ὁμως οἱ Ἀθηναῖοι καὶ λοιποὶ Ἕλληνες παρήλασαν πρὸ τοῦ δεξιῦ ἀυτῶν, «ὁ λοιπὸς στόλος ἐπέξεχώρει», προῦχώρει δηλαδὴ ὑπὲρ τὸ δεξιὸν μετὰ σκοποῦ ἐπιθετικοῦ δηλουμένου διὰ τῆς «ἐπι» προθέσεως¹.

Ἐκ τοῦ «ἐπέξεχώρει» τούτου, συνάγεται ἀκόμη, ὅτι ἀφοῦ πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον ἐπιθετικὴν στάσιν ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὡς ἐκ τῆς θέσεως τῶν ἀκόμη, θὰ εἶδον πρῶτοι οὗτοι τὸν ἐχθρὸν ὡς ἄλλως τε πρῶτοι πρὸς αὐτὸν φέρονται συγκρουσθέντες. Ἡ κακὴ ἐκ πρώτης ὄψεως τοῦ ἐχθροῦ ἐντύπωσις ἀφ' ἐνός, ἢ σπουδὴ ἀφ' ἐτέρου μεθ' ἧς ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ σπεύσωσιν ἐκ μείζονος ἀποστάσεως, ἦσαν πιθανὸν αἰτίαι ποῖα τινος ἀταξίας ἐν τῇ τάξει τῶν, ἣν ἐπιμελῶς ἀποκρύπτει ὁ Αἰσχύλος, ἐνῶ διὰ τὸ κέρασ τῶν Λακεδαιμονίων ἀναφέρει ὅτι «ἠγείτο κόσμῳ²», ἅτε τῶν Περσῶν αὐτοῦ διδασκομένων ἐν Ἀθήναις ἐνώπιον αὐτῶν τῶν Σαλαμινομάχων. Πιθανὸν δ' ἦτο τὸ δεξιὸν τῶν Αἰγινητῶν νὰ «ἠγείτο κόσμῳ», διότι μόλις στηριχθὲν ἐπὶ τῆς Κυνοσοῦρας, ἠτένιζε πρὸς τὸ ἐν Αἰγίνῃ ἱερὸν τῆς Ἀφαιίας, τῆς ἰδίας τῇ Ἀρτέμιδι θεότητος

¹ Εἰς τὸν Αἰσχύλον γενικῶς δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐσκεμμένην χρῆσιν τῶν προθέσεων, ἐπιρρημάτων κλπ. Ἡ δὲ ἀνάγκη τῆς παραδοχῆς μεταβολῆς τῆς παρατάξεως, ἐν τῇ ἀκόμῃ περιπτώσει ὑποτεθῆ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀνέμενον τοὺς Πέρσας νὰ εἰσπλεύσωσι, φαίνεται ἀκόμη καὶ ἐκ τούτου, διότι ἂν κατὰ τὴν παράταξιν τοῦ Ἡροδότου μένοντες ἐναυμάχουν οἱ Ἕλληνες, τότε, ἀφοῦ ἠγείτο τὸ δεξιὸν, πῶς ἀναφέρεται τὸ ἀριστερὸν καὶ ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου (§ 27) τοῦτο ὑπονοεῖται πρῶτον συγκρουσθέν; Ἐμεσολάβησεν ἐπομένως κίνησις τις καθ' ἣν πρῶτον τὸ δεξιὸν ἠγήθη, κατόπιν δὲ ὑπὲρ τοῦτο προῦχώρησε τὸ ἀριστερὸν πρῶτον συμπλακὴν (Κουρτίου Ἑλλ. Ἱστ. μεταφρ. Λάμπρου τόμ. Β' σελ. 396). Ἄλλως τε ἡ νησίς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ ἡ παρ' αὐτὴν βῆχια, σπουδαῖα στρατηγικὰ σημεῖα, θὰ ἐμνημονεύοντο τοῦλάχιστον.

² Αἰσχ. Δράματα σωζόμενα, I σελ. 160 ἔκδοσις Wecklein. Ὁ Loeschcke σχετικῶς πρὸς τὸ «ἠγείτο τὸ δεξιὸν» παρατηρεῖ ὅτι, ἂν κατὰ μῆκος τῶν ἀττικῶν ἀκτῶν ἦτο ἡ παράταξις, πάντες ὁμοιοταχῶς ἔδει νὰ κωπηλατῶσιν.

αυτῶν, τὸ ὄρατόν ἀπὸ Ψυτταλείας κατὰ τὸν Furtwängler¹, καὶ ἐνεψυχώθη εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τὴν ὀρθοτάτην τοῦ ἰδίου παρατήρησιν. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῆς κινήσεως ταύτης τὸ δεξιὸν ἤχθη ἐν ὄψει τῆς Αἰγίνης, εἶναι φανερόν ὅτι παρὰ τὴν Ψυττάλειαν συνεκροτήθη ἡ ναυμαχία, ἀφοῦ ἀπὸ τῶν στενῶν τελείως ἀποκρύπτεται ἡ θεὰ τῆς Αἰγίνης.

30. Ἡ κίνησις ἦν περιλαμβάνουσι οἱ στίχοι οὗτοι τοῦ Αἰσχύλου, δηλοῖ τὸν πλοῦν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸ Κερατσίει πρὸς συνάντησιν τῶν Φοινίκων, εὐρισκομένων εἰς τὸ δεξιὸν τῆς περσικῆς παρατάξεως, καὶ εἶναι σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν τακτικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐν ἧ φαίνεται κυριαρχοῦσα ἡ ἀναγωγή «ἐπὶ κέρας» (§ 42)³. Κατὰ τὴν παρέλασιν δὲ τῶν Ἀθηναίων πρὸ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ἄρχονται νὰ ἐπεκχωρῶσι, πιθανόν νὰ παρέσυραν εἰς τὴν ἐπίθεσιν καὶ τοὺς Λακεδαιμόνιους εὐρισκομένους εἰς τὸ δεξιὸν καὶ ἐξωτέρω τῶν ἄλλων, ἐνωθέντας ἴσως μετὰ τῶν Ἀθηναίων. Οὕτω τὸ δεξιὸν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως ἀφίεται εἰς τοὺς Αἰγινήτας καὶ Μεγαρεῖς, οἵτινες τῆς ὅλης γραμμῆς προΐουσης ἄγονται ἐνώπιον τοῦ πορθμοῦ παρὰ τὴν Κυνόσουραν καὶ Ψυττάλειαν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι πιθανῶς νὰ παρεσύρθησαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν ἐπίθεσιν ἀμιλλώμενοι πρὸς αὐτοὺς ἢ καὶ νομίσαντες τοὺς Ἀθηναίους ἐκτεθειμένους ἢ τέλος ἵνα ἀποπλύνωσι προκινδυνεύοντες τὴν μομφὴν τῆς ἀπ' Ἀρτεμισίου ὑποχωρήσεώς των, ἣν ἀπηγόρευον οἱ νόμοι τῆς πατρίδος αὐτῶν. Οὕτως ἄλλως τε τὸ δεξιὸν παρείχτο ὁμοιογενές, ἀφοῦ πενήτην τριήρεις ἀπετέλουν ἐν ὄλῳ τὸν στόλον τῶν Αἰγινήτων καὶ Μεγαρέων, οἵτινες ἠγωνίζοντο σχεδὸν περὶ τῆς ἰδίας, καὶ ἀφοῦ κατὰ κανόνα τὰ κέρατα κατελάμβανον οἱ ἐμπειρότεροι καὶ ἰσχυρότεροι⁴. Καὶ ἂν ὅμως παραδεχθῆ τις σφαλλόμενον τὸν Διόδωρον, καὶ ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι παρέμειναν εἰς τὸ δεξιὸν μετὰ τῶν Αἰγινήτων καὶ Μεγαρέων, τοῦτο οὔτε ἐξακριβοῦται οὔτε ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι οὗτοι δὲν φαίνονται παρεμβάντες σπουδαίως κατὰ τὴν μάχην, πιθανῶς ἕνεκα τοῦ ὀλιγαριθμοῦ τῶν πλοίων των⁵.

¹ Προσωρινὴ ἐκθεσις περὶ τῶν ἐν Αἰγίνῃ ἀνασκαφῶν ('Αρμονία, 1901 Τεῦχ. 10ον). — ² Ἡρόδ. VIII, 84.

³ Ἡ κίνησις αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἣτις δικαιολογεῖ τὴν παρατήρησιν τοῦ Κουρτίου ('Ἐλ. Ἱστορ. μετ. Λάμπρου Β' 397), ὅτι κατὰ τὴν μάχην ἐξετελέσθησαν στρατηγικαὶ κινήσεις.

⁴ Καὶ ὁ Βεγγίτιος (Institut. militar.) ὁμολογεῖ κατόπιν τὴν συνθήειαν ταύτην.

⁵ Ο du Sein (Hist. de la Marine vol. I p. III) παραδέχεται τοῦτο.

Τὴν δὲ τοιαύτην ὑπὸ τῶν Αἰγινήτων κατοχὴν τοῦ δεξιοῦ φαίνεται καὶ ὁ Ἡρόδοτος εὐνοῶν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Busolt¹, λέγων «οἱ Αἰγινήται ὑποστάντες ἐν τῷ πορθμῷ ἔργα ἀπεδέξαντο λόγου ἄξια»². Διὰ τοῦ «ὑποστάντες ἐν τῷ πορθμῷ» ἐννοεῖ ὁ Ἡρόδοτος ὅτι οἱ Αἰγινήται δὲν παρηκολούθησαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καθυστέρησαν ἐν τῷ πορθμῷ, δηλαδή τῷ παρὰ τὴν Κυνόσουραν καὶ μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς Ψυτταλείας (§ 39)³. Ἄλλως τε ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἀναφέρει αἰγινήτικὰς τριήρεις συμπλακείσας πρὸς ἰωνικὰς, αἵτινες κατεῖχον τὸ ἀριστερόν τῆς περσικῆς παρατάξεως.

V

Γ' Περίοδος.—Παράταξις Διοδώρου.—Σχηματισμὸς πρὸς μάχην.

31. Οὕτως ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἤχθη ἀπὸ Κυνοσούρας εἰς Κερατσίειον, εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποίου ἐκειτο τὸ Ἡράκλειον, κατέχουσα καὶ ἀποκλείουσα τὴν διάβασιν κατὰ πλάτος ὀλοκλήρου τοῦ πορθμοῦ⁴.

Εἶναι ἤδη φανερόν ὅτι, ἀφοῦ οἱ Πέρσαι ἐξῶθεν τῆς Ψυτταλείας δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπωσι τοὺς Ἑλληνας ἐν τῷ στενῷ εἰμὴ ἀφοῦ οὗτοι προυχώρησαν ἀρκούντως πρὸς τὸ στόμιον, οἱ μὲν Πέρσαι θὰ εὐρίσκοντο εἰς ἀξίαν λόγου ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ψυτταλείας πρὸς νότον, ὡς ἐπιτο-

¹ Rheinisch. Museum 1883. Ἐν τούτοις ὁ ἴδιος παραδέχεται τὴν κατὰ μήκος τῶν ἄττικῶν ἀκτῶν παράταξιν (Griech. Gesch. I. 171).

² Ἡρόδ. VIII 91.

³ Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Κουρτίου (ἐνθ. ἀν. Β' 398), καθ' ἣν ἐξῶθεν τῆς Ψυτταλείας περιεπόλει αἰγινήτικὴ μοῖρα, φαίνεται ἀβάσιμος. Διότι ναὶ μὲν οἱ Αἰγινήται εἶχον ἀφήσει ἀριθμὸν τινα πλοίων ἐν Αἰγίνῃ, οὐχ ἤττον ὅμως τὸ ἐξω πέλαγος «ἐμπέπλησται νεῶν πολεμίων», αἵτινες δὲν θὰ ἐπέτρεπον τὴν παρουσίαν τῆς αἰγινήτικῆς μοίρας, ἧς ἄλλως τοιαύτη ἐμφάνισις οὐδαμοῦ ἀναφέρεται.

⁴ Ὁ Διόδωρος ὀρίζει μέχρι «Σαλαμίνας» τὴν παράταξιν, ἐνῶ ἠδύνατο ἀκριβέστερον νὰ ὀρίσῃ αὐτὴν μέχρι Κυνοσούρας. Τοῦτο ἐνισχύει τὴν δοξασίαν ὅτι ἡ λέξις Κυνόσουρα εἰσῆχθη ἕνεκα τοῦ χρησμοῦ καὶ ἐξ ἀνάγκης ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, μὴ οὔσα παραδεδεγμένη (§ 4). Ἐντούτοις δύναται τις νὰ ἀντεῖπῃ, πῶς ὁ Διόδωρος, ἀφοῦ καὶ οὗτος ὡς ὁ Ἡρόδοτος ἔγραψεν ἐπὶ τῇ βάσει παραδόσεων (ἐν σχέσει πρὸς τὴν § 37), παρέχει τάξιν μάχης. Πρῶτον ὅμως ὁ Διόδωρος ἔγραψεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἐφόρου, ὁ ὁποῖος ἐκτός τῶν παραδόσεων εἶχεν ἀκόμη ὑπ' ὄψιν καὶ ἄλλας ἐπισήμους πηγὰς, δεύτερον δὲ πολλαχόθεν ἐξάγεται ὅτι ἡ τάξις τοῦ Ἡροδότου ἦτο τάξις ἀγκυροβολίας (§ 26, 27).

πίως δύναται τις νὰ πεισθῆ, ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ ταύτης μόνον οὔτοι ἐκινήθησαν ἐπὶ τὰ πρόσω, τῶν Ἑλλήνων ἐξακολουθούντων ἔτι νὰ πλέωσι πρὸς τὸ στενὸν στόμιον τῆς Ψυτταλείας. Ἐπομένως καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἀμέσως ὡς εἶδον τοὺς Ἑλληνας ἐκινήθησαν οἱ Πέρσαι (ἐνῶ δυνατόν νὰ ἐβράδυναν ἐπ' ὀλίγον), εἶναι φανερόν ὅτι μέχρις οὗ ὀλόκληρος ἡ περσικὴ τάξις ἐκκινήθη καὶ λάβῃ ταχύτητά τινα (δύναται δὲ πᾶς ναυτικὸς νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι μέχρις οὗ μία τάξις τόσον μάλιστα πολυμελὴς ἐκκινήθη, δηλαδὴ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν πλοῖα ρυθμίσωσι ταχύτητα καὶ ἀποστάσεις, ὅπως ὀλόκληρος ἡ τάξις πλεύσῃ ὁμοιοταχῶς καὶ κανονικῶς, ἀπόλυται πάντοτε περισσότερος χρόνος ἢ ὅσος χρειάζεται ὅπως διατηρηθῆ κατόπιν ἡ τάξις αὕτη), εἶναι, λέγομεν, φανερόν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἐκέρδιζεν ὅλον ἐδαφὸς πρὸς τὸ στόμιον, ἐκτελοῦσα ταυτοχρόνως τὸν χειρισμὸν τῆς ἀναπτύξεως πρὸς Κερατσίνη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ μὲν ἑλληνικὴ παράταξις ἀπὸ τῶν στενοτέρων μερῶν τοῦ στενοῦ ἔπλεε πρὸς τὰ εὐρύτερα, ὅπερ διηκούλυνεν ἔτι τὴν εἰρεσίαν, ἡ δὲ περσικὴ συνωθεῖτο ὅλον ἐπὶ τὸ στενὸν Ψυτταλείας-Κεράμου, ὅπερ τούναντιον ἡλάττου τὴν ταχύτητά της, ἔχουσα ἐπὶ πλέον κεκοπιακότα τὰ πληρώματα ἐκ τῆς νυκτερινῆς περιπολίας, ὡς παραδέχεται ὁ Grote, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἑλληνικά, ἅτινα οὐδαμῶς ἔτι εἶχον καταπονηθῆ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἔλαβε τὸν καιρὸν νὰ ἀναπτυχθῆ, ὁπότε «ἀναγομένοισι δὲ σφιν αὐτίκα ἐπεκέατο οἱ βάρβαροι»¹. Οὗτος εἶναι ὁ σχηματισμὸς τοῦ Διοδώρου. Τῶν Ἑλλήνων ἐχόντων τὸν σχηματισμὸν τοῦτον καὶ σχηματιζομένων (§ 35) ἔτι, διὰ δὲ τῶν δύο κεράτων (τοῦ μὲν δεξιοῦ κατεχομένου ὑπὸ τῶν Αἰγινήτων καὶ Μεγαρέων τοῦ δὲ ἀριστεροῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων) ἐξησφαλισμένων ἀπὸ κυκλώσεως, ὡς στηριζομένων ἐπὶ τῆς Κυνοσούρας καὶ τῆς ἔνδοθεν τῆς Κεράμου ἀκτῆς, συνεκρούσθησαν οἱ δύο στόλοι.² Τοιαύτη εἶναι ἡ ὕφ'

¹ Ἡρόδ. VIII 84.

² Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Loescheke θέτοντος ἐξωτέρω πρὸς τὴν Ψυτταλείαν τὸ πεδίου τῆς μάχης φαίνεται ἡμῖν καὶ κατὰ τοῦτο ἀπίθανος (§ 23), διότι ἔπρεπεν οἱ Πέρσαι νὰ ἀκινήτωσι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἀπὸ Σαλαμίος πρὸς Ψυτταλείαν πλοῦ τῶν Ἑλλήνων, τεθειμένου μάλιστα ὅτι οἱ Πέρσαι εἶδον τοὺς Ἑλληνας πολὺ πρὸ τοῦ συγκρουσθῶσιν οἱ στόλοι, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Αἰσχύλου. Τοῦτο ἄγει εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον, ἀπαράδεκτον καθ' ἡμᾶς, γνωστοῦ μάλιστα ὄντος ὅτι αἱ περσικαὶ τριήρεις ἦσαν ταχέαι. Ἐκτὸς πλέον ἂν παραδεχθῆ τις ὅτι πολὺ μακρὰν πρὸς νότον ἦσαν οἱ Πέρσαι ὅτε εἶδον τοὺς

ἡμῶν ἀποδεκτὴ γενομένη παράταξις, ἥττον μὲν τῆς τοῦ Loescheke προκεχωρηκυῖα, μᾶλλον δ' ἐκείνης τοῦ Goodwin. Καὶ σήμερον δ' ἔτι, εὐρισκόμενός τις ἐν Ἀμπελακίῳ καὶ ἐκείθεν πρὸς τὸ στόμιον τῆς Ψυτταλείας πλέων, σχηματίζει τὴν ιδεάν ἀμέσως ἐκ πρώτης ἐντυπώσεως, ὅτι μία παράταξις ἐκείθεν ἐξορμῶσα δὲν ἠδύνατο εἰ μὴ εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα νὰ στηρίξῃ τὰ κέρατά της. Ὁ Διοδωρὸς ("Εφορὸς), ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Bauer γράφων τὴν ἱστορίαν του εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸν Ἡρόδοτον, διορθῶν ὅτι ἐκ τῶν μελετῶν του εὕρισκεν ἐσφαλμένον, ἀναμφιβόλως τὴν παράταξιν πρὸς μάχην ὡς σπουδαιότεραν θὰ ἐπεθύμει νὰ ἐξακριβώσῃ μᾶλλον καὶ διὰ τοῦτο παρέλιπε τὴν τοῦ Ἡροδότου προδιάταξιν τῶν στόλων.

32. Φαίνεται δὲ καὶ ὁ Ἡρόδοτος εὐνοῶν τὴν παράταξιν τοῦ Διοδώρου πρὸς μάχην, ἀφοῦ ἐν τῷ χρησμῷ¹

Ἄλλ' ὅταν Ἀρτέμιδος χρυσαόρου ἱερὸν ἀκτὴν
νηυσὶ γεφυρώσῃσι καὶ εἰναλίην Κυνοσούραν

εἰς τὸν ὁποῖον οὐδόλως πρέπει νὰ δυσπιστῶμεν κατὰ τὸν Beloch καὶ Bauer, φαίνεται εἰσάγων ὄρια τῆς παρατάξεως κατὰ τὴν μάχην τὴν Μουνηχίαν, ἱερὰν τῆς Ἀρτέμιδος ἀκτὴν², καὶ τὴν Κυνοσούραν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Loescheke. Ἄλλως τε καὶ ἡ διάδοσις ἦν ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος³ ὅτι δῆθεν οἱ Κορίνθιοι ὑπὸ τὸν Ἀδείμαντον ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸς τὸν μεγαρικὸν πορθμὸν μόλις ἐπεφάνη ὁ ἐχθρὸς, ἀνεστάλησαν δὲ ὑπὸ κέλητος θεῖα πομπῆ ἐπιφανέντος, τότε μόνον ἦτο δυνατόν νὰ ἦτο ἀληθὴς (ἀφοῦ ἄλλως τε καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ταύτην ὡς διάδοσιν δὲν θεωρεῖ δὲ αὐτὴν ὡς ἀδύνατον), ἂν οἱ Ἑλληνας εἶχον κατὰ τὴν πρώτην σύγκρουσιν τὴν παράταξιν τοῦ Διοδώρου καὶ

¹ Ἡρόδ. VIII 77.

² Ὁ Leake θεωρεῖ ὡς ἱερὰν τῆς Ἀρτέμιδος ἀκτὴν τὸν σημερινὸν Ἀράπη ἀντὶ τῆς Μουνηχίας.

³ Ἡρόδ. VIII 94.

οὐχὶ τὴν κατὰ μῆκος τῶν ἀττικῶν ἀκτῶν, ὁπότε τὸ ἀριστερὸν κατεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι¹ πρὸς τὴν Λέρον καὶ οὐχὶ οἱ Πελοποννήσιοι.

33. Τὴν λαμπρὰν ταύτην κίνησιν τοῦ ἀριστεροῦ, οὐτινος ἠγεῖτο αὐτὸς ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὅπερ ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, οὐ ὁ Grote² θαυμάζει τὴν περὶ τὰ ναυτικὰ ἱκανότητα καὶ πειθαρχίαν, πιθανὸν νὰ προεκάλεσεν ἢ ὑπὸ τῶν Φοινίκων κατοχῇ τοῦ δεξιοῦ τῆς περσικῆς παρατάξεως, νὰ διηκολύνη δὲ ὁ πνέων κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἄνεμος, ὁ ὁποῖος καθ' ἡμᾶς τὴν πρωΐαν ἦτο σκίφων μετὰ μεσημβρίαν μεταπεσὼν εἰς ζέφυρον. Τινὲς ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ ἄνεμος ἦτο εὐρόνοτος, σιρόκος περίπου ὡς λέγουσιν, ὅπως εὐνοηθῆ ἢ κατὰ μῆκος τοῦ στενοῦ παράταξις, ἀφοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ κωπήρους ναυτικοῦ ἔτι, ὡς ἀναφέρει ὁ Βεγέτιος, κατεβάλλετο προσπάθεια ὅπως ὁ ἄνεμος πνέῃ ἐξ οὐρίας κατὰ τὴν ἐπίθεσιν, τούναντίον δὲ ἐξωθεῖται ὁ ἐχθρὸς εἰς ἀντίπνοιαν. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀνακριβές. Διότι τόσον ἐκ πληροφοριῶν ναυτικῶν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὸν σημερινὸν Ναυστάθμον διαμεινάντων, ὅσον ἐκ συγκριτικῆς παρατηρήσεως τῶν ἡμερολογίων τῶν Βασ. πλοίων τῶν ὀρμούντων ἐν Ναυστάθμῳ, ἐξάγεται ὅτι κατὰ Σεπτέμβριον καθ' ὃν ἡ ναυμαχία ἔλαβε χώραν (§ 11) οἱ ἐπικρατοῦντες ἄνεμοι εἶναι οἱ βόρειοι, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἐνίοτε μετὰ μεσημβρίαν μεταπίπτουσι εἰς ζέφυρον (πρὸβλ. § 41), ὄντες ἀπόπνοιαι τῶν ἐτησίων (μελτεμιῶν), ἐνῶ οἱ νότιοι ἄρχονται ἐπικρατοῦντες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Ὀκτωβρίου πρὸς τὰ μέσα τοῦ αὐτοῦ.

Ὁ τε Αἰσχύλος ὅμως καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρουσι τὴν ναυμαχίαν ἀπὸ τῆς πρωΐας ἀρχαμένην, ὁ δὲ τελευταῖος μάλιστα κατὰ τὸ τέλος τῆς ναυμαχίας παραδέχεται πνέοντα ζέφυρον³, ἐνῶ ὁ Πλούταρχος⁴ λέγει «Καὶ φυλάξας μὴ πρότερον ἀντιπρώρους καταστήσαι ταῖς βαρβαρικαῖς τὰς τριήρεις ἢ τὴν εἰωθυῖαν ὥραν παραγενέσθαι τὸ πνεῦμα λαμπρὸν ἐκ πελάγους ἐπὶ καὶ κῦμα διὰ τοῦ στενοῦ κατὰγον, ὃ τὰς μὲν ἑλληνικὰς οὐκ ἔβλαπτε ναῦς οὐσας ἀλιτενεῖς καὶ ταπεινοτέρας, τὰς δὲ βαρβαρικὰς παρεδίδου πλαγίας τοῖς Ἑλλησι». Οἱ ἄνεμοι ὅμως οἵτινες

¹ Ἡ ὀρθοτάτη αὕτη παρατήρησις ὀφείλεται εἰς τὸν κ. Ζάμπαν (Ἡ ἐν Σαλαμῖνι Ναυμαχία - Παρνασσὸς 1893 σελ. 758).

² History of Greece vol. IV 229.

³ Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει οὐχὶ κατὰ, ἀλλὰ μετὰ τὴν ναυμαχίαν πνεύσαντα τὸν ζέφυρον (VIII 96), τὴν πληροφορίαν δὲ ταύτην ἐσφαλμένως ἐπεκτείνων ὁ Κούρτιος (Ἑλλ. Ἰστ. μετ. Σπ. Λάμπρου Β' 398) παραδέχεται ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἔπνεε ζέφυρος. — ⁴ Πλουτ. Θεμ. 14.

ἄρχονται ἀπὸ τῆς πρωΐας πνέοντες, ἀφοῦ τούτους ἐφύλαξεν ὁ Θεμιστοκλῆς, οἱ ὁποῖοι μετὰ μεσημβρίαν καὶ πρὸς τὸ ἐσπέρας εἰς ζέφυρον μεταπίπτουσι καὶ κατάγουσι κῦμα διὰ τοῦ στενοῦ ἐκ Περάματος, εἶναι οἱ βόρειοι, ἐνῶ τούναντίον οἱ νότιοι οὔτε ἀπὸ πρωΐας ἄρχονται πνέοντες οὔτε εἰς ζέφυρον συνήθως μεταπίπτουσι μετὰ μεσημβρίαν, οὔτε τέλος διὰ τοῦ στενοῦ κατάγουσι κῦμα, ὅπερ ἡ Ψυττάλεια καὶ ἡ Κυνόσουρα ἀνακόπτουσι. Ἄλλως τε ἂν οἱ ἄνεμοι ἦσαν νότιοι, ἐντεῦθεν μὲν τῆς Ψυτταλείας πρὸς τὴν Σαλαμίνα, ἐνθα παραδέχονται διεξαχθεῖσαν τὴν ναυμαχίαν, οὐδὲν κωματίζουσι τὴν θάλασσαν, ἐνῶ παρὰ τὸ στόμιον φέρουσιν ὀλόσωμον κῦμα καὶ προξενοῦσι τοιοῦτον σάλον, ἀμέσως σχεδὸν ὡς ἀρχίσωσι νὰ πνέωσιν, ὥστε οὐ μόνον ναυμαχία δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῆ διὰ κωπήρους μάλιστα ναυτικοῦ περὶ τὴν μεσημβρίαν καὶ μετ' αὐτήν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ νυκτερινὴ περιπολία ἀναμφιβόλως θὰ ἐματαιοῦτο, ἂν ὁ αὐτὸς ἄνεμος καὶ τὴν προηγουμένην ἔπνεεν, ἀφοῦ σήμερον ἔτι ἢ μετὰ τοῦ Ναυστάθμου συγκοινωνία ἰσχυροῦ πνέοντος νοτίου ἀνέμου καθίσταται προβληματικὴ¹.

Οἱ δὲ τοιοῦτοι βόρειοι ἄνεμοι οὐ μόνον διηκολύναν τὴν κίνησιν ἐκείνην τοῦ ἀριστεροῦ, ἀλλὰ εὐνοοῦσι τὴν ἐν γένει μὲ τοιαύτην πρὸς νότον ἀποβλέπουσαν παράταξιν τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες οὕτως ἤθελον ἔχει τὸν ἄνεμον οὐριον².

34. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν σχηματισμὸν ὃν ἔλαβον οἱ ἀντίπαλοι, διὰ μὲν τοὺς Ἑλληνας πιθανὸν νὰ ἐτάχθησαν ἐν γραμμῇ μετώπου, ἀφοῦ ἄλλως τε τοιαύτη φαίνεται ἡ κυρίως τάξις μάχης τῶν χρόνων ἐκείνων (§ 43), καὶ ἐν πυκνῇ τάξει νὰ ὑπεδέχθησαν τὸν ἐχθρὸν, ἀφοῦ ἦσαν ὀλιγαριθμότεροι τῶν Περσῶν, ὡς ἐπίσης καὶ νὰ ἐτήρησαν μικρὸν ἀριθμὸν πλοίων τῶν ἥκιστα μαχίμων καὶ τὰς πεντηκοντόρους, περὶ τὰ 70 πλοῖα, ἐν ἐφεδρείᾳ, ὅπερ σύμφορον τῇ τακτικῇ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης³, τῆς ἀπὸ Κυνουσούρας εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν ἀποστάσεως τῶν 2720 περίπου

¹ Ὁρθῶς ὁ Leake (The demi of Attica vol. II p. 263) παραδέχεται ἀνακριβῆ τὸν χαρακτηρισμὸν ὡς πελαγίου ὃν δίδει ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν ἄνεμον, ἐκτὸς ἂν ἐνοῇ πέλαγος τὸν κόλπον τῆς Ἐλευσίνας.

² Τὸ γεγονός ὅτι ἔπνεον βόρειοι ἄνεμοι δύναται τις νὰ χρησιμοποίησιν ἐναντίον τῆς θεωρίας τῆς κατὰ μῆκος τῶν στενῶν παρατάξεως, διότι τότε οἱ Ἑλληνες θὰ εἶχον ἀντίπνοιαν, ἢν βεβαίως δὲν θὰ ἐφύλασσον.

³ Χειρόγρ. Ἀμβρ. Βιβλ. Ναυτ. Τακτικῆς. Ἐκδοσις Ῥάδου, Ἀρχαία Ναυμαχία - Ναυάρχου Φιγκάτι.

μέτρων πληρούσης τὰ συνθήκας τῆς § 10. Τοὺς Πέρσας ἀφ' ἑτέρου ὁ Goodwin¹ παραδέχεται ἐν γραμμῇ παραγωγῆς εἰσπλεύσαντας, ὅπερ ἐσφαλμένον, διότι τότε οὐ μόνον δὲν θὰ ὠμοίαζε πρὸς «ρεῦμα» ὁ εἰσπλους, ὡς λέγει ὁ Αἰσχύλος², ἀλλ' οὐδὲ θὰ ἠναγκάζοντο «τῶν νεῶν τινὰς ἀποσπᾶν ὡς εἰς τὸ στενὸν ἤλθον»³. Ἄλλως τε ἡ γραμμὴ παραγωγῆς ἐνῶ θὰ ἐξέθετε τὰ ἐπὶ κεφαλῆς πλοῖα, θὰ ἦτο καὶ δυσχερестаτὴ ἡ ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ ταύτης μετάβασις εἰς γραμμὴν μετώπου, καθ' ἣν συνεκρούσθησαν, ἀφ' ἑτέρου δὲν φαίνεται σύμφωνος πρὸς τὴν ἐν γένει τακτικὴν τῶν Περσῶν. Ὡστε ἐν πολλαπλῇ γραμμῇ μετώπου, ἣν ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière ὑπολογίζει εἰς τετραπλῆν ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, εἰσέπλευσαν οἱ Πέρσαι. Τῶν Περσῶν πιθανῶς ὀλόκληρος ὁ στόλος, ἢ ἀναμφιβόλως μέγα μέρος αὐτοῦ εἰσῆλθε διὰ τοῦ στενοῦ Ψυτταλείας-Κεράμου, τοῦ ναυάρχου σκοποῦντος διὰ συμπαροῦς τοῦ στόλου νὰ παραβιάσῃ τὸ στενὸν στόμιον. Ἄλλως τε ἡ κατὰ γραμμὴν μετώπου μάχη φαίνεται μᾶλλον σύμφωνος πρὸς τὴν τακτικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων (§ 44).

Γ'

H M A X H

VI

Ἡ πρώτη σύρραξις.

35. Ἦδη ἐσχηματίζοντο ἀκόμη⁴ οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν Διοδώρον, ὁπότε αἱ πρῶται περσικαὶ τριήρεις διελθοῦσαι τὸ στόμιον Ψυτταλείας-Κεράμου ἐπετίθεντο ἐν ὁρμῇ πλέουσαι καὶ ὠθούμεναι ὑπὸ τῶν ἐπερχομένων ἄλλων πλοίων, ἅτινα πάντα ἐβιάζοντο νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν ναυμαχίαν· ἐκ τῆς τοιαύτης ὁρμῆς ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἐκοιλώθη λαβοῦσα μορφὴν μηνοειδῆ, ἐνῶ οἱ Πέρσαι μολίς διὰ τοῦ στενοῦ στομίου διήρχοντο καὶ εἰς σχετικὴν τινα εὐρυχωρίαν εἰσῆρχοντο, ἠναγκάζοντο νὰ προτάσσωσι κυρτὴν τάξιν ἐν πολλαπλῇ γραμμῇ μετώπου, μὴ ἐπιτρέπουσαν τὴν ἀπαραίτητον πρὸς ἐμβολὴν ἀνάκρουσιν, μάλιστα ὅταν ὀπισθεν ἐπέρχεται τοσοῦτος στόλος βιαζόμενος νὰ συμμετάσχη τῆς

¹ Ἐνθ. ἀν. σελ. 254. — ² Αἰσχ. Πέρσ. 412. — ³ Διοδ. XI 18.

⁴ Ἀναγομένοιαι δὲ σφιν αὐτίκα ἐπεκέατο οἱ βάρβαροι (Ἡρόδ. VIII 84).

μάχης. Εἰς τὰς πρῶτας δὲ ταύτας στιγμὰς ἀποδοτέα καὶ ἡ διάδοσις περὶ ἀποδράσεως τῶν Κορινθίων ὑπὸ τὸν Ἀδείμαντον (§ 32).

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τῷ ἀριστερῷ παρὰ τὴν ἐνδοθί τοῦ Κεράμου ἀκτὴν, πρῶτοι ὑπέστησαν τῆς ἐπιθέσεως τὴν ὁρμὴν καὶ διὰ τοῦτο φέρονται ὡς πρῶτοι καταρξάμενοι τῆς μάχης¹, ὅπερ εὖ νοεῖ τὴν παράταξιν ταύτην. Ἐκ τῆς παραδοχῆς τῆς κοιλώσεως ταύτης πολλὰ γίνονται δῆλα. Ἐν πρῶτοις ἡ πιθανὴ ἀνάκρουσις τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος τῶν Ἀθηναίων προὔξενε καὶ δικαίως τὴν ἐντύπωσιν πλοίων ἐξοκελλόντων ἐπὶ τῆς ἀττικῆς ἀκτῆς ἢ τοῦ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Κερατίνου σκοπέλου, ἀφοῦ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει καὶ «ὄκελλον τὰς νέας»². Πιθανὸν ἄλλως τε καὶ νὰ ἐπτοήθησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐν ἀρχῇ, ὑποστάντες τὴν πρῶτην ὁρμὴν καὶ νὰ ἀνέκρουσαν ἐπ' ὀλίγον³ (§ 29). Ἀφ' ἑτέρου διευκολύνει τὴν διαβίβασιν ἐκ μέρους τῶν Φοινικῶν παραπόνων πρὸς τὸν Ἐέρξην⁴. Διότι οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ τούτοις ἀντιτεταγμένοι Φοινικεῖς ἄγονται πλησίον πρὸς τὴν θέσιν ἐνθα ὁ Ἐέρξης εἶχε τὸν θρόνον του (§ 5), καὶ τότε καθίσταται πιθανὴ ἡ διαφυγὴ μέσῳ τῆς ἀθηναϊκῆς τάξεως πλοίων τινῶν καταναυμαχηθέντων φοινικικῶν, ἅτινα καὶ ὑπέβαλον τῷ Ἐέρξῃ παράπονα. Ἐτερος τέλος σπουδαῖος λόγος τῆς παραδοχῆς κοιλώσεως τῆς παρατάξεως εἶναι ἡ βεβαίωσις τοῦ Αἰσχύλου⁵ ὅτι:

ἑλληνικαὶ τε νῆες οὐκ ἀφρασμόνων
κύκλω πέριξ ἔθεινον

Μόνον ἂν ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἐκοιλοῦτο ἦτο δυνατὸν νὰ κτυπῶσιν

¹ Τῆς μάχης κατὰ Διοδώρον (XI 18. 5) καὶ Πλούταρχον (Θεμ. 14) κατήρξατο ὁ τῶν βαρβάρων ναύαρχος, ἡγούμενος τῆς τάξεως καὶ ἐνδόξως πεσών. Ὁ Busolt ἐν τούτοις τὴν πληροφορίαν ταύτην (Rheinisches Museum f. Phil. 1883, 628) θεωρεῖ ὡς ἐν τῶν ἀγαπητῶν τῷ Διοδώρῳ στολισμάτων, καίτοι παρ' ἀρχαίοις ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια τοὺς ναυάρχους κατέρχεσθαι τοῦ ἀγῶνος. Καθ' Ἡρόδοτον ὅμως τοῦ ἀγῶνος κατήρξατο αἰγινήτικη ναὺς ἢ ἀθηναϊκὴ, ἡ Ἀμεινίου τοῦ Παλληγέως, τοῦ κακῶς φερομένου ὡς ἀδελφοῦ τοῦ Αἰσχύλου· ὁ δὲ Αἰσχύλος παραδέχεται ἐπίσης ἀθηναϊκὴν ναῦν καταρξάμενην.

² Ἡρόδ. VIII 83. — ³ Ἡ φράσις αὕτη «ὄκελλον τὰς νέας» ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Breitung (Zur Schlacht bei Salamis - Neue Jahrb. CXXIX 1884 859), καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐν ἀρχῇ ἔλαβον τὴν πρὸς Ἡράκλειον παράταξιν τοῦ Διοδώρου, μεθ' ἧς ἀνάκρουσάμενοι εἰλικύσαν τοὺς Πέρσας ἐν τῷ στενῷ, ἐνθα κατετρόπωσαν αὐτοὺς διὰ τοῦ στρατηγήματος τούτου. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη ἀπεκρούσθη γενικῶς. — ⁴ Ἡρόδ. VIII 90 — ⁵ Αἰσχ. Πέρσ. 420.

ἐν κύκλῳ περίξ οἱ Ἕλληνες τοὺς βαρβάρους, δηλαδή νὰ περισφιγγῶσιν αὐτοὺς ἐπιτιθέμενοι ὡσεὶ ἀπὸ διαφορῶν σημείων περιφερείας κύκλου κατὰ διευθύνσεις συγκλινούσας πρὸς τὸ κέντρον. Ὡστε δὲν πρόκειται περὶ κυκλώσεως ὡς παρηρημένυσεν ὁ σοφὸς ναύαρχος Jurien de la Gravière¹, ἀλλὰ περὶ συγκλινούσης ἐπιθέσεως.

VII

Ἡ ἀκμὴ τῆς μάχης. — Τὸ ἔμβολον κατ' αὐτήν.

36. Ἡ ἀρξαμένη γενικὴ συμπλοκὴ εἰς τὸ ἀριστερόν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως φαίνεται πεισματωδέστερα, ὡς ἐκ τῆς θέσεως μάλιστα τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἂν ὑπεχώρουν θὰ ἐνέπιπτον εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μάχη ἐνταῦθα ὑπῆρξεν ἀμφίροπος, ὡς ἀναφέρεται. Ταύτοχρόνως ὀλόκληρος ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἀπήρτιζεν ἓνα ἰσχυρότατον ἡμιδακτύλιον σχεδόν, τοῦ ὁποίου ἡ διάσπασις ἦτο ὅλως ἀδύνατος εἰς τοὺς Πέρσας, κατήρτιζε γραμμὴν ἐφωδιασμένην διὰ τσαύτης καρτερίας καὶ ἐμμονῆς, ὥστε νὰ καταναυμαχῇ ἀλληλοδιαδόχως τὰς παρουσιαζομένας περσικὰς γραμμὰς τὰς κατὰ τμήματα προσφερομένας, ἔχουσα ἀρκετὸν πρύμνηθι χῶρον, ὅπως ἀνακρούηται πρὸς ἔμβολήν. Ἐκαστον δὲ τμήμα τῆς περσικῆς παρατάξεως οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ἦ μείζον ὀλοκλήρου τῆς ἑλληνικῆς. Διότι ἡ ἑλληνικὴ παράταξις, οὔσα ἄλλως τε ἀρκούντως πυκνή, ἐκτὸς τοῦ ὅτι κατεῖχε τόξον κύκλου μεγαλύτερον ἢ ἡ περσικὴ, ἀφοῦ ἦτο μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένη τοῦ ὑποτιθέμενου κέντρον τῆς ἀντιπαρατάξεως τῶν στόλων, ἐπὶ πλέον τὰ πρῶτα εἰς τὰ κέρατα αὐτῆς πλοῖα ἐδέχοντο τὰ πρῶτα εἰς τὴν μάχην εἰσερχόμενα περσικὰ πλάγια ἐστραμμένα, ἅτινα ἐκ δύο στομιῶν εἰσερχόμενα ἠναγκάζοντο νὰ ἀφήνωσιν διάκενόν τι ἕνεκα τῆς Ψυτταλείας ἐν τῇ παρατάξει των. Οὕτω ἡ παράταξις των καθίστατο κατὰ τι ἀραιότερα τῆς

¹ La Marine des anciens vol. I p. 53. Θεωρεῖ πάνυ δικαίως ὅλως ἀδύνατον τὴν κύκλωσιν πολυαριθμοτέρων ὑπὸ ὀλιγαριθμοτέρων ὁ ναύαρχος Jurien, ἥτοι τὴν περιστροφικὴν ἀνάπτυξιν τῆς μιᾶς τῶν πτερύγων τῶν ὀλιγαριθμοτέρων ὅπως δι' αὐτῆς περιβάλλωσι τοὺς πολυαριθμοτέρους. Ἄλλ' ἀσφαλῶς παρερμηνεῖ τὸ κείμενον ὁ σοφὸς ναύαρχος καὶ ἀδίκως ἐπομένως ἐλέγχει τὸν Αἰσχύλον ὡς παρασυρόμενον ὑπὸ ποιητικῶν ἐξάρσεων. Παρατηρητέον ἐν τούτοις ὅτι ἐν Ἀρτεμισίῳ (Ἡρ. VIII 16) οἱ Πέρσαι τὴν κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν μάχην ἐπεχείρησαν.

ἑλληνικῆς, οὕτως ὥστε εἰς τριακοσίας ἑλληνικὰς ἀναμφιβόλως ὀλιγώτερα κατὰ τι περσικὰ ἐπετίθεντο.

Ὅτι δὲ κατὰ τμήματα καταναυμαχοῦντο οἱ Πέρσαι, ἀναφέρεται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου¹ λέγοντος «οἱ δ' ἄλλοι τοῖς βαρβάροις ἐξισούμενοι τὸ πλῆθος ἐν στενῷ, κατὰ μέρος προσφερομένους καὶ περιπίπτοντας ἀλλήλοις ἐτρέψαντο». Ἄλλως τε ἀναφέρονται παραδείγματα μιᾶς περσικῆς τριήρους ὑπὸ δύο ἑλληνικῶν διωκομένης, τῶν λοιπῶν μὴ δυναμένων ἕνεκα τῆς στενοχωρίας νὰ βοηθήσωσιν αὐτῇ.

... ἀρωγὴ δ' οὐ τις ἀλλήλοις παρῆν².

37. Οἱ Πέρσαι ἀφ' ἐτέρου, ἀντὶ διὰ τῶν ἐπομένων γραμμῶν νὰ συμπληρῶσι τὰ κενὰ τῶν ναυμαχουσῶν, τηροῦντες τὰς ἐπερχομένας ἐν ἀποστάσει, τὸναντίον, ἐν τῇ σπουδῇ των νὰ λάβωσι μέρος πάντες ἐν τῇ ναυμαχίᾳ καὶ παρουσιασθῶσιν ὡς γενναίως ἀγωνισθέντες πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν κυριάρχων των³ καὶ πιθανῶς ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παράταξις θὰ εἶχεν ἤδη διασπασθῆ, ἐπήρχοντο ὅλον ἐν πρὸς τὸ στόμιον ἐν πυκνοτάταις γραμμαῖς, αἵτινες καθίσταντο ἔτι πυκνότεραι μολὶς ἐφθانون εἰς τὸ στενὸν στόμιον τῆς Ψυτταλείας - Κεράμου. Καὶ διαρκῶς ἐπλήρου ὅλον ἐν τὸν μεταξύ τῆς Κυνοσούρας, Ψυτταλείας καὶ Κεράμου χῶρον, εἰσπλέοντες ἰδίχ διὰ τοῦ στενοῦ Ψυτταλείας - Κεράμου, ἐξῶθι τοῦ ὁποίου πρὸς τὴν Μουνιχίαν ἦτο τὸ μείζον μέρος τοῦ στόλου των, καὶ καθιστῶντες ἀδύνατον, ἐν παντελεῖ ἀγνοίᾳ τῶν διατρεχόντων εἰς τὰς πρῶτας γραμμὰς, οὐ μόνον πᾶσαν πρὸς ἔμβολήν ἀνάκρουσιν ἕνεκα τοῦ συνωστισμοῦ τῶν πλοίων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν εἰρεσίαν ἕνεκα τῆς ἐμπλοκῆς τῶν κωπῶν καὶ τῶν συχνῶν συγκρούσεων τῶν πλοίων πρὸς ἀλλήλα. «Τὸ μὲν πρῶτον πλείοντες διετήρουν τὴν τάξιν ἔχοντες πολλὴν εὐρυχωρίαν· ὡς δ' εἰς τὸ στενὸν ἦλθον ἠναγκάζοντο τῶν νεῶν ἀπὸ τῆς τάξεως ἀποσπᾶν καὶ πολὺν ἐποίουν θόρυβον»⁴. Ὁ δ' Αἰσχύλος⁵ ἐμφαντικώτερον ἔτι καὶ μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἀκριβολογίας λέγει:

... ὡς δὲ πλῆθος ἐν στενῷ νεῶν
ἤθροιστ', ἔθραυον πάντα κωπήρη στόλον.

¹ Πλουτ. Θεμ. 15. — ² Αἰσχ. Πέρσ. 415. — ³ Ἡρόδ. VIII 89 (§ 39). — ⁴ Διόδ. XI 43. — ⁵ Πέρσ. 416. Ἡ λέξις ἐν «στενῷ» ἤθελεν εἶναι ἄνευ πάσης σημασίας ἂν ἡ ναυμαχία κατὰ μῆκος τῶν στενῶν συνεχροτεῖτο (§ 23).

38. Ἀναμφιβόλως καίτοι τὰ διάφορα φορητὰ ὄπλα ἔδρασαν σπουδαίως ἐν τῇ ναυμαχίᾳ κατὰ τὰς ἐπακολουθούσας τὰς ἐμβολὰς βιαίας συρράξεις καὶ ἐν τῇ πάλῃ μεταξὺ τῶν ὀπλιτῶν ἀπὸ τῶν προστέγων, τὸ ἔμβολον ὅμως ὑπῆρξε τὸ κύριον ἐν τῇ μάχῃ ὄπλον. Ὁ Ἡρόδοτος¹ καὶ ὁ Διόδωρος² δὲν ὁμιλοῦσιν εἰμὴ περὶ ἐμβολῶν καὶ ἀναφέρουσι τριήρεις τῷ ἐμβόλῳ διωκομένας· ὁ δὲ Αἰσχύλος³ λέγει ῥητῶς:

οὐδὲν γὰρ ἤρκει τόξα, πᾶς δ' ἀπόλλυτο
στρατὸς δαμασθεὶς ναίοισιν ἐμβολαῖς.

Διὰ τοῦτο καὶ τῆς ναυμαχίας τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε τοσοῦτον διὰ τοὺς Πέρσας καταστρεπτικόν, διότι κατὰ τὴν μάχην ἐχρησιμοποιήθη τὸ ἔμβολον, τὸ φοβερῶτατον κατὰ τοὺς θαλασσίους πολέμους ὄπλον, ὅπερ ἀκόμη καὶ σήμερον παρ' ὅλην τὴν τελειοποίησιν τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τῶν τορπιλλῶν διατηρεῖ ἀμείωτον τὴν ἰσχύον του⁴ καὶ ὅταν ἔτι μικρότερον καὶ ἐλαφρότερον πλοῖον χειρίζον χρησιμοποιῆ αὐτό. Ἐπὶ πλέον ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Αἰσχύλου, καθ' ἣν ἡ χρῆσις τῶν τόξων δὲν ἐπήρκεσεν, ἀλλὰ τὰ πλοῖα κατεστράφησαν δι' ἐμβολῶν, καταφαίνεται ὅτι οἱ Πέρσαι μᾶλλον διὰ τῶν τόξων ὑπέθετον διεξαχθησομένην τὴν ναυμαχίαν ἢ διὰ τῶν ἐμβολῶν, ὧν ἡ χρῆσις ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἀπετέλεσέ τι ἀπροσδόκητον.

Μάτην ὁ Jurien de la Gravière πολλὰ ἀποδίδει εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ δόρατος ὑπὲρ τὸ βέλος. Ἡ ἀπώλεια διακοσίων⁵ περσικῶν καὶ τεσσαράκοντα μόνον ἑλληνικῶν τριήρων δὲν δύναται εἰμὴ εἰς φονικώτερον καὶ τοῦ δόρατος καὶ τοῦ βέλους ὄπλον νὰ ὀφείληται, εἰς τὸ ἔμβολον, τὸ ὅποιον, ὡς θέλομεν ἶδει (§ 43), καθίστατο ἔτι μᾶλλον φοβερὸν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων τριηράρχων, ὧν γνωστὴ ἦτο ἡ ἰκανότης καὶ ἡ πεῖρα.

¹ Ἡρόδ. VIII 84. 87 κλπ.—² Διόδ. XI 8.—³ Αἰσχ. Πέρσ. 281. Ὁμοίως περὶ ἐμβολῶν ὁμιλεῖ ὁ Αἰσχ. 339. 412. 418 κλπ.

⁴ Ὑπάρχουσι καὶ σήμερον πολλὰ παραδείγματα καταστρεπτικῶν ἐμβολισμῶν ὡς τοῦ Re d'Italia ἐν Δίεσση, τῆς Victoria ὑπὸ τοῦ Camperdown κλπ. Πράγματι δὲ τὸ ἔμβολον ὡς μέσον ἐπιθέσεως παρουσιάζει μεγάλην ῥύμην ἕνεκα τῆς μεγάλης τοῦ πλοίου μάξης, εἶναι συμπαγές, ἔχει σχῆμα τὰ μάλιστα διεισδυτικόν κλπ.

⁵ Διόδ. XI 13. Κτησίας ὁ Κνίδιος (Περσ. 21) ἀναριθμᾷ τὰς ἀπολεσθεῖσας περσικὰς εἰς πεντακοσίας.

VIII

Ἡ τροπή.

39. Ἡ ἑλληνικὴ παράταξις οὐδαμῶς ὑποχωρεῖ, τὸναντίον οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τῷ ἀριστερῷ ἀντιστάντες κρατερῶς προβαίνουν ἤδη βαθμηδὸν πρὸς τὸν Κέραμον καταναυμαχοῦντες ὅλον ἐν τοὺς πρὸ αὐτῶν Φοίνικας, καὶ ἡ ὅλη παράταξις φαίνεται βαθμηδὸν βραδέως προχωροῦσα, στηριζομένη ἐκ δεξιῶν ἐπὶ τῆς Κυνοσούρας, συσφίγγουσα τὸν ἡμιδακτύλιον τὸν ἀποτελοῦντα αὐτὴν καὶ ὅλον ἐν πρὸς τὸ στόμιον κερδίζουσα ἔδαφος. Ἡ ναυμαχία ἤδη καθίσταται αἱματηροτάτη καὶ ὁ ναύαρχος τῶν βαρβάρων πίπτει γενναίως μαχόμενος¹, ἐνῶ ἡ νίκη ἄρχεται πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀποκλίνουσα.

Οἱ Φοίνικες πρῶτοι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς φυγὴν τρέπονται παρασύροντες καὶ τοὺς Λυκίους, Κίλικας, Παμφύλους κλπ.², καὶ ἡ φυγὴ ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ γενικεύεται. «Οἱ μὲν γὰρ Ἀθηναῖοι ἐν τῷ θορύβῳ ἐκεραρίζον τὰς ἀντισταμένας καὶ τὰς φευγούσας τῶν νεῶν, οἱ δὲ Αἰγινήται τὰς ἐκπλεούσας· ὅπως δὲ τινες τοὺς Ἀθηναίους διαφύγοιεν, φερόμενοι εἰσέπιπτον εἰς τοὺς Αἰγινήτας»³, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, οἱ ὅποιοι μάλιστα ἀυποστάντες ἐν τῷ πορθμῷ ἔργα λόγου ἄξια ἀπεδέξαντο»⁴, κατασχόντες, ὡς εἶδομεν (§ 30, 31), τὸ δεξιὸν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως. Αἱ πρῶται ἐπομένως καὶ ἰδίαι αἱ τοῦ δεξιοῦ περσικαὶ τριήρεις καταναυμαχοῦμεναι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ λοιπῶν Ἑλλήνων, ἀλλαι μὲν εἰς φυγὴν ἐτρέποντο καταναυμαχοῦμεναι, καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ «ἀντιστάμεναι καὶ φεύγουσαι» τοῦ Ἡροδότου, ἀλλαι δὲ μόλις εἰσπλεύσαι δὲν ἠδύναντο ἕνεκα τῶν πρὸ αὐτῶν συσσεσωρευμένων πλοίων νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν γραμμὴν τῆς μάξης, καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ «ἐκπλεύσαι» ἄμαχοι καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐζωσμένοι. Καὶ τὰς μὲν ὅμως καὶ τὰς δὲ ἐδυσχέρανον τὰ ἐπερχόμενα ὀπισθεν ὅλον ἐν πλοῖα, ἅτινα ἠμπόδιζον τὰς καταναυμαχομένας καὶ διωκομένας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων νὰ φύγωσι καὶ τινὰς ἐκ τούτων ἠνάγκαζον νὰ ῥιφθῶσιν εἰς τὴν φιλίαν ἀκτὴν τοῦ Κεράμου· ὅσαι δὲ κατῶρθον νὰ διαφύγωσι μετὰ τῶν ἀμάχων «ἐκπλεουσῶν» ἐξηναγκάζοντο διὰ τοῦ ἐτέρου πορθμοῦ τῆς Ψυτταλείας—Κυνοσούρας νὰ ζητῶσι

¹ Κατὰ Κτησίαν ὠνομάζετο Ὀνόφας (Περσ. 26).—² Διόδ. XI 13.

³ Ἡρόδ. VIII 91.—⁴ Αὐτόθι.

σωτηρίαν, ὅποτε εἰσέπιπτον εἰς χεῖρας τῶν Αἰγινήτων, κατεχόντων τὸ δεξιὸν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως καὶ ἐκεῖ «ὑποστάντων»¹.

Καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς τροπῆς οἱ ἐπ' οὐρᾶς Πέρσαι φαίνονται μὴ ἀντιληφθέντες τῆς συμβαιούσης ἐν ταῖς πρώταις γραμμαῖς ἤττης, οὐδὲ τοῦ ὀλεθρίου ἐμποδίου, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία αὐτῶν ἐγένετο πρόξενος. Διὰ τοῦτο, «ἐπεὶ δὲ αἱ πρώται εἰς φυγὴν ἐτρέποντο, ἐθαῦτα αἱ πλεῖστα διεφθέρωντο· οἱ γὰρ ὀπισθεν τεταγμένοι ἐς τὸ πρόσθε τῆσι νηυσὶ παριέναι πειρεόμενοι, ὡς ἀποδεξόμενοι τι καὶ αὐτοὶ ἔργον βασιλεί, τῆσι σφετέρῃσι νηυσὶ φευγούσῃσι περιέπιπτον»². Περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς ναυμαχίας μόλις τὰ ἐπ' οὐρᾶς καὶ ἔξω πλοῖα, πληροφορηθέντα ὅτι μέγα ἐμπόδιον εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν ἰδίων ἐγίνοντο, «ἀνακωχεύοντες ἔπλεον εἰς τὴν εὐρυχωρίαν»³, ἴσως φεύγοντες καὶ τὸν κίνδυνον πτοηθέντες.

Ἦδη ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἀποβαλοῦσα μόνον 40 τριήρεις⁴ διαρκῶς πυκνοῦται, ἐξωθοῦσα τὸν καταναυμαχηθέντα ἐχθρὸν πρὸς τὴν Ψυττάλειαν καὶ ἔξω αὐτῆς, ἐνῶ καὶ τὸ δεξιὸν πλέον τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως προβαίνει καὶ πλησιάζει τὴν Ψυττάλειαν εὐνοοῦν τὸ ἔργον τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου καταλήψεως αὐτῆς καὶ τῆς σφαγῆς τῶν ἐπ' αὐτῆς εὐγενῶν Περσῶν⁵, ὅπερ θὰ ἦτο ἀδύνατον ἂν ἡ ναυμαχία ἐλάμβανε χώραν κατὰ μῆκος τοῦ στενοῦ, ἕνεκα τοῦ ρεύματος τῶν φευγόντων περσικῶν πλοίων.

Ἐμβολισμοὶ πανταχόθεν, διωγμοὶ καὶ καταδύσεις νεῶν καὶ ἁγῶν πρὸς σωτηρίαν παριστώσι τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐχθροῦ, συντελεσθεῖσαν περὶ τὴν δεξιὴν τῆς αὐτῆς ἡμέρας κατὰ Σιμωνίδην τὸν Κεῖον⁶. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ πρὸς φυγὴν πολλαὶ μὲν περσικαὶ τριήρεις στρέφονται πλάγῃαι πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἔμβολα βοηθοῦσαι τὸ ἔργον αὐτῶν, συγκρούσεις δὲ καὶ θραύσεις κωπῶν καὶ ἔμβολισμοὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων πλοίων ἐν ταῖς περσικαῖς

¹ Παρατηρήτεον ὅτι οὐδαμῶς ἀναφέρονται πλοῖα διωχθέντα ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἐλευσίνας καὶ ἐκεῖ καταφυγόντα. Ἀναμφιβόλως οἱ Φοίνικες πρὸς αὐτὴν τὴν διεύθυνσιν θὰ ἔφευγον, ἂν ἡ ναυμαχία ἐλάμβανε χώραν κατὰ μῆκος τοῦ στενοῦ, καὶ τὰ ναυαγία των πρὸς τὰς ἐκεῖ ἀκτὰς θὰ ἐξεβράζοντο καὶ οὐχὶ εἰς Παλαιὸν Φάληρον καὶ Σαλαμίνα (§ 41). Ὁ παρεμπόδιον σκόπελος καὶ ἡ ῥηχία ἐν τῷ μέσῳ τῆς μάχης θὰ ἐκόλυον τὴν πρὸς Ψυττάλειαν φυγὴν τῶν Φοινίκων.

² Ἡρόδ. VIII 89. — ³ Διοδ. XI 18.

⁴ Διοδ. IX 13. Τὰς πληροφορίας τοῦ Διοδώρου περὶ τῶν ἀπωλειῶν θεωρεῖ ὁ Bauer ἀξιοπίστους.

⁵ Ἡρόδ. VIII 95, Διοδ. XI 14, Πλουτ. Ἀριστ. 9. — ⁶ Πλουτ. Θεμ. 15.

τάξεσι λαμβάνουσι χώραν, καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ ὀλεθροῦ, ἣν δύναται νὰ ἀποθαυμάσῃ ὁ Ξέρξης¹ ἀπὸ τοῦ θρόνου του, δίδεται εἰς τὴν θάλασσαν ἐκείνην, ἣν δὲν δύναται τις νὰ διακρίνῃ ἄτε πλήθους ναυαγίων καὶ νεκρῶν κατὰ τὴν ποιητικὴν ἔκφρασιν τοῦ Αἰσχύλου², ὧν τὸ πλῆθος κάμνει τὸν ποιητὴν ν' ἀμφιβάλῃ ἂν ποτε ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τοσοῦτοι ἀπέθανον ἄνθρωποι³.

40. Οἱ Πέρσαι νηχόμενοι μόνον εἰς τὴν Ψυττάλειαν ἠδύναντο νὰ ἀποβαίνωσι, καθ' ὅσον ἐν τῇ τροπῇ των ἀπεμακρύνθησαν πολὺ τῶν φιλιῶν ἀττικῶν ἀκτῶν, ἀποβαίνοντες δ' εἰς Σαλαμίνα ἐπέπιπτον εἰς τὰ ἐκεῖ παρατεταγμένα πεζικὰ στρατεύματα τῶν Ἑλλήνων· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἦτο δι' αὐτοὺς δυσχερές, διότι δὲν ἠπίσταντο πάντες καλῶς νὰ κολυμβῶσιν. Οἱ Ἑλληνες τούναντίον ἠδύναντο νηχόμενοι νὰ ἐξέρχωνται εἰς τὴν Σαλαμίνα⁴.

Ὁ περσικὸς στόλος ἀποβαλὼν διακοσίας τριήρεις δὲν κατεδιώχθη ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀναμφιβόλως δὲ δὲν κατεναυμαχῆθη ὀλόκληρος, καὶ τοῦτο διότι αἱ πρώται γραμμαὶ ἠττηθεῖσαι κατεστράφησαν· τότε ἀρκετὸν μέρος τοῦ στόλου, ἴσως τὸ ἐν τρίτον αὐτοῦ, παραμείναν ἄμαχον μετὰ τῶν σωθεισῶν ἐκ τῶν λαβουσῶν μέρος εἰς τὴν μάχην τριήρων κατέφυγεν εἰς Φάληρον.

41. Ὁ ζεφύρος, εἰς τὸν ὁποῖον μετὰ μεσημβρίαν μετέπεσεν ὁ πνέων ἀπὸ πρῶιας βόρειος ἄνεμος (§ 33), ἐξήγαγε παρὰ τὴν Κωλιάδα ἄκραν λείψανα τῶν συντριμμάτων τῶν περσικῶν πλοίων, καθ' Ἡρόδοτον⁵, τὰ ὁποῖα καταναυμαχοῦσα τὴν περσικὴν ἢ ἑλληνικὴν παράταξις ἐξώθησε πέρα τῆς Ψυτταλείας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Αἰσχύλος⁶ ἀναφέρει ἐκβρασθέντα πτώματα εἰς τὴν Σαλαμίνα καὶ τὴν τῶν Σεληνιῶν ἀκτὴν, ἥτις, ὡς

¹ Πέρσ. 466.

² Ὑπολογιζόμενον εἰς 200 τῶν βυθισθεισῶν τριήρων καὶ παραδεχομένου ὅτι οἱ ἐπὶ μὴ βυθισθεισῶν τριήρων φονευθέντες ἦσαν ἰσάριθμοι πρὸς τοὺς ἐκ βυθισθεισῶν σωθέντας, ἀπωλέσθησαν Πέρσαι 200×230 ἢ ὑπὲρ τὰς 46000 ἀνδρῶν.

³ Καὶ ἡ θέσις τοῦ θρόνου τοῦ Ξέρξου (§ 5) φαίνεται κατάλληλος διὰ ναυμαχίαν γενομένην παρὰ τὴν Ψυττάλειαν καὶ οὐχὶ κατὰ μῆκος τοῦ στενοῦ, ὅποτε θὰ ἀπεκρῦπτετο ἡ θέα, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Loescheke.

⁴ Ἡρόδ. VIII 89. — ⁵ VIII 96.

⁶ Αἰσχ. Πέρσ. 275 καὶ 306. Δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι, ἵνα ἀχθῶσιν εἰς τὸ Παλαιὸν Φάληρον τὰ συντρίμματα τῶν περσικῶν πλοίων ὑπὸ τοῦ ζεφύρου, ἡ ναυμαχία παρὰ τὸ στόμιον ἔδει νὰ συγκροτηθῇ, ἄλλως ὄφειλον ταῦτα νὰ ἐκτελέσωσιν ἐλιγμοὺς ποικίλους, ἀφ' οὗ ἐπ' ὀλίγον κατεδιώχθησαν οἱ Πέρσαι (§ 40).

είδομεν (§ 4), πρὸς τὰ ἔξω τοῦ στομίου ἦτο, φανερόν ὅτι ἀπὸ τοῦ πόρου Ψυτταλείας - Κυνοσούρας συντόνως κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Αἰγινήτων φεύγοντες οἱ Πέρσαι διὰ τοῦ πόρου τούτου¹.

Ὁ Milchhöfer τὸν παρὰ τὸν πρῶτον πρὸς τὴν Κυνοσούραν αὐχένα σωρὸν χώματος καὶ σήμερον ἔτι σφζόμενον ἀναγνωρίζει ὡς τὸν τύμβον τῶν Σαλαμινομάχων, ὅμοιον περίπου πρὸς ἐκεῖνον τῶν Μαραθωνομάχων. Παρὰ τὸν τύμβον τούτων ἐστήθη καὶ τὸ τρόπαιον τῆς νίκης, ὡς φρονεῖ ὁ Bauer ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιγραφῶν², πολὺ ἔνδοθι τῆς ἄκρας τῆς Κυνοσούρας, ἣτις κατόπιν Τροπαία ἐκλήθη, καθ' ἡμᾶς τοῦλάχιστον, μᾶλλον ἐκ τῆς ἐπισυμβάσης παρ' αὐτὴν τροπῆς τῶν βαρβάρων, ἢ ἐκ στηθέντος τροπαιοῦ (§ 4), οὗ ὁ Chandler³ ἰσχυρίζεται ὅτι ἀνεῦρε τεμάχια τῆς ἀναθηματικῆς στήλης παρὰ τὸ πολυάνδριον.

Δ'

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΕΝ ΣΧΕΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΝΑΥΤΙΚΗΝ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΝ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΗΝ

ΙΧ

Σημειώσεις ἐπὶ τῆς ναυτικῆς τακτικῆς τῶν μηδικῶν χρόνων.

42. Ἡ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας ἀπὸ ἀπόψεως ναυτικῆς τακτικῆς καὶ στρατηγικῆς δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχῶς ὅσον συνήθως θεωροῦσιν αὐτὴν ἐστερημένη πάσης σπουδαιότητος, οὐδὲ τυχαίως καὶ ἐκ τοῦ προχείρου διεξαχθεῖσα ἀπλή πεζομαχία. Τούναντίον, φρονοῦμεν, διείπετο ὑπὸ πασῶν τῶν ἀρχῶν τῆς τακτικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων, ἣτις, ἂν δὲν εἶχεν ἀκόμη φθάσει εἰς τὴν ἀκμὴν εἰς ἣν ἔφθασεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀναμφιβόλως ὅμως εἶχε διέλθει τὴν νηπιώδη αὐτῆς ἡλικίαν, παρὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν θιασωτῶν τῆς κατὰ μῆκος τῶν στενῶν ἀντιπαρατάξεως τῶν στόλων.

¹ * Ἄν ἡ ναυμαχία ἐλάμβανε χώραν κατὰ μῆκος τῶν ἀπτ. ἀκτῶν, οἱ Πέρσαι θὰ ἔφευγον πρὸς τὸν πορθμὸν τὸν μέγαν Ψυτταλ. - Κεράμου καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν μικρὸν ὅπως ἐξαχθῶσιν εἰς Σαλαμίνα ναυάγια.

² Corp. Inscript. Att. II. 467, 469, 471

³ Travels in Greece vol. II.

Διὰ τοῦτο τὰ ἐκ τῶν ὀλίγων προγενεστέρων ναυμαχιῶν συμπεράσματα, ὡς π. χ. ἐκ τῆς ἐν Λάδῃ καὶ τῶν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ, εἰσι μεγάλης σπουδαιότητος, τοῦτο μὲν διότι ἀμφότεραι αἱ ναυμαχίαι αὗται ἀνάγονται περίπου εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἰς ἣν καὶ ἡ ἐν Σαλαμίनि, τοῦτο δὲ διότι ἡ δευτέρα ἰδίᾳ συνεκροτήθη ὑπὸ τῶν αὐτῶν περίπου μαχητῶν καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς στρατηγούς. Νομίζομεν δὲ ὅτι ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ αἰτία τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων ἐν Σαλαμίनि, ὀφείλει νὰ συνεξετάζῃ ταυτοχρόνως καὶ τὰς δύο ἄλλας ναυμαχίας, ὅπως θεωρῇ τὰ διαπραχθέντα σφάλματα ἐν ταῖς πρώταις καὶ διαβλέπῃ τὰς ἐπενεχθείσας βελτιώσεις ἢ παραβλέψεις ἐν τῇ ἐν Σαλαμίनि.

Ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων κειμένων συνδυαζομένη μετὰ τῆς ναυτικῆς πείρας πείθει ὅτι βεβαίως ἡ τακτικὴ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν μάχην δὲν ἦτο εἰσέτι ἀρκούντως προηγμένη. Ἡ τακτικὴ τῶν κατὰ τὴν μάχην ὀρθογωνίων καὶ πλασιογωνίων ἐλιγμῶν, τῶν ἀλλαγῶν τάξεων καὶ πορειῶν, τῶν κυκλωτικῶν κινήσεων, τῶν συγχρόνων τούτων θαλασσίων raids, δὲν εἶχον ἀκόμη μορφωθῆ, οὐδ' ἡ θεωρηθεῖσα πρὸς τὸ βάθος τοῦ κόλπου τοῦ Κερατσινίου (§ 31) κινήσεις τῶν Ἑλλήνων ἀνάγεται εἰς τοὺς τοιοῦτους ἐλιγμούς, διότι αὕτη δὲν ἦτο εἰμὴ ἀπλή πρὸς μάχην ἀνάπτυξις πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐχθροῦ, εἰς σχηματισμὸς πρὸς μάχην καὶ οὐχὶ ἐλιγμὸς σκοπῶν τὴν ἐκ τῆς μεταβολῆς τῆς θέσεως πρὸς τὸν ἐχθρὸν πλεονέκτησιν ἐπ' αὐτοῦ. Καίτοι δὲ ὁ Κούρτιος¹ παραδέχεται τοὺς Ἑλληνας ἐν Σαλαμίनि ἐκτελοῦντας στρατηγικὰς κινήσεις, ἐν τούτοις οἱ ἐλιγμοὶ τοῦ Φορμίωνος, οἵτινες ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν τακτικὴν, περὶ ἣν κατὰ τὴν πρόρρησιν τοῦ σοφοῦ ναυάρχου Edm. Jurien de la Gravière μέλλει νὰ περιστραφῇ ἡ τακτικὴ τοῦ μέλλοντος², ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ χρόνος μακρὸς ὅπως ἐκτελεσθῶσιν ἐπιτυχῶς πρὸ τῶν Πατρῶν.

43. Τούναντίον ὅμως ἡ τακτικὴ μάχης τῶν μεμονωμένων πλοίων, ἡ στοιχειώδης οὕτως εἰπεῖν τακτικὴ, ἦτο τελείως παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἰδίᾳ μεμορφωμένη, ὡς πληροφοροῦμεθα παρὰ τοῦ γλίσχρου εἰς περιγραφὰς

¹ Ἑλλην. Ἱστορ. Μετάφρ. Λάμπρου Β' 397.

² Ἡ θεωρία τοῦ ναυάρχου Fournier τῆς καθ' ὠρισμένην ἀπόστασιν μάχης (combat à distance limitée) διὰ τῆς περιβολῆς τοῦ ἐχθροῦ ἐν λογαριθμικῇ ἔλικι, φαίνεται ὡσπερ εἶχε πρὸ τῶν αἰώνων ἐφαρμοσθῆ ἐν τῇ μάχῃ ὑπὸ τοῦ στόλου τοῦ Φορμίωνος πρὸ τῶν Πατρῶν (La flotte nécessaire 1895).

χειρισμῶν Ἡροδότου. Προναυμαχοῦντες τῆς Μιλήτου οἱ Ἴωνες ἐν Λάδῃ, ἥτις κατὰ Κούρτιον¹ εἶχε καταστῆ τὸ κέντρον μεγάλων ναυτικῶν γυμνασίων, ὑπὸ Διονύσιον τὸν Φωκαεὶά ναυτικὸν ἱκανὸν καὶ καταδρομέα κατόπιν ἀξιόλογον γενόμενον, ἤσκούντο εἰς ποικίλας ναυτικὰς ἀσκήσεις περιλαμβανούσας ἀναγωγὰς «ἐπὶ κέρας» ἥτοι ἀναπτύξεις πρὸς μάχην ἐπὶ τοῦ ἐνὸς κέρατος, οἷα ἐκείνη ἦν εἶδομεν περίπου ἐκτελεσθεῖσαν ἐν Κερατεινίῳ, γυμνάσια κωπηλασίας, ψευδεῖς διέκπλους μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, ἀσκήσεις ἐξοπλισμοῦ τῶν ἐπιβατῶν, ἀναλόγους τῶν σημερινῶν κλήσεων τῶν διαφόρων ἀγνημάτων ἔνδον². Καὶ ἐνῶ ἐν Λάδῃ φέρονται παρ' Ἡροδότῃ³ οἱ Χίοι ὅτι «διεκπλέοντες ἐναυμάχεον», ἐν Ἀρτεμισίῳ καὶ κατὰ τὴν πρώτην σύρραξιν παρίστανται οἱ Ἕλληνας «ἀπόπειραν αὐτῶν (τῶν βαρβάρων) ποιήσασθαι βουλόμενοι τῆς τε μάχης καὶ τοῦ διεκπλόου»⁴.

Τὰ γυμνάσια πάντα ταῦτα δὲν ἀφορῶσιν εἰμῆ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ἐμβόλου, ὅπερ ὑπῆρξεν, ὡς φρονεῖ καὶ ὁ συνταγματάρχης Leake, τὸ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὄπλον ἐν τοῖς κατὰ θάλασσαν πολέμοις, ὅπερ ἀνεύρομεν (§ 38) ὡς τὸ κύριον ὄπλον κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμίνας καὶ ὅπερ καὶ σήμερον ἐτι διατηρεῖ ἀμείωτον τὴν ὑψίστην αὐτοῦ καταστρεπτικὴν δύναμιν, θεωρούμενον ἐν τῇ πρώτῃ βαθμίδι ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην. Οὐδὲ εἶναι ἄλλως δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ δυσανάλογα διὰ τοὺς Πέρσας ἀποτελέσματα τῆς ἐν λόγῳ ναυμαχίας, ἀποβαλόντας διακοσίας τριήρεις, ἐνῶ οἱ Ἕλληνας δὲν ἀπέβαλον πλείονας τῶν τεσσαράκοντα (§ 40). Ἦτο δ' ἐγνωσμένη ἡ ἱκανότης τῶν Ἑλλήνων τριηράρχων, εἰς οὓς ἀναμφιβόλως δὲν θὰ ἦσαν ἄγνωστοι αἱ ἀρχαὶ τῆς τακτικῆς τῶν ἐμβολῶν, αἰτινες διέπυσι τὴν σύγχρονον τακτικὴν⁵, ἀφοῦ τόσοι συγγραφεῖς, Πολύβιος κλπ. ἐξυμνοῦσι τὴν ἱκανότητα αὐτῶν ταύτην. Ἀναρίθμητα, λέγει ὁ ναύαρχος Fincati⁶, εἰσὶ τὰ παραδείγματα τῶν χειρισμῶν τούτων. Καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς τῶν χειρογράφων Ναυτικῆς Τακτικῆς τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης ἀπὸ τῶν μηδικῶν πολέμων ἀνάγει τὴν τακτικὴν του⁷ καίπερ ὦν πολὺ μεταγενέστερος.

¹ Ἑλλην. Ἱστορ. Μετάφρ. Λάμπρου Β' 258.

² Ἡρόδ. VI 12, 14. — ³ Αὐτ. 15. — ⁴ Αὐτόθι VIII 10.

⁵ De Larminat, Etudes sur la tactique des abordages.

⁶ Ἡ ἀρχαία ναυμαχία, μετάφρ. Ν. Πετρῆ σελ. 39.

⁷ Ἐκδοσις Κ. Ράδου σελ. 56.

Μάτην ὁ Jurien de la Gravière θεωρεῖ τὴν ναυμαχίαν ἐκείνην ὡς τυχαίαν σύγκρουσιν ἐπὶ βαρέως συρραξασῶν νηῶν ἄνευ ἐφαρμογῆς οὐδεμιᾶς τακτικῆς ἢ ἀναπτύξεως ἱκανότητος ἐκ μέρους οὐδετέρου τῶν ἀντιπάλων, ὡς ἀπλὴν πεζομαχίαν ὡς ἐκείνην τῶν Κερκυραίων πρὸς τοὺς Κορινθίους¹. Ἄν προέκειτο περὶ πεζομαχίας τοιαύτης, ὁ κόλπος τῆς Σαλαμίνας ὀλόκληρος μετὰ τοῦ στενοῦ θὰ ἠδύνατο πάντοτε νὰ παράσχη πεδῖον ἀναπτύξεως πολὺ περισσοτέρων περσικῶν ἢ ἑλληνικῶν πλοίων. ἄτινα κατ' ἐπιβατῶν πλῆθος πλεονεκτοῦντα θὰ ἔδιδον ἀναμφιβόλως ἀλλοίαν τροπὴν εἰς τὴν ὄλην ναυμαχίαν, καθιστῶντα τὴν μάχην ἀγῶνα πολλῶν πρὸς ὀλίγους. Οἱ Ἕλληνας θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως ἀνοητότατοι ἐγκαταλείποντες τὴν ζηράν καὶ τὸ ἀγκυροβόλιόν των, ἐν ᾧ ἠδύνατο νὰ κτυπήσῃσι τοὺς Πέρσας ἐπ' αὐτῆς ἀποβαινόντας τελεσφορώτερον, καὶ ζητοῦντες πεδῖον ἀναπτύξεως τῶν περσικῶν τῶν δυνάμεων ἐπὶ τῆς ἀσταθοῦς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ἂν ἐπιδίωκον πεζομαχίαν καὶ δὲν διέβλεπον μέγα ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῆς κατὰ θάλασσαν τακτικῆς πλεονέκτημα.

44. Οἱ Πέρσαι τούναντίον πιθανὸν νὰ προὔτιμων τὴν μετατροπὴν τῆς ναυμαχίας εἰς πεζομαχίαν, ἔχοντες βαρύτερον ὠπλισμένους τριήρεις. Τοῦτο καὶ εἰς τὴν φύσιν τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν ὄντων μᾶλλον χερσαίων ἐνέκειτο καὶ ἐκ τοῦ Αἰσχύλου φαίνεται, λέγοντος :

Οὐδὲν γὰρ ἤρκει τόξα. . .²

καὶ παριστῶντος διαψευθείσας τὰς ἐλπίδας των περὶ χρησιμοποίησεως τῶν τόξων καὶ οὐχὶ τῶν ἐμβόλων.

Φαίνεται δ' ὅτι ἡ πενιχρὰ τακτικὴ κατὰ θάλασσαν τῶν Περσῶν, οὐσα ἀνάλογος πρὸς τὴν κατὰ ζηράν³, περιελάμβανε γενικῶς ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τὰς κυκλωτικὰς κινήσεις, τὰς ὁποίας θεώρουν ὡς ἀποτελεσματικωτέρας καὶ τὰς ὁποίας ὑπηγόρευεν αὐτοῖς ἢ ἐκ τοῦ πλήθους ὑπεροχῆ. Οὕτως οὐ μόνον ἐν Ἀρτεμισίῳ ἀπέστειλεν ὁ Ξέρξης μοῖραν πλοίων, ὅπως περιπλεύσῃ τὴν Εὐβοίαν καὶ διὰ τοῦ Εὐρίπου προσβάλλῃ ἐκ τῶν νώτων τοὺς Ἕλληνας, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἡ φάλαγγξ τοῦ Ὑδάρνου ἐπετίθετο ἐπίσης ἐκ τῶν νώτων κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐν

¹ Θουκ. I. 49. — ² Αἰσχ. Πέρσ 281.

³ Ὁ Hauvette (ἐνθ. ἀν. p. 371) παρατήρησε τὴν ἀναλογίαν μεταξὺ τῆς κατὰ ζηράν καὶ τῆς κατὰ θάλασσαν τακτικῆς τῶν Περσῶν.

Θερμοπούλαις, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν τὴν αὐτὴν τακτικὴν τῆς κυκλώσεως μετεχειρίσθη (§ 22). Ἐπέκτεινε δὲ τὸ πεδῖον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν πολυθρυλῆτων τούτων κυκλωτικῶν κινήσεων καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν ἀκόμη τῆς μάχης, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ συρράξεων, ὅποτε προσεπάθησε νὰ κυκλώσῃ τὰ κέρατα τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως¹. Κατὰ τὴν πρώτην μάλιστα οἱ Ἕλληνες «ἐς τὸ μέσον τὰς πρύμνας συνήγαγον», ἀκριβῶς ὡς οἱ Πελοποννήσιοι πρὸ τῶν Πατρῶν², διαρκῶς τὰς πύρας πρὸς τὸν ἐχθρὸν τηροῦντες διὰ τὴν χρῆσιν τῶν ἐμβόλων. Καὶ ὁ Φορμίων ὅμως ἂν ἠγεῖτο τῶν Περσῶν, τὸ ἀπετέλεσμα τῆς ναυμαχίας δὲν θὰ ἤλλασσε, διότι οἱ Πέρσαι δὲν ἦσαν κύριοι τοῦ ἐμβόλου ὡς οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἐπὶ πλεον ἐφύλαξαν πάντοτε πρὸς πρύμναν τὸν ἀπαραίτητον χῶρον πρὸς ἀνάκρουσιν, ἀμέσως σχεδὸν μάλιστα ἐπιτεθέντες.

Ἡ χρῆσις τῶν ἐμβόλων παρὰ τοῖς Πέρσαις θεωρεῖται σχεδὸν παρελκουσα, οὐδαμοῦ δὲ φαίνονται οὔτοι χρησιμοποίησαντες αὐτὸ ὡς κύριον ὄργανον. Καὶ ἐνῶ κατὰ τὴν ἐμπειρίαν ἐν τῷ ναυτίλλεσθαι οἱ Φοίνικες ἰδίᾳ καὶ οἱ Ἴωνες ἐκ τοῦ περσικοῦ στόλου ἔχαιρον ἀρίστης φήμης πάντες, οἱ τελευταῖοι δ' ἰδίᾳ, φαίνονται τῶν Ἑλλήνων πολὺ ὑστεροῦντες καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἐλιγμοὺς τῶν μεμονωμένων πλοίων, καὶ τὴν πειθαρχίαν ἐν γένει καὶ τὴν πρὸς πόλεμον ἄσκησιν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπικρίσεων τοῦ Ἡρόδοτου ἐν Λαδῆ. Καὶ ἐν τούτοις οὔτοι ἦσαν οἱ ἀριστοὶ τοῦ περσικοῦ στόλου, πολὺ τῶν Ἀθηναίων ὑστεροῦντες κατὰ τὸν Grote³.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν σχηματισμὸν πρὸς μάχην, φαίνεται ὅτι ἡ γραμμὴ μετώπου προυτιμᾶτο συνήθως, ἀφ' ἐνός διότι εἶναι ὁ στοιχειωδέστερος, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι διὰ τούτου ἔστρεφον τὰ πλοῖα τὰ ἐμβολὰ των πρὸς τὸν ἐχθρὸν φυλάσσοντα ταυτοχρόνως τὰ πλάγια. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Ἡρόδοτος τοῦτον ὑπονοεῖ ὡς σχηματισμὸν μάχης, ἀφοῦ προκειμένου νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὸν στόλον ὁ Ξέρξης⁴ ἐτάχθη οὗτος μετωπηδόν, ἐξοπλι-

¹ Ἡρόδ. VIII 11 καὶ 16.

² Θουκ. II. 83. 5. Ὁ Φορμίων κατὰ μίαν ναῦν τεταγμένος (ἐν γραμμῇ παραγωγῆς) περιέβαλλε διαρκῶς τοὺς Κορινθίους καὶ συμμάχους αὐτῶν συσφίγγων αὐτοὺς γύρω, μέχρις οὔ, βοηθοῦτος καὶ τοῦ ἀνέμου, ὅστις ἀνεμένετο κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν νὰ πνεύσῃ, συνεκρούσθησαν αἱ πρύμναι των καὶ περιεπλάκθησαν αἱ κῶπαι, ὅποτε οὗτος ἐπετέθη.

³ Grote, ἐνθ. ἀ. IV 229. Ἡρόδ. VI 13. — ⁴ VII 100.

σθέντων ταυτοχρόνως τῶν ἐπιβατῶν, ὅπερ σημαίνει ὅτι ὁ σχηματισμὸς οὗτος ἦτο σχηματισμὸς μάχης.

45. Ὡς τεκμήριον ὑπὲρ τῆς κατὰ μῆκος τῶν ἀττικῶν ἀκτῶν ἀντιπαρατάξεως τῶν στόλων οἱ θιασῶται αὐτῆς φέρουσιν τὴν ἄγνωστον πόθεν πηγάσασαν δοξασίαν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ τακτικὴ θεμελιώδη ἀρχὴν εἶχε τὴν στήριξιν τῶν νώτων τῆς παρατάξεως ἐπὶ τῆς φιλίας ἀκτῆς καὶ προσπάθειαν ἀποσπάσεως τῶν ἐχθρῶν ἀπὸ τῆς ὡς ἔρεισμα χρησιμεύουσης αὐτῷ ἀκτῆς, ὅπως ναυμαχήσῃ μακρὰν τῶν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς του στρατευμάτων, μὴ δυναμένων οὕτω νὰ βοηθήσωσιν αὐτῷ.

Τὴν τοιαύτην δοξασίαν ἡμεῖς θεωροῦμεν ὅλως σφαλεράν. Αἱ ἐν Ἀρτεμισίῳ ναυμαχίαι, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποτελοῦσαι τὴν ἀσφαλεστέραν βᾶσιν πρὸς ἐξαγωγήν συμπερασμάτων, πολλὰ ἐνκντία διδάσκουσιν. Οἱ Ἕλληνες ἐν αὐταῖς εἰς ἀμφίροπον ἀγῶνα περιπλακέντες, μακρὰν τῶν ἀκτῶν τῆς Εὐβοίας ἠγωνίσθησαν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ «ἐς τὸ μέσον τὰς πρύμνας συνήγαγον»¹ κατὰ τὴν πρώτην σύρραξιν καὶ ἐκ τοῦ «οἱ δὲ βάρβαροι μνησοιδῆς ποιήσαντες τῶν νεῶν ἐκυκλέοντο ὡς περιλάβοιεν αὐτούς»² κατὰ τὴν δευτέραν, ἄνευ οὐδενὸς στηρίγματος ἐπὶ τῶν ἀκτῶν δι' ἀμφοτέρους. Τούναντίον ὁ Κούρτιος³ ἀνευρίσκει κατὰ τὴν δευτέραν σύρραξιν προσπάθειαν τῶν Περσῶν ὅπως προσβάλωσιν τοὺς Ἕλληνας παρὰ τὴν ἀκτὴν καὶ οὐχὶ πρὸς ἀπόσπασιν αὐτῶν ἐξ αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἴν' ἀποστερήσωσιν αὐτῶν τὸν ἀπαραίτητον χῶρον πρὸς ἐμβολὴν καὶ διέκπλουν, ὧν ἔλαβον πείραν κατὰ τὴν πρώτην δοκιμαστικὴν δι' ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους σύρραξιν ὁ δὲ Breitung⁴ ἀλλαχοῦ, προκειμένου περὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, προσπάθειαν θεωρεῖ τῶν Ἑλλήνων ὅπως ἔλξωσι τοὺς βαρβάρους ἐκ τοῦ πελάγους εἰς τὰ στενὰ καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν ἀκτὴν. Ἄλλως τε καὶ ἡ ὅλη ναυμαχία διδάσκει καὶ ἐκ τῶν ναυαγίων καὶ νεκρῶν φαίνεται ὅτι δὲν συνεκροτήθη ἡ ναυμαχία παρὰ τὴν ἀκτὴν βοηθούτων ἐπ' αὐτῆς τῶν

¹ Ἡρόδ. VIII 11. — ² Ἡρόδ. VIII 16 — ³ Ἑλλ. Ἰστ. Μετάφρ. Λάμπρου Β' 382.

⁴ Zur Schlacht bei Salam (Neue Jahrbüch. 1884. 859). Σημειωτέον ὅτι οὗτος ἀποδίδει εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀξιοθαύμαστον στρατήγημα, ὅπερ ὅμως ἦτο ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τοὺς συγχρόνους τότε ἱστορικοὺς καὶ καθ' οὗ ἀντεπεξέρχεται ὁ Hauvette (421).

πέζων. Είναι αλήθες ότι ο Duncker¹ παρατηρεί ότι αί παρά τόν Ἑλλησποντον μάχαι συνεκροτήθησαν μεταξύ τῶν ἀκτῶν καί εἰς τὸ στενώτερον μέρος τῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς ἐπιβοηθούτων. Τοῦτο ὁμως δὲν ἐγένετο ἕνεκα στρατηγικῶν λόγων, ἀλλὰ μοιραίως ἐκ τῶν περιστάσεων ἐπεβλήθη.

Οὐδ' ὑπῆρχε πλεονέκτημα ἐκ τῆς στηρίξεως τῶν νώτων ἐπὶ τῆς φιλίας ἀκτῆς. «Μὴ ἐν τῇ ἰδίᾳ σου γῆ πλησίον ποιήσης τὴν μάχην», λέγει τούναντίον ὁ αὐτοκράτωρ Λέων², «ἐν ἣ ἐλπίζουσιν οἱ στρατιῶται τὸ δὴ λεγόμενον καταξυλῶσαντες σωθῆναι, ἀλλὰ μᾶλλον πλησίον τῆς τῶν ἐναντίων γῆς, ἵνα αὐτοὶ τὴν σωτηρίαν ἐλπίσαντες ἐν τῇ ἰδίᾳ γῆ τὴν φυγὴν παρά τοὺς ἀγῶνας προτιμήσωνται». Ὁ Θεμιστοκλῆς τούναντίον, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς μέχρι τοῦδε πολιτικῆς του φαίνεται οὐδενὸς μέσου φειδόμενος ὅπως ἐπιβάλη τὴν θέλησίν του εἰς τὸν λαόν, πιθανὸν νὰ μετεχειρίσθη τὸν κανόνα τοῦτον τῆς τακτικῆς τοῦ Λέοντος πρὸ τῶν αἰῶνων, ἵνα κατὰ τὴν κρίσιμωτάτην ἐκείνην στιγμὴν ἐπιβάλη εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν εὐψυχίαν καὶ ἀπόφασιν διὰ τῆς παρατάξεώς των, ἥτις καθ' ἡμᾶς εἶχε τὰ νῶτα πρὸς τὴν ἐχθρικήν ἀκτὴν ἐστραμμένα. Τὸ δὲ χειρόγραφον τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως Τακτικῆς τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης, τὸ ὁποῖον ὁ κ. Ράδος³ ἐπιμαρτύρεται ὑπὲρ τῆς στηρίξεως τῶν νώτων ἐπὶ τῶν ἀκτῶν κατὰ τὴν παράταξιν, φαίνεται περιέχον ὅλως ἀτομικὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως. Οὐδ' ἀποκλείεται δι' αὐτοῦ ὁ πελάγιος ἀγὼν, ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζει ἀπλῶς τὴν γνώμην του δι' ἣν περίπτωσιν μέλλει ὁ στρατηγὸς παρά τὴν ἀκτὴν νὰ ναυμαχήσῃ.

Ἡ τοιαύτη τέλος δοξασία ὀφείλει καθ' ἡμᾶς νὰ φαίνεται πηγῆς παραδόξου, ἀφοῦ οὐδαμῶθεν ἐξ ὧν τούλάχιστον περιῆλθον εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν πληροφοριῶν ἐξάγεται τι ὑπὲρ αὐτῆς.

XI

Αἱ ἀρχαὶ τῆς ναυτικῆς στρατηγικῆς κατὰ τὴν ναυμαχίαν.

46. Ἐὰν ἀκριβῶς ἀδυνατῶμεν σήμερον νὰ γνωρίζωμεν τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς τακτικῆς καὶ ναυτικῆς στρατηγικῆς τῶν χρόνων

¹ Gesch. des Altert. VIII 231.

² Leon. Imper. Tactica. Cap. XIX 36.

³ Ἐκδοσις Κ. Ράδου σελ. 78.

ἐκείνων, ἐν τούτοις δυνάμεθα ἐκ τε τῆς μελέτης καὶ ἐκ τῆς πείρας, ἐκ τῆς καθόλου τακτικῆς καὶ τῆς τῶν ἐφορκίων, νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ ναυτικὴ τακτικὴ δὲν μετέβαλε τὰς ἀρχὰς αὐτῆς ἔκτοτε¹, σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι ἡ σπουδαιότης τινῶν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τούτων δὲν διετηρήθη μέχρι σήμερον ἀμετάβλητος ἕνεκα τῆς ἀλλαγῆς τῶν μέσων τοῦ πολέμου. Πράγματι τελείαν ἀναλογίαν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν μεταξύ τῆς τακτικῆς τῆς σήμερον καὶ τῆς τῶν χρόνων ἐκείνων, ὡς ἐμφαίνεται ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας ὑφ' ἣν μορφήν ἐξετάσαμεν αὐτήν.

Οὕτως ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνιχνεύσεως καὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀντιπάλου, τῆς συλλογῆς πληροφοριῶν καὶ παρακολουθήσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς συναντήσεώς του, ἥτις ἴσως τότε δὲν εἶχε τὴν σπουδαιότητα ἣν κέκτηται σήμερον, ὁπότε θεωρεῖται ὡς τὸ διπλοῦν ἀντικείμενον εἰς ὃ ἀγρυσιν πάντες οἱ συνδυασμοὶ τῆς ναυτικῆς στρατηγικῆς², ἕνεκα τῆς αὐξούσης ὁσημέραι ταχύτητος τῶν πλοίων, ἡ ἀνάγκη αὕτη, λέγομεν, καταφαίνεται καὶ διὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν χρόνων ἐκείνων· ἐδείξαμεν δὲ (§ 16) ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ὁμοίως ὡς κατὰ τὴν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἐν γνώσει τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος πάλιν ὁμοίαν φαίνεται καταβάλλων προσπάθειαν. Ὑπῆρξε δὲ ἀνέκαθεν σημαντικὴ ἡ γνώσις τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, ἀφοῦ αἰῶνας πολλοὺς ὕστερον Λέων ὁ Αὐτοκράτωρ³ παριστᾷ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς συνιστῶν ταυτοχρόνως τὴν χρησιμοποίησιν πρὸς τοῦτο μικρῶν πλοίων, ὁ δὲ ἀγνωστος συγγραφεὺς τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης, ὁλόκληρον ἄρθρον ἀφιεροῖ⁴ εἰς τὴν ἀνίχνευσιν.

Ἐπίσης ἡ ἐκλογή τῶν παρουσιαστέων τῶ ἐχθρῶ ὄψεων, ἑτέρα τῆς συγχρόνου τακτικῆς ἀρχή, ἥτο ἐκείνη ἥτις ὑπηγόρευε τὴν γραμμὴν μετώπου, ἣν ἰθεωρήσαμεν ὡς τὴν κυρίαν τάξιν μάχης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους (§ 44) καὶ καθ' ἣν παρουσιάζετο τῶ ἐχθρῶ τὸ ἐμβόλον, τὸ ἰσχυρώτερον τουτέστι μέρος τῶν πλοίων, καὶ ἐκαλύπτοντο τὰ ἀσθενέστατα πλευρά, ἀφοῦ αἱ ναυμαχίαι τῆς τότε διὰ τοῦ ἐμβόλου κυρίως διεξήγοντο (§§ 38, 43).

¹ Commandant Z . . . et H. Montechant, Essai de Stratégie navale 1893 p. 14.

² Commandant Z . . . et H. Montechant, Essai de Stratégie navale 1893 p. 136.

³ Leon. Imper. Tactica Cap. XIX 30.

⁴ Χειρόγρ. Ἀμβρ. Βιβλιοθ. (Ἐκδοσις Ράδου) σελ. 58.

Ὅμοίως τὸ ἐκ τῆς ἐπιθέσεως πλεονέκτημα φαίνονται ἐπιδιώκοντες ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι, οἱ μὲν Ἕλληνες ἀναχθέντες πρὸ τοῦ ἀκόμη ἔδωσι τὸν ἐχθρόν, οἱ δὲ Πέρσαι ἐπιτεθέντες αὐτοῖς ἀναπτυσσομένοις ἔτι (§ 35). Εἶναι δὲ σπουδαῖον τὸ ἐκ τῆς ἐπιθέσεως πλεονέκτημα ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἐμπολέμων, ἐπιβαλλομένης διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῆς ναυμαχίας ὅταν καὶ ὅπως ἂν θέλῃ ὁ ἐπιτιθέμενος καὶ εἰς ἅς περιστάσεις συμφέρει¹.

Ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τῆς τηρήσεως ἐφεδρείας τινὸς πιθανὸν λίαν νὰ ἐφηρμόσθη, παραμεινασῶν ἐν ἐφεδρείᾳ τῶν πεντηκοντόρων καὶ τῶν ἡμιστάμαχιμων πλοίων εἴτε ἐκ πλημμελοῦς κατασκευῆς εἴτε ἐκ βλαβῶν συνεπεία τῶν ἀλλεπαλλήλων μαχῶν.

Τέλος ἡ μᾶλλον ἀξιοσπουδάστος ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐκλογῆς τοῦ καταλλήλου πεδίου πρὸς μάχην καὶ τῆς συγκεντρώσεως τῶν δυνάμεων φαίνεται λαβοῦσα χώραν κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ναυμαχίαν, ἥτις ἤρξατο μόλις τῇ αὐγῇ, ὡς καὶ ἡ σημερινὴ τακτικὴ παραδέχεται διὰ τὰς παρὰ τὰς ἀκτὰς ἐπιχειρήσεις σύμφορον².

XII

Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ τῆς συγκεντρώσεως τῶν δυνάμεων κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμίνας.

47. Πολεμικὴ τις ἐπιχειρήσις ἀναμφιβόλως καθίσταται τόσῳ μᾶλλον ἐπιτυχῆς ὅσῳ διὰ τῆς καταλλήλου ἐκλογῆς τῶν συνθηκῶν πρὸς μάχην καθίσταται ὅσον οἷόν τε μέγιστον τὸ ἔργον τῶν στοιχείων καθ' ἃ ὑπερέχει τις τοῦ ἀντιπάλου του ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐλαττοῦται εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸ ἐπιβλαβὲς ἔργον τῶν στοιχείων καθ' ἃ ὑπερέχει ὁ ἀντίπαλος.

Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐνωρὶς διεῖδεν ὅτι τὸ μόνον ὑπὲρ αὐτοῦ πλεονέκτημα ἐπήγαζεν ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῆς τακτικῆς τῶν μεμονωμένων πλοίων τῆς σχετικῆς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ἐμβόλου, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν προη-

¹ Ἐάν ἡ ναυμαχία ἐλάμβανε χώραν κατὰ μῆκος τῶν ἀττικῶν ἀκτῶν, εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἐκλογὴ τῆς τε στιγμῆς καὶ τοῦ κυρίως πεδίου τῆς μάχης δὲν θὰ ἀνῆκεν οὔτε εἰς τοὺς Ἕλληνας οὔτε εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, εἰς ὃν παρίσταται ἐπιβαλλομένη ἡ τακτικὴ τῶν Περσῶν ναυμαχησάντων κατὰ τὴν δοξασίαν τοῦ Grote ὅταν καὶ ὅπου καὶ καθ' οἷανδήποτε ἤθελον τάξιν.

² Command. Z . . . et H. Montech., ἐνθ. ἀν. p. 152.

γουμένων ναυμαχιῶν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ, ἐνθα οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβάλωσιν εἰς κυρτὴν τὴν παράταξιν των, ὅπως ἀποφύγωσι τὰς κυκλώσεις τοῦ ἐχθροῦ, εἶχε διδασχθῆ ὅτι τὰ κέρατα ἔδει ἰδίως νὰ φυλάξῃ, καθ' ὧν ἐστράφησαν πάντοτε αἱ κυκλωτικαὶ κινήσεις τῶν Περσῶν.

Τὸ πλεονέκτημα πάλιν τοῦ ἐχθροῦ συνίστατο εἰς ὑπεροχὴν πρῶτον εἰς ἀριθμὸν ἐπιβατῶν καὶ πλοίων, δεύτερον δ' εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν πλοίων τούτων. Ὁ ἐχθρὸς ἐπὶ πλέον ἐφαίνετο ἔχων ὀδυνηρὰν πείραν ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ἐμβόλου καὶ τῆς τακτικῆς ἐν γένει τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ μεταβολὴ ἐπομενως τῆς ναυμαχίας εἰς πεζομαχίαν, ὡς ἰσχυρίσθησάν τινες, δὲν συνέφερε τῷ Θεμιστοκλεῖ ἔχοντι ἐλαφρότερον δι' ἐπιβατῶν ὀπλισμένον τὸν στόλον του καὶ ὀλιγαριθμότερα πλοῖα καὶ θέλοντι ὅσον οἷόν τε θανασίμως νὰ πλήξῃ τὸν ἐχθρόν. Ὅπως πλεονεκτήσῃ ἐκ τῆς τακτικῆς καὶ ἐξουδετερώσῃ τὸ πλεονέκτημα τῆς πλειονότητος τῶν ἐπιβατῶν τοῦ ἐχθροῦ, εἶχεν ἀνάγκην νὰ χρησιμοποίησῃ τὸ ἔμβολον, ὅπερ ὁμως ἀπαιτεῖ χῶρόν τινα πρὸς ἐλιγμόν, πρὸς χρησιμοποίησιν τῆς κώπης. Τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος ἐφαίνετο πληροῦν τὰς συνθήκας ταύτας. Ἄλλ' ἡ τέχνη τοῦ πελάγους, ἡ *ars pelagi* τοῦ Λουκανοῦ, ἡ ἐπιτρέπουσα ὑπερφαλαγγίσεις καὶ κυκλώσεις τῶν κερμάτων, ἃς ἐδιδάχθη ὁ Θεμιστοκλῆς ἐκ τοῦ Ἀρτεμισίου νὰ φυλάσσεται, δὲν συνέφερεν αὐτῷ ἔχοντι ὀλιγαριθμότερα πλοῖα καὶ χεῖρον τῶν τοῦ ἐχθροῦ πλέοντα, παρ' ὅλην τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων τριηράρχων. Διὰ τοῦτο ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπεζήτησε τὰ στενὰ καὶ ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς μάχην, ἀναγνωρίσας μέγα τακτικὸν πλεονέκτημα εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς μάχην, ἀρκεῖ τὸ στενὸν νὰ παρεῖχεν αὐτῷ ἐπαρκῆ χῶρον διὰ τὴν ἀνάπτυσιν τοῦ στόλου του, καίτοι ἀκόμη ἐνωρίτερον, ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ἔτι, ἐφαίνοντο οἱ Ἕλληνες προτιμῶντες τὴν ἐν τοῖς στενοῖς ναυμαχίαν.

48. Τὸ πλεονέκτημα ὁμως τοῦτο, ὅπερ ἦτο ἀλλοῖον ἢ ὡς αὐτὸ φαντάζονται οἱ θιασῶται τῆς κατὰ μῆκος τοῦ στενοῦ ἀντιπαρατάξεως τῶν στόλων, ὅπως ἐξασκηθῆ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἔδει νὰ παρέχῃ ταυτοχρόνως καὶ ἀσφάλειαν ἀπὸ κυκλώσεως τῶν ἐλληνικῶν κερμάτων. Τὸ στενὸν Ψυτταλείας-Κυνοσοῦρας-Κεράμου φαίνεται ἀμέσως καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως πληροῦν τὰς συνθήκας πάσας. Μέτωπον παρατάξεως ἐπαρκὲς ἡδύνατο νὰ παράσχη ἡ ἀπὸ Κυνοσοῦρας μέχρι Πούντας ἢ Λέρου ἀπόστασις. Τὸ πεδίου ὁμως τοῦτο οὔτε τὰ κέρατα θὰ ἐξησφάλιζε τελείως τῆς παρατάξεως, οὔτε χῶρον ἐπαρκῆ ὅπως χειρίσασιν τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα παρεῖχε.

Χώρον ἐπαρκῆ πρὸς ἕλιγμόν, διέκπλους καὶ ἐμβολάς, βεβαίως παρὰ τὴν νησίδα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τὸ παρ' αὐτὴν στενὸν μῶλις 700 μέτρων περίπου εὖρος ἔχον, μέσῳ ὑφάλου καὶ σκοπέλου, δὲν θὰ ἐπεζήτει ὁ Θεμιστοκλῆς. Ἐκλέγων ὁμοῦς τὸν μεταξὺ Ψυτταλείας-Κυνοσοῦρας καὶ τῆς ἔνδοθι τοῦ Κεράμου ἄκρας χώρον, αὐτὸς μὲν ἐχειρίζεν ἐν τῷ πρύμνηθι χώρῳ, τὸν δὲ ἐχθρὸν προσέβαλλε διερχόμενον τὸ στενὸν τοῦτο ἔχον εὖρος ἐνὸς περίπου μιλίου καὶ ἐπομένως μὴ ἐπιτρέπον τὴν ἀνάπτυξιν πλειόνων τῶν 180 περσικῶν τριήρων ἢ 200, εἰς ἃς ἀντιπαρετάσσοντο ὑπερδιακόσαιο ἑλληνικαί, τῶν κεράτων τῆς παρατάξεως ἐξασφαλιζομένων τελείως τοῦ μὲν ἐπὶ τῆς ἐσχατίας τῆς Κυνοσοῦρας, τοῦ δὲ ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀττικῆς ἀκτῆς. Πράγματι δὲ ὑπάρχουσι παραδείγματα μιᾶς περσικῆς τριήρους πρὸς πλείονας ἑλληνικὰς ἀγωνιζομένης, ὅπερ ἐπικυροῖ τὴν ἰδέαν ὅτι, ἂν οὐχὶ ὀλιγώτεροι, βεβαίως ὁμοῦς ἰσάριθμοι ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ οἱ ἀντίπαλοι ἠγωνίζοντο.

Ἴδου ποῦ ἐνέκειτο ἡ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ἑκτακτος ἐκλογή τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἄν ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέτρεπεν εἰς τὴν πρώτην περσικὴν γραμμὴν καὶ τὰς μετ' αὐτὴν ἐρχομένας νὰ διέλθωσι τῶν στενῶν τῆς Ψυτταλείας-Κεράμου καὶ ἀναπτυχθῶσιν ἐν αὐτοῖς, τὸ πλεονέκτημα τῆς πλειονότητος θὰ ἔσχυε δι' αὐτάς, αἰτινες ἐπὶ πλέον εἶχον ἐλαφρότερας καὶ βαρύτερον ὀπλισμένας δι' ἀνδρῶν τριήρεις. Πρὸς πρόληψιν ἀκριβῶς τούτων ἐξέλεξεν ὡς πεδῖον τῆς μάχης τὸ στενὸν στόμιον τῆς Ψυτταλείας, ὥστε νὰ ἀποκλείῃ εἰς τὸν πολέμιον τὴν παρατάξιν ὀλοκλήρου τοῦ στόλου τοῦ πρὸς μάχην καὶ χειρισμὸν εὐχερῆ πρὸς ἐμβολήν. Ἐνῶ δὲ ὁ ἐχθρὸς διδαχθεὶς ἐκ τοῦ Ἀρτεμισίου περὶ τῆς ἰκανότητος τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἐμβολήν πιθανὸν ἵνα ἀποκλείσῃ αὐτοῖς τὸ πλεονέκτημα τοῦτο νὰ ἐπιθύμει μᾶλλον πεζομαχίαν, τούναντίον διὰ τῆς ἐκλογῆς τῆς θέσεως ταύτης, ἡ ὁποία ὡς ἐν Ἀρτεμισίῳ συνήθως ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὁ Θεμιστοκλῆς αὐτὸς μὲν, παρατάσσωσιν ὀλοκλήρον σχεδὸν τὸν στόλον του, εἶχεν ἐν τῇ ὀπισθεν λεκάνῃ χώρον πρὸς ἐμβολήν, τούναντίον δὲ ὁ ἐχθρὸς ἐστερεῖτο τοῦ ἀπαραιτήτου χώρου πρὸς τοῦτο ἰδίῳ ἐκ τῆς συσσωρεύσεως τῶν ἐπερχομένων ὀλονῶν πλοίων, ἣν ἐπηκολούθουν συγχρούσεις μεταξὺ τῶν ἰδίων περσικῶν πλοίων.

Ἡ τοιαύτη ἦν ἐξαίρει ὁ Leake¹ ἐκλογή τῆς θέσεως, ἀποκλείουσα τὴν πεζομαχίαν καὶ ἀποστεροῦσα τοὺς Πέρσας τοῦ χώρου πρὸς χειρι-

¹ Top. of Athens vol. II app. II p. 241

σμόν, ὃν τούναντίον ἐπέτρεπε τοῖς Ἑλλησιν, ἐπὶ πλέον μετέστρεφεν ὡς ἐκ τῆς ἀντιπνοίας κατ' αὐτῶν τὸ πλεονέκτημα τοῦ ὕψους τῶν περσικῶν τριήρων καὶ ἐπομένως τῆς ἀφ' ὑψηλοτέρου μάχης¹ ὅσον καὶ τῆς ταχύτητος. Διότι ἡ ἀντιπνοία αὐτὴ καὶ τὴν ταχύτητα ἐμείου καὶ καθίστα ταυτοχρόνως δυσκυβερνήτους τὰς περσικὰς τριήρεις.

Οὕτω διὰ τῆς ἐκλογῆς τῆς θέσεως πάντα τὰ πλεονεκτήματα ἐκτὸς τῆς πλειονότητος μαχητῶν καὶ πλοίων τῶν Περσῶν ἐξουδετερώθησαν, τούναντίον δὲ ἐξησκήθη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων πᾶσα ἡ σπουδαιότης τῶν ὑπὲρ αὐτῶν πλεονεκτημάτων².

49. Καὶ τὸ ἀπομένον ὁμοῦς διὰ τοὺς Πέρσας πλεονέκτημα τῆς πλειονότητος μαχητῶν καὶ πλοίων κατήργησεν ἡ τοιαύτη ἐκλογή τῆς θέσεως. Διότι διὰ τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς τῆς θέσεως κατέστη δυνατὴ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ συγκέντρωσις πασῶν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ κατατεμαχισμὸς τῶν τοῦ ἐχθροῦ, ὅπερ κατόπιν ἀπετέλεσε σπουδαίαν ἀρχὴν τῆς ναυτικῆς τακτικῆς, καὶ ἐθεωρήθη ὡς ἐν τῶν αἰωνίων ἀξιωματῶν αὐτῆς³. Ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἀντιπαράταξιν ὀλοκλήρου τοῦ περσικοῦ στόλου, ἀλλὰ διὰ τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς τῆς θέσεως κατεναυμάχει τμηματικῶς αὐτόν, τὴν πρώτην δηλαδή, τὴν δευτέραν κλπ. γραμμὴν αὐτῶν, ἐφαρμόζων, ὡς ἡμεῖς τοῦλάχιστον φρονοῦμεν, λεληθῶς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατατεμαχισμοῦ τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, ἣν αἰῶνας ἀναμφιβόλως κατόπιν ὁ συγγραφεὺς τοῦ χειρογράφου τῆς Ναυτικῆς Τακτικῆς τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης ἀναγράφει ὡς μίαν τῶν ἀρχῶν αὐτῆς. Ἐπεδίωκον δὲ τὸν κατατεμαχισμὸν τοῦτον κατὰ τὸν μνημονουθέντα συγγραφεῖα, ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων εἴτε «ὅταν ἐκ διαφόρων τόπων μακρὰν ἀλλήλων ἀφαστηκότων εἰς ἀλλήλους συνέρχωνται»⁴, εἴτε ἐπιτιθέμενοι αὐτοῖς ὅταν εὐρίσκωνται ἐν στενῷ. «Τινὲς δὲ τούτων τοῖς μὲν πρότερον τοῖς δ' ὕστερον συμπλακέντες ἀμφοτέρων κατηγωνίσαντο». Καὶ ἔαν μὲν ἡ γνώμη αὕτη τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως ἐκπροσωπῇ τὴν τακτικὴν τοῦ κωπῆρους ναυτικοῦ, ἰδοῦ ἐν εἴτι συμπέρασμα ὑπὲρ ἡμῶν. Ἐὰν δέ, ὡς εἶναι πιθανώτερον, ἀφοῦ καὶ

¹ Πλουτ. Θεμ. 14.

² Top. of Athens vol. II app. II p. 241.

³ Commandant Z... et H. Mondechant, Essai de Stratégie navale 1893. Introduction.

⁴ Ἴδὲ ἐπίσης Leon. Imp. Tactica. XX. 212.

ἀλλαχοῦ ἀναφέρει τὸν περσικὸν πόλεμον¹, ἐκ τῶν ναυμαχιῶν τοῦ Θεμιστοκλέους ὡς συμπεράσματα ἠρύσθη ταύτην, φανερόν καθίσταται ὅτι ὡς ἡμεῖς καὶ ἐκεῖνος τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμίνας ἀντελήφθημεν. Διότι ἀμφοτέρους τούτους τοὺς τρόπους τοῦ κατατεμαχισμοῦ τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων ἐφήρμοσεν ὁ Θεμιστοκλῆς, τὴν μὲν πρώτην ἐν Ἀρτεμισίῳ, διδάσκων ὅτι «συμφέρει αἰεὶ τῷ συντεταγμένῳ πλεῖν ἐπὶ τοὺς πολέμιους· οὕτω γὰρ αὐτοὺς πλεονεκτῆσαι ἀθρόαις ταῖς ναυσὶν ἐπιπλέοντας τοῖς διὰ τὴν ταραχὴν διεσπασμένην ἔχουσι τὴν τάξιν ὡς ἂν ἐκ πολλῶν καὶ διεστηκότων λιμένων ἐκπλεύουσι»², τὴν δὲ δευτέραν ἐν Σαλαμίनि, ἔνθα διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ πεδίου παρὰ τὸ στενὸν στόμιον τῆς Ψυταλείας δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὴν κατὰ μείζονας μονάδας εἰσοδόν του εἰς τὴν μάχην, ἀλλὰ μόνον τὴν κατὰ τμήματα παρουσίαςιν του, τὰ ὅποια αὐτὸς δι' ὄλου τοῦ στόλου του συνέτριβε. «Τὸ γὰρ ἐν στενῷ ναυμαχεῖν πρὸς ἡμέων ἐστίν, ἐν εὐρυχωρίῃ δὲ πρὸς ἐκείνων» καὶ «εἰ ἀναπεπταμένῳ ἐν πελάγει ναυμαχῆσαι τὸ ἥκιστα ἡμῖν σύμφερόν ἐστιν, νέας ἔχουσι βαρυτέρας καὶ κατ' ἀριθμὸν ἐλάσσονας»³.

Τῆς ἀρχῆς δὲ ταύτης τοῦ κατατεμαχισμοῦ τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, ἦν τὸσάκις ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰστιοφόρου ναυτιλίας μετὰ πολλοὺς τουτέστιν αἰῶνας ὁ Nelson, ὁ Rodney, ὁ Suffren ἐφήρμωσαν, διασπῶντες τὴν ἐχθρικὴν τάξιν καὶ ἐπιτιθέμενοι κατὰ τοῦ ἀποτμηθέντος μέρους αὐτῆς ἐν ᾧ χρόνῳ διὰ τῆς ἐπικαίρου ἐκλογῆς τῆς πρὸς τὸν ἄνεμον θέσεως των ἀπέκλειον τὴν ἐκ τῆς λοιπῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως συνδρομήν, δικαίως, λέγομεν. τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰσηγητὴς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὡς ὁ Φορμίων δύναται νὰ θεωρηθῇ εἰς τῶν προδρόμων τῆς τακτικῆς τῶν σημερινῶν στόλων.

¹ Ἀνθυποπλοίαρχος ΠΕΡΙΚΛΗΣ Δ. ΡΕΔΙΑΔΗΣ, Β. Ν.

¹ Χειρ. Ἀμβρ. Βιβλ.—Ναυτ. Τακτ. σελ. 56.

² Διοδ. XI 12.

³ Ἡροδ. VIII 60 α καὶ β.

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Ὁ τελευταῖος οὗτος, ὃν μετὰ πολλὰς ἀναζητήσεις ἀνεκάλυφα τέλος ἐν Αἰγίνῃ, ἔνθα ἀπέζη πωλῶν σκούφους, ἐμέλλε νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ νὰ μεταχειρισθῇ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ λιμένος ἐν Ναυπλίῳ ἀθαθῆς πλοίαριον, ὅπερ ἐσκόπει μὲν ὁ στρατηγὸς Τζώρτζ νὰ συμπαράλαβῃ κατὰ τὴν ἀποστολὴν του κατὰ τοῦ Δραγαμεστίου ἢ Ἀστακοῦ, ὅπερ ὅμως ἔμεινε παρὰ τὴν ἀκτὴν ἐν Κεγγραεῖς ἐγγὺς τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ὑπὲρ ὃν ἐμέλλε νὰ διαπεραιωθῇ. Ὁ κόμης Καποδίστριας, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανεκάμψεν εἰς Αἰγίναν, ἔδωκε 600 γρόσια τῷ πλοίαρχῳ Θεοδώρῳ Μαθιῷ διὰ τὰς ἐνδεχομένας δαπάνας τῆς ἐπισκευῆς τοῦ βλάβην ὑποστάντος πλοιαρίου καὶ τῆς μετακομίσεως αὐτοῦ.

Ὁ καπετὰν Θεόδωρος ἐπεχείρησε τὸ ἔργον του μετὰ τινων γνωρίμων καὶ συγγενῶν καὶ ὕστερον ἐζήτησε νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Κυβερνήτην τὸ ὑπόλοιπον τῶν χρημάτων, ἐξ ὧν μόνον μικρότατον μέρος κατανήλωσε, δὲν ἠδύνατο ὅμως νὰ πλησιάσῃ πρὸς αὐτόν. Τέλος συνητήθη μετὰ τοῦ Κυβερνήτου καθ' ὁδόν, ὅστις εἶπεν αὐτῷ· «Ἄ, καπετὰν Θεοδώρῃ, τί κάμεις ἀκόμη αὐτοῦ, ὁ συνταγματάρχης σὲ περιμένει ἀνυπομόνω», πρὸς ὃ ὁ ἀγαθὸς πλοίαρχος ἀπεκρίθη· «Ἐπρεπε πρῶτον νὰ ἀποδώσω εἰς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα τὸ ὑπόλοιπον τῶν χρημάτων τῶν ἐμπιστευθέντων εἰς ἐμέ, ἀλλ' οὐδεὶς θέλει νὰ παραλάβῃ αὐτὰ ἐπὶ ἀποδείξει». «Δός μοι λοιπὸν αὐτὰ, φίλε, εἶπεν ὁ Κυβερνήτης, καὶ σπεῦσον εἰς Ναύπλιον». Τότε στραφεὶς ὁ Καποδίστριας πρὸς τὸν ἀδελφόν του Βιάρων συνο-

¹ Συνέχεια· ἴδε σελ. 184.

δεύοντα αὐτὸν καὶ διηγηθέντα μοι κατόπιν τοῦτο, εἶπεν· «Αὐτὸ εἶναι σπάνιον πρᾶγμα, ἀλλ' ὁ συνταγματάρχης "Αἰδεκ ἤξεύρει τοὺς ἀνθρώπους του».

Τότε λοιπὸν τὸ τελωνεῖόν μου εὕρισκετο εἰς καλὰς χεῖρας. Ὁ λιμενάρχης ἐζήτηζε τὰ καταπλέοντα πλοῖα καὶ διέταξε νὰ λαμβάνη σημειώσεις τῶν ἐκφορτωθησομένων καὶ τελωνισθησομένων ἀντικειμένων· αὐταὶ ἐφέροντο εἰς τὸ τελωνεῖον πρὸς ἐξέλεγχιν, εἶτα δὲ ἐπληρώνετο τὸ τέλος κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν διατίμησιν καὶ ἐδίδοτο ἢ ἀποδείξις τῷ πλοίῳ ἀποκοπτομένη ἀπὸ τοῦ στελέχους, ἰσχύουσα δὲ ἐν πᾶσι τοῖς λιμέσι τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου καὶ ἐν ταῖς νήσοις.

Οἱ ἐκμισθωταὶ τῶν τελωνείων συνείθιζον πρότερον νὰ ποιῶσιν ἐκπτωσιν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς διατιμήσεως, ἤτοι νὰ ποιῶσι τὰς καλουμένας παραχωρήσεις ὅπως παρακινῶσι τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν πλοίων νὰ ἐκφορτώνωσιν ἐν τοῖς ἰδίῳις λιμέσι, καὶ με συνεβούλευσαν νὰ πράξω ὁμοίως, ὅπως μὴ ἴδω ἐρημούμενον τὸν λιμένα μου. Ἀπέκρουσα ὁμως τὴν πρότασιν ταύτην παρατηρῶν ὅτι ἐγὼ τούναντίον ὄφειλον νὰ αὐξήσω τὰ τέλη κατὰ τὴν διατίμησιν τὴν πάντως κακῶς ὑπολογισθεῖσαν, διότι ἄλλως οὐδ' ἐγὼ ἀπέναντι τῆς κυβερνήσεως ἠδυνάμην ν' ἀποδείξω δι' ἀσφαλῶν ἀριθμῶν τοὺς λογαριασμούς μου, καὶ οὕτω νὰ προφυλάξω τὴν τιμὴν μου ἀπὸ τῆς συκοφαντίας οὐδ' οἱ ὑπάλληλοι μου ἀπέναντι ἐμοῦ.

Ὡσαύτως ὁ κ. Μανιάρης μὲ ἠρώτησεν ἂν ἔπρεπε νὰ τελωνίζῃ αὐστηρῶς κατὰ τὴν διατίμησιν ἢ νὰ ποιῇ ἐκπτωσιν, ἀνέκραξε δὲ περιχαρῆς ὅτε κατένευσα εἰς τὸ πρῶτον· «Δόξα τῷ Θεῷ, ὅτι δύναμαι τοῦ λοιποῦ νὰ διαχειρίζωμαι τὰ πράγματα ὡς τίμιος ἄνθρωπος».

Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε λίαν εὐνοϊκόν, διότι ὁ τελωνικὸς φόρος, ὅστις πρότερον ἐξεμισθοῦτο ὀλιγώτερον τῶν 30 χιλιάδων γροσίων, ἀπέφερον ὑπὸ τὴν διαχείρισίν του ἐν διαστήματι 12 μηνῶν 55 χιλιάδας, ὅπερ ἦτο πολὺ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι 4 μῆνες ἐκ τούτων ἀπέφερον πολὺ ὀλίγα ἔνεκα τῆς τότε ἐν Πελοποννήσῳ ἐνσηκψάσης πανώλους, ὅτε τὸ Ναύπλιον ἦτο ἀποκεκλεισμένον ἀπ' αὐτῆς.

Δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἐξακριβώσω ἂν ἡ πανώλης αὕτη ἦτο πραγματικὴ, ἢ ἂν διέσπειρον τὸν φόβον περὶ αὐτῆς ἐκ λόγων οὓς ἀγνοῶ, ὅπως παράσχωσι πράγματα εἰς τὴν κυβέρνησιν· πάντως ὁμως αἱ καταστροφαὶ δὲν ἦσαν μεγάλαι.

Ὅτε ἦλθεν ἡ διαταγὴ νὰ ἀποκλεισθῶμεν, συνεκλήθη ἐπιτροπεία, ἐν ἣ ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ διοικητοῦ καὶ ἄλλων προκρίτων παρεκαθήμην καὶ

ἐγὼ καὶ συνεψήφισον. Εἰς τῶν κυρίων προεστώτων προέτεινε νὰ ἐκπέμψωμεν ἐμπίστους ἀνθρώπους μέλλοντας νὰ φροντίσωσι περὶ ἀγορᾶς τροφίμων καὶ νὰ ἀναλάβωσιν οὕτω τὴν τροφοδότησιν τῆς πόλεως. Τὸ σχέδιον τοῦτο θὰ ἐπετύγχανε καὶ ὁ μὲν ἐργολάβος ἤθελεν ἀποκομίσει ὠραῖον κερδάριον, ἡμεῖς δὲ τούναντίον ἠθέλομεν ζήσει ἀρκούντως δαπανηρῶς, ἂν μὴ διὰ τῆς ἀρνησικυρίας μου ἀνέτρεπον τὰ εὐμορφα ταῦτα σχέδια καὶ ἂν μὴ ἐδήλουν ὅτι ὁ ἐπισιτισμὸς θὰ μὲν ἑλεῦθερος μέχρι τῆς ζώνης τοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ θὰ παραλαμβάνωνται ἐκεῖθεν τὰ τρόφιμα μετὰ τῶν προφυλακτικῶν μέτρων κατὰ τὰς ὑγειονομικὰς διατάξεις.

Ἐπεθύμουν νὰ κατασκευασθῇ καὶ νὰ φρουρηθῇ ὁ καταβαθμὸς καὶ ὡσαύτως νὰ λάβω ἐξασφαλιστικὰ μέτρα ὡς πρὸς τὰ χωριστὰ φρούρια. Ἐπειδὴ ἐφαίνοντο ἀμφιβάλλοντες μήπως δὲν ἔλθωσιν ἐκεῖθεν τὰ τρόφιμα, ἐπέμεινα ὑποδηλῶν τὴν ἀνωτέρω] ὑπόψίαν μου περὶ τούτου, ἤτοι ἐζήτησα νὰ δοκιμάσω τὴν ὁδὸν ταύτην, ὅπερ καὶ ἐγένετο παραδεκτόν.

Ἐπεσκεύασα τὸν καταβαθμὸν ἐν τῷ λιμένι καὶ οὕτως ἐζήσαμεν κατὰ τοὺς μῆνας τῆς καθάρσεως οὐχὶ δαπανηρότερον ἢ πρότερον. Ἡ καθαριότης ἢ ἐπικρατοῦσα ἤδη ἐν τῇ πόλει εἶχεν ἀποτέλεσμα ὅτι ἐντὸς τῶν 4 μηνῶν τῆς καθάρσεως μόνον 11 ἄτομα ἀπέθανον ἐν Ναυπλίῳ, τὸ πλείστον βρέφη καὶ γέροντες, ἐνῶ ὅτε ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν τοσοῦτοι σχεδὸν καθ' ἑκάστην ἐκηδεύοντο. Ὁ πληθυσμὸς βεβαίως τότε ἦτο πλέον τοῦ διπλασίου ἢ νῦν, ἀλλ' ἡ ἀναλογία ὑπῆρξε τοσοῦτον εὐνοϊκὴ ὥστε ἔγραφον τῷ Κυβερνήτῃ· «Πιστεύω ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀποθνήσκουσιν ἐνταῦθα, διότι θέλουσι νὰ μὴ πιστευθῇ ὅτι ἀπέθανον ἐκ πανώλους».

Διαρκούσης τῆς καθάρσεως ἔστειλέ μοι ἐκ Κρήτης ὁ ὄπλαρχηγὸς Χατζῆ Μιχάλης αἰχμάλωτον Ὁθωμανίδα, ἣν ἐτοποθέτησα παρὰ γυναικί τινι ἐν τῷ προαστείῳ· μετ' οὐ πολὺ ἐγνώρισεν Ἑλληνα ὅστις ἠθέλησε νὰ νυμφευθῇ αὐτήν. Μετὰ τὴν αἰτηθεῖσαν παρ' ἐμοῦ ἄδειαν προέβησαν εἰς γάμον, καθ' ὃν ἔδωκα μικρὰν τινα προῖκα· οὐδέποτε ὁμως εἶδον τὸ δῶρον τοῦτο τοῦ Χατζῆ Μιχάλη.

Ἐν τοσοῦτῳ ἡσυχολούμην περὶ τὴν ἴδρυσιν στρατιωτικῆς σχολῆς ἐν Ναυπλίῳ, ὅπου ἤθελον νὰ ἐκπαιδεύωνται τὰ τέκνα τῶν ὄπλαρχηγῶν καὶ τῶν προεστώτων, ἐν μέρει ὅπως ἔχω τὰ μεῖράκια ταῦτα ὡς ὁμήρους πῶς τῆς διαγωγῆς τῶν συγγενῶν των. Ὁ κόμης Καποδίστριας περὶ πολλοῦ ποιούμενος τὸ ἴδρυμα τοῦτο ἔδωκεν αὐτῷ τὸ ὄνομα τῶν Εὐελπίδων. Κατ' ἀρχὰς οὐδεὶς τῶν προκρίτων ἠθέλε νὰ εἰσαγάγῃ τὸν υἱὸν του εἰς τὴν στρατιωτικὴν σχολήν, καὶ μάλιστα ἠναγκαζόμεν νὰ

πληρώνω τούς γονεῖς καὶ νὰ ἀποπέμπω πολλοὺς παῖδας μὴ θέλοντας νὰ ὦσιν εὐτακτοί. Ἡ ζωνρὰ ὅμως καὶ ὑγιὲς ὄψις τῶν παιδῶν καὶ ἡ κομψὴ στολὴ αὐτῶν προσείλκυσαν τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ αὐτῆς, ἥτις κατὰ τὴν ἀναχώρησίν μου ἠρίθμει 40 μαθητὰς ὑπὸ 4 ἀξίωματικούς καὶ 8 διδασκάλους. Μετὰ πλείονας ἀποτυχούσας ἀποπειράς ἔτυχε τέλους δραστηρίου διευθυντοῦ, τοῦ λοχαγοῦ Rauzié, τοῦ ἐκ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ εἰς τὸ ἐλληνικὸν προσκαίρως μεταστάντος, προβιβασθέντος δὲ εἰς ἀντισυνταγματάρχην.

Κατ' Ἀπρίλιον ἦλθεν ὁ στρατάρχης Μαιζὼν εἰς Ναύπλιον. Ἐδραμον ἔφιππος εἰς ὑπάντησίν του μέχρι τῆς Τίρυνθος μετ' ἀποσπάσματος ἵππικου, ἀλλὰ μετὰ πολλοῦ κόπου ἄτε ὦν εἰσέτι καταβεβλημένος ἐκ τῆς ἀσθενείας μου. Ὁ στρατάρχης ἐδέξατό με εὐγενῶς, ἀλλὰ ψυχρῶς. Φαίνεται ὅτι πᾶν ὅ,τι ἐπαινετικὸν ἀνέφερον αὐτῷ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιτελείου τοῦ ἀντιστρατήγος Durrieu περὶ ἐμοῦ καὶ τῆς δράσεώς μου ἐσμικρύνθη ὑπὸ ἐκθέσεων ἐλθουσῶν ἄλλοθεν· οὐχ ἤττον εὐηρέστησεν αὐτὸν τὸ συνοδεῦθαι με ἵππικόν.

Ὅτε εἰσῆλθομεν εἰς Ναύπλιον, τὸ φρουρίον ὑπεδέξατο αὐτὸν διὰ δέκα πέντε βολῶν τηλεβόλου. Τὸ πεζικόν, τὸ πυροβολικόν καὶ οἱ Εὐέλπιδες παρετάχθησαν καὶ ἐχαιρέτισαν τὸν στρατάρχην, ὅστις παρήλασε πρὸ τῶν τάξεων ἔφιππος καὶ φαιδρυνόμενος εἶπε στραφεὶς πρὸς με· «Εὐρίσκω ταῦτα ὑπὲρ τὰς προσδοκίας μου» καὶ ῥίπτων ὀργίλον βλέμμα ἐπὶ τῶν περὶ αὐτὸν κυρίων ἐξηκολούθησεν· «Οἱ στρατιῶται δὲν εἶναι παιδιὰ ἢ ῥακένδυτοι ἀνάπηροι, ὡς μοι παρεστάθη. Ἀσμένως λίαν ἐξέρχομαι τῆς ἀπάτης καὶ ἂν ἐγίνωσκον ταῦτα ἤθελον ἤδη ἀπὸ τῆς Τίρυνθος σφίγξει τὴν χεῖρα ὑμῶν, ὡς νῦν πράττω, ἀγαπητέ μοι συνταγματάρχα».

Ἀπεκρίθη τῷ στρατάρχῃ ὅτι ὡς παλαιὸς στρατιώτης ἐγίνωσκον καλῶς, πόσον ὁ στρατὸς οὗτος εἶναι ἔτι ἐλλιπής, ἀλλὰ παρεκάλουν τὴν Α. Ἐξ. νὰ σταθμίση τὰ προσκόμματα, ἅτινα ἀντιτάσσονται κατὰ τοιοῦτων τακτικῶν ὀργανισμῶν ὑπὸ τῆς χώρας καὶ τῶν ἀνθρώπων, πρὸς δὲ ὑπὸ τῆς ἐλλείψεως παντοίων μέσων, καθ' ὧν προσκομμάτων μόνον διὰ τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως, ὑπομονῆς καὶ λογικότητος ἠδύνατό τις βαθμηδὸν ν' ἀντεπεξέλθη.

Ὅτε δὲ ὁ στρατάρχης τέλος ἐπεθεώρησε τούς στρατῶνας, τὸ ὄπλο-στάσιον, τὸ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον, τὴν σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, τὴν στρατιωτικὴν ἀποθήκην καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ φρουρίου, δὲν ἐπαύετο ἐπαινῶν.

«Ἡμῖν πολὺ προκατελιημένος καθ' ὑμῶν καὶ τῆς ὑμ. διαχειρίσεως, ἀλλ' ἐψεύσθησαν οἱ εἰπόντες μοι ταῦτα. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἔδωκέ μοι πλήρη ἐξουσίαν νὰ καταβάλω ὑπὲρ τῶν στρατιωτικῶν τακτικῶν ὀργανισμῶν ἐν Ἑλλάδι σπουδαῖα βοηθήματα, ἅτινα μέχρι τοῦδε κατεκράτησα ἐξ ὑποψίας πρὸς ὑμᾶς. Ταῦτα λοιπὸν παρευθὺς θὰ τεθῶσιν εἰς τὴν ὑμ. διάθεσιν. Εἴσθε εὐχαριστημένος ἐκ τῆς τοιαύτης ἱκανοποιήσεως;»

Συνεκινήθη ἐκ τοῦ ἐγκαρδίου τῶν λόγων τούτων καὶ ἠυχαρίστησα ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγον ἀνεκοίνωσα αὐτῷ τὴν ἀπόφασίν μου τὴν ὑπαγορευθεῖσαν ὑπὸ ἀπαραιτήτων λόγων ὑγείας νὰ καταλίπω τὴν Ἑλλάδα, ἐζήτησε παντὶ τρόπῳ νὰ καταπολεμήσῃ ταύτην, τελευτῶν δὲ προσηνέχθη ὅπως μοι παραδώσῃ παρευθὺς πλὴν τῶν 100 χιλ. φράγκων κατὰ μῆνα καὶ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ εἰς 500 χιλ. φράγκα ἀνελθόντα χρήματα (pour vous mettre à votre aise, ὡς κυριολεκτικῶς ἐξεφράσθη γαλλιστί), ἂν ἤθελον νὰ συνεχίσω τὸ ἔργον μου. Ἠλγουν μὴ δυνάμενος ν' ἀνταποκριθῶ πρὸς τὴν ἐγκάρδιον ταύτην καὶ ἀξιώσιμον παρακείμενον, διότι ἡ βαθέως κλονισθεῖσα ὑγεία μου καθίστα προφανῶς ἀδύνατον τὴν ἐνεργὸν ἐξακολούθησιν τῆς ὑπηρεσίας μου καὶ ἐκτὸς τῶν σωματικῶν παθήσεών μου ἠυξήθη προσέτι καὶ ἡ ἠθικὴ βάσανος ἐν ἐμοὶ νὰ βλέπω φθίνον τὸ ἔργον μου, ἐνῶ ὑπῆρχον νῦν μείζονα μέσα, ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως προσωπικῆς ἐποπτείας, ἥτις ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία.

Ἐξέφρασσα ταῦτα πάντα τῷ στρατάρχῃ, ὅστις τέλος οὐδὲν εἶχε νὰ ἀντιτείνῃ.

Πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐδόθησαν πολλοὶ χοροὶ ἱκανῶς ὠραῖοι ὡς πρὸς τὴν τότε κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες ἐδείκνυσον βεβαίως σπουδαίαν πρόοδον ὡς πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸν βίον συγκρινόμενοι πρὸς τὸν χορὸν ἐκεῖνον, ὃν ἔδωκάν ποτε ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει τοῦ Ἰβραῆμ πασσᾶ ἐξ Ἑλλάδος καὶ καθ' ὃν οἱ ὀπλαρχηγοὶ καὶ οἱ προσετώτεροι ἐπέμειναν ἐν τῷ αὐστηρῷ χωρισμῷ τῶν χορευόντων φύλων, διότι εὕρισκον ἀνυπόφορον νὰ βλέπωσι τὰς γυναῖκας καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν νὰ στροβιλίζωσιν ἐν ταῖς ἀγκάλαις ξένων ἀνδρῶν. Αἱ γυναῖκες ὅμως ἐχειραφετήθησαν ταχύτερον κατὰ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὰ ἔθιμα.

Κατέπεισα λοιπὸν καὶ τὸν κυβερνήτην περὶ τοῦ ἀπολύτως ἀδυνάτου τῆς μακροτέρας παραμονῆς μου ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα ἄλλως ἐμελλον τελείως νὰ καταστραφῶ, καὶ ἀφ' οὗ ἤλθομεν εἰς τὸ ζήτημα τῶν προσώπων εἰς

ἃ ἐκείνος ἐμελλε νὰ ἀναθέσῃ τὰ πολλαπλᾶ ὑπουργήματα, ἅτινα εἶχον συγκεντρώσει ἐν ἐμοί, ἀλλ' ἅτινα ἔνεκα πολλῶν λόγων δὲν ἠδύναντο πάλιν νὰ δοθῶσιν εἰς ἕν πρόσωπον, ἐνεχείρισα αὐτῷ τὴν ἐπισυνημμένην ἐκθεσίν μου¹ περὶ τῆς δράσεως καὶ ἐνεργείας ἐμοῦ τε καὶ τῶν συντρόφων μου ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς παραλαβῆς τῶν ποικίλων ὑπουργημάτων δι' ὧν οὗτος μὲ εἶχε περιβάλει. Τὴν ἐκθεσὶν ταύτην ὁ Κυβερνήτης ἀνεκοίνωσε τῇ ἐν τῷ μεταξὺ συγκροτηθείσῃ ἐθνικῇ συνέλευσει τοῦ Ἄργους μετὰ τὴν τροποποίησιν ἣ καὶ παράλειψιν παραγράφων τινῶν δυσπέπτων δι' ἑλληνικούς στομάχους ἀλλ' ἀληθῶν, εἰς ἣν συνέλευσιν καὶ ἡ ἀρτισύστατος στρατιωτικὴ μουσικὴ μου μετέβη πρὸς πανηγυρικὴν ἑναρξίν τῆς ἐθνοσυνελεύσεως ταύτης.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι οἱ κύριοι οὗτοι ἐξέφρασαν μοι χάριτας ἐπὶ ταῖς ὑπηρεσίας μου δι' ἐπιτροπείας παραληφθείσας ἐξ αὐτῶν, δι' ἧς ὅμως μόνον τὰς εὐκολωτάτας πασῶν τῶν ἐπιμώχθων ἐργασιῶν μου ἐξεθίαζον καὶ ἀνύψουν, ἧτοι τὴν διαχείρισιν τῶν τελωνείων ἐν τῷ Ἀργολικῷ κόλπῳ καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς προσγενομένην μεγάλην αὐξήσιν τῶν δημοσίων προσόδων, διότι κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν (καὶ κατὰ τὴν πρότεραν συνήθειαν) εἶχον πλῆρες δικαίωμα νὰ ἐνθουλακῶνω τὸ πλεόνασμα τῆς πρότερον τελωνικῆς ἐκμισθώσεως τῆς ἀντὶ γροσίων 30 χιλ. τὸ πολὺ, ἧτοι 500 χιλ. γροσίων. Ἡ ὑψίστη λοιπὸν ἀξία μου κατὰ τοὺς κυρίουσ τούτους ἦτο ὅτι δὲν ἤμην κλέπτῃς².

¹ Ἡ γαλλιστὶ γεγραμμένη ἐκθεσις αὕτη, ὡς δημοσιευθεῖσα ἀλλαγῶ καὶ δὴ κατὰ μέγα μέρος ἐν τῇ «Ναυπλίᾳ» τοῦ κ. Μιχ. Λαμπρινίδου, παραλείπεται ἐνταῦθα (Σ. Μ.)

² Ἐνταῦθα ἐπιθυμῶ νὰ παραθέσω ἐπεισόδιον χαρακτηρίζον τὰς γνώμας τῶν τότε Ἑλλήνων. Ἐν συναναστροφῇ τινι τῶν προκρίτων ἐν Πόρῳ, ὅπου παρευρίσκοντο ὡσαύτως ὁ γραμματεὺς μου κ. Σηλίβεργος, κύριός τις ἐκ Κορίνθου Ῥέντης ὀνομαζόμενος, οὗτινος τοὺς ἀνεψιούς εἶχον ἄρτι ἀποστελεῖν εἰς τὸ βασιλικὸν εὐπαιδευτήριον τοῦ Μονάχου, ἐξεφράσθη οὕτω. «Ὁ γραμματεὺς Ποῦλος (περὶ τούτου πρβ. τὸ βιογραφικὸν σημείωμα κλπ. τοῦ ἀνδρὸς ὑπὸ Ἰωάννου Βλαχογιάννη, ἐν Ἀθήναις 1901. Σ. Μ.) ὑποθέτω ὅτι ἔχει ὥραϊον εἰσόδημα διαχειριζόμενος τὸσαῦτα χρήματα» πρὸς ὃ ἄλλος ἀπήντησε· «Ἄν ἐγνώριζον πόσα διαχειρίζεται θὰ ἔλεγον βεβαίως τὸ ποσὸν τοῦτο, διότι ἐκ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ νομίσματος καὶ ἐκ τῶν κρατουμένων ἐν ταῖς πληρωμαῖς βεβαίως ὠφελεῖται κατὰ 25⁰/₁₀». Ὁ κ. Σηλίβεργος ἀπεκρίθη· «Ὁ συνάδελφός μου Ποῦλος ἔχει, ὡς ἐγώ, τὸν μηνιαῖον μισθὸν του καὶ μόνον 2 ἐπὶ τοῖς 1000 διὰ τὴν ἀπόλειαν

Ἐν ταύτῃ τῇ περιστάσει ὀνομάσθην στρατηγός. Ὅτε ἤμην παιδίον, μοὶ προσεφίτευσαν ὅτι μετὰ 40 ἔτη θὰ γίνω στρατηγός· λοιπὸν ἤμην τοιοῦτος, ἀλλ' ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι. Νῦν δὲ προσέβημεν μετὰ ζήλου εἰς παρασκευὴν τῆς ἀναχωρήσεως ἡμῶν. Καὶ ὁ Schnizlein ἐγένετο λοχαγός καὶ ὁ Ruepprecht ἀξιωματικός, ἀμφότεροι δὲ οὗτοι δὲν ἤθελον νὰ παραμείνωσιν ἐν Ἑλλάδι μακρότερον. Ὁ Ῥῶσος ναύαρχος Ἀὔδεν εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἐπιτρέψῃ ἡμῖν τὸν πλοῦν ἐπὶ τῆς φρεγάττας Ἀλεξάνδρας τῆς κυβερνωμένης ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ του βαρῶνου Schlippenbach μέχρι Μερίτης, ὅπου ἠθέλομεν ὑποστῆ τὴν κάθαρσιν ἡμῶν.

Οὕτω τῇ 23 Αὐγούστου (ν) 1829, ἀφ' οὗ συνέστησα τῷ Κυβερνήτῃ πάντας οὓς ἐγνώρισα ἀνδρας δραστηρίους καὶ χρηστούς, κατελίπομεν τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Ἑλλάδα χῶραν, ἔνθα ἐπὶ τρία σχεδὸν ἔτη ἔδρασα καὶ ἱκανὰ ἀγαθὰ ἐδημιούργησα κατὰ τὴν στερεὰν πεποιθήσιν μου.

Ἡ ἐπιδοκιμασία τῶν χρηστῶν καὶ νουνεχῶν ἦτο ἡ ἀμοιβὴ τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος θυσιασθέντος χρόνου καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς υἰείας μου, ὡς καὶ ἡ ἐλπίς ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀνυψωθῆ ποτε ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ἔτι θεμελιῶν εὐμέγεθες πολιτειακὸν οἰκοδόμημα μέλλον νὰ παραλάβῃ καὶ νὰ προστατεύῃ τὰ λείψανα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν τούτοις ἱκανοὶ πόλεμοι πρέπει ἔτι νὰ γίνωσι κατ' αὐτῶν τῶν ἐκτουρκισθέντων Ἑλλήνων, οἵτινες μόλις μετὰ γενεᾶς ἐξευγενισθέντες διὰ τῆς περισυλλογῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν θὰ δυνηθῶσι νὰ ἀναπτυχθῶσιν εἰς ἀληθεῖς ἐλευθέρους πολίτας τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς ὁμοσπονδίας, διότι ἡ ἰδιοτελεῖα, ἡ ἀπάτη καὶ ἡ

ἐπὶ τῶν τουρκικῶν νομισμάτων, καὶ φυλάττεται πολὺ τοῦ νὰ λάβῃ ἄλλο τι. Εἶναι χρηστὸς ἀνὴρ, ἄλλως πρὸ πολλοῦ ἤθελεν ἀποδιώξει αὐτὸν ὁ συνταγματάρχης, ὅστις ἐπιβλέπει καὶ εἶναι αὐστηρὸς». «Λοιπὸν καὶ ὁ συνταγματάρχης θὰ ἀπολαμβάνῃ τι ἐκ τούτων», ἐξηκολούθησεν ὁ συνδιαλεγόμενος, πρὸς δὲ ὁ κ. Σηλίβεργος ἀπήντησε· «Πρόσεχε μὴ μάθῃ τοὺς λόγους τούτους ὁ συνταγματάρχης, διότι τότε θὰ προσενηχθῆ κακῶς πρὸς ὑμᾶς». «Λοιπὸν ἂν δὲν λαμβάνῃ τι, θὰ εἶναι βεβαίως πᾶμπλουτος, ὥστε οὐδενὸς πράγματος νὰ ἔχῃ ἀνάγκην». Ἐπὶ τῇ ἀρνήσει τῆς ὑποθέσεως ταύτης καὶ τῇ διαβεβαίώσει ὅτι ἄκρωσις τίτῳ καὶ μόνον ἐκ τοῦ μισθοῦ μου, οἱ κύριοι οὗτοι ἀπεφάναντο τότε ὅτι ἔγω τοὺς θησαυροὺς τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας εἰς τὴν διάθεσίν μου ἢ εἶμαι παράφρων· οὐδεμίαν δὲ ιδεάν εἶχον ὅτι δύναται τις νὰ ἦ τίμιος ἄνθρωπος. Ἐμαθὸν τὴν διάλεξιν ταύτην διὰ τοῦ γραμματέως μου Ποῦλου, εἰς δὲ ἀνεκοίνωσε ταῦτα ὁ κ. Σηλίβεργος καὶ ὅστις μοὶ ἐξέφρασε τὰ παράπονά του. Ἐδῶκα αὐτῷ γελῶν τὴν συμβουλὴν νὰ μείνῃ τίμιος ἄνθρωπος καὶ νὰ ἀφήσῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ φλυαρῶσιν, ὡς ἔβλεπε καὶ ἐμὲ πράττοντα.

υστεροβουλία, πρὸς δὲ αὐτὴ ἡ δειλία εἶναι μέχρι τοῦ νῦν οἱ χεῖριστοι αὐτῶν ἐχθροὶ καὶ αἱ ἐθνικαὶ αὐταὶ κακίαι αἱ ἐν μέρει μὲν ἰδιοφυεῖς, ἐν μέρει δὲ μεγάλῳ ἀντληθεῖσαι ἐκ τῆς μακρᾶς κτηνώδους πίεσεως δύνανται μόνον διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς βελτίονος ἀνατροφῆς νὰ ἐλαττωθῶσιν, ἴσως δὲ καὶ νὰ ἐξαλειφθῶσιν. Ἐπειτα ὁμοῦ τὸ ἔθνος τοῦτο τὸ πλουσιῶς πεποικισμένον ὑπὸ σωματικῶν καὶ πνευματικῶν χαρισμάτων θὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, ὑπὸ τὸν ὠραῖον οὐρανὸν καὶ ἔνεκα τῆς εὐνοικῆς θέσεως τῆς χώρας, καὶ θὰ καταλάβῃ ἐνδόξως τὴν θέσιν τοῦ σαθροῦ τουρκικοῦ κράτους τοῦ δυνηθέντος ἐκ τῆς ἐλεεινότητος τῆς ἀρχαίας βυζαντιακῆς πολιτικῆς καὶ ἐκ τῆς ἀφροσύνης τῆς Δύσεως νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰς μάλιστα πεποικισμένας ὑπὸ τῆς φύσεως χώρας τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ υποδουλώσῃ ἐπὶ αἰῶνας τὴν Ἀνατολήν, ἔνθα οὐδὲν ἄλλο ἔχνος θὰ ἀφήσῃ ἢ ἐρείπια, ῥύπον καὶ σκοτισμὸν¹.

Ἐνταῦθα λήγει ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ περίοδος τῆς βιογραφίας μου ἐν ἡ πολλὰ ἀφῆκα ἄθικτα, διότι οἱ φάκελοι τῆς ἐπισήμου καὶ τῆς ἰδιαιτέρας ἀλληλογραφίας μου ἐπικυροῦσι τὰ διηγηθέντα καὶ δύνανται νὰ συμπληρώσωσι τὰ ἐνταῦθα χάσματα.

Σιωπῶ δὲ περὶ τῆς δευτέρας περιόδου τῆς δράσεώς μου, ὅτε ἤμην μέλος τῆς ἀντιβασιλείας ἐν Ἑλλάδι τῇ νῦν διὰ συνθηκῶν συνταχθεῖσα εἰς βασιλεῖον ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ῥωσσίας, Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, διότι ἐνῶ ἡ πρώτη παρίστα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἰδίας μου δράσεως καὶ συμπεριφορᾶς, τὰ τοῦ χρόνου τῆς ἀντιβασιλείας εἶναι προϊόντα τῶν ἀποφάσεων τῆς πλειονοψηφίας. Παρατηρῶ μόνον ἐνταῦθα ὅτι ἤδη ἐν Νεαπόλει ὦν, ὅτε αἱ προστατίδες δυνάμεις ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν βασιλέα τῆς Βαυαρίας ὅπως προσφέρωσι τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος εἰς ἡγεμονόπαιδα τοῦ Βιττελσβαχικοῦ οἴκου, ἐξέφρασα γραπτῶς τε καὶ προφορικῶς τῷ βασιλεῖ Λουδοβίκῳ τὴν γνώμην μου² τὴν βασιζομένην ἐπὶ τῆς γνώσεως τοῦ τόπου καὶ τῶν κατοίκων, τότε μόνον νὰ ἀποδεχθῇ τὸ δῶρον τοῦτο, ἐὰν τὰ ὅρια τοῦ νέου κράτους ἐκταθῶσι πρὸς Β. μετὰξὺ Ἄρτης καὶ Βώλου, ἢ Κρήτη καὶ αἱ νῆσοι προστεθῶσι καὶ 40 ἑκατομμύρια φράγκων παραχωρηθῶσιν ἄνευ τόκου διὰ τὰ πρῶτα ἔξοδα ἐγκαταστάσεως.

¹ Ὁ τελευταῖος ἑλληνο-τουρκικὸς πόλεμος δὲν ἐπεκύρωσε τὰς ἐλπίδας ταύτας τοῦ Ἄϊδεκ (Σ. τῆς Συντάξεως τοῦ Μονάρχου).

² Ἐνταῦθα δεῖκνυται ὁ Ἄϊδεκ λίαν προβλεπτικὸς πολιτικὸς ἀνὴρ. (Σ. Σ. Μον.).

Ἡ Α. Μ. δὲν συνεμερίσθη τὴν γνώμην μου καὶ ὑπέγραψεν. Ἡ γραφὴς δι' ἧς ὑπέγραψε πρόκειται ἔτι πρὸς θεῖαν ἐν ταῖς Ἠνωμέναις συλλογαῖς τοῦ Μονάρχου· ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὑπογραφῆς ταύτης κατεδείχθησαν ὑστερον ἐν Ἑλλάδι.

Ὁφείλω πρὸς τούτοις νὰ προσθέσω ὅτι ἤδη πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ νεαροῦ βασιλέως καὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἤρξατο στρατολογουμένη ταξιαρχία ἐκ 4.500 Βαυαρῶν ἐθελοντῶν, ἀποτελουμένη ἐκ 4 ταγμάτων πεζικοῦ, 4 ἰλῶν λογχοφόρων ἰππέων, εἶτα δὲ πυροβολικοῦ, ἐργατῶν καὶ στρατιωτῶν τοῦ μηχανικοῦ (ἦν στρατολογία ἢ Βαυαρία ὑπεχρεώθη νὰ ἐπιτρέψῃ καὶ νὰ παρατείνῃ ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνάγκη), ἠθέλε δὲ διεξαχθῇ αὕτη πληρέστατα, εἰ μὴ μηχανορραφίαι παρεκάλουν αὐτήν, ὡς ὑστερον ἔμαθον.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔνεκα τῆς στρατολογήσεως ταύτης τῆς ἀποτυχούσης ἐξ οἰκτρῶν ἀφορμῶν ὤφειλε νὰ σταλῇ εἰς Ἑλλάδα ἅμα τῇ ἀναχωρήσει τοῦ βασιλέως βασιλικὴ Βαυαρικὴ ταξιαρχία, καταδειχθείσης τῆς ἀνάγκης ἀξιωμαχοῦ στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ κατ' ἀπαιτήσιν κυρίως τῶν προστατῶν Δυνάμεων ἵνα ἀπαλλαχθῇ ἡ χώρα τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ (ἔπερ ἰδίᾳ ἡ Ῥωσσία ἐπεθύμει), ἄνευ ἀνάγκης ἐσπαταλήθησαν ἑκατομμύριά τινα ἀναλώμασι τῆς Ἑλλάδος χάριν τῆς ταξιαρχίας ταύτης, τῆς μισθοδοτουμένης ὡς ἐν ἐμπολέμῳ καταστάσει, πλὴν τῶν δαπανηρῶν ἐξόδων τῆς ἀφίξεως καὶ ἐπανόδου· τέλος ὁμοῦ παρ' ὅλα ταῦτα ἐξηκολούθησεν ἡ στρατολογία.

Τὰ αἷτια τῆς παρακωλύσεως τῆς στρατολογίας ἐνυπῆρχον ἐν τῷ φόβῳ, τῇ ἀδυναμίᾳ καὶ τῇ ματαιότητι τοῦ κόμητος Ἀρμανσπεργ. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, οὐ τὴν ἀνύψωσιν εἰς πρόεδρον τῆς ἀντιβασιλείας ἢ Α. Μ. μετὰ πολλὰς ἀντιστάσεις παρεδέξατο τέλος τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσει μου κυρίως¹, εἶπε τῷ κ. Ἀβελ, ὅστις ἐπανελάβε τοῦτο εἰς ἐμέ· «Ὁ Ἄϊδεκ

¹ Ὁ βασιλεὺς Λουδοβίκος ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἠθέλε νὰ ἀκούσῃ περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ κόμητος Ἀρμανσπεργ, εἰς ὃν δὲν εἶχεν ἐμπιστοσύνην καὶ ὃν ἐμίσει. Μόνος ὁ βαρῶνος Γκίτσε ὑπεστήριζε τὴν γνώμην μου. Οὗτος μὲν ἐπεθύμει ν' ἀπομακρύνῃ τὸν κόμητα ἐκ Βαυαρίας, ἐγὼ δ' ἐνόμιζον ὅτι ἡ οἰκονομολογικὴ καὶ διοικητικὴ σοφία δι' ἧς ἔλαμπε καὶ ἐθρενθύετο ἐν τῇ Βαυαρικῇ βουλῇ ἦτο γνησία καὶ ὅτι ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ δυνάμενος νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα πρὸ παντὸς ἄλλου ἐν τοῖς ζητήμασι τούτοις. Μόλις ὑστερον ἐγένετό μοι δῆλον ὅτι ἡ σοφία αὕτη ἀνῆκε τοῖς κυρίοις Ἀβελ καὶ Γράϊνερ. Οὕτως ἐν τῇ ἀθρότῃ μοι παρέσχον κακὸν δῶρον τῷ βασιλεῖ Ὁθωνι καὶ τῷ κράτει αὐτοῦ καὶ λίαν ὀψέ

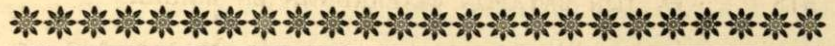
διέτριψε τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι καὶ γινώσκει πάντα τὰ ἐκεῖ, ἂν λοιπὸν κομίση μεθ' ἑαυτοῦ στρατεύματα ἅτινα συνέλεξε καὶ ἐφ' ὧν ἐπομένως θὰ ἔχη ἰδιάζουσαν ἰσχύν, τότε ἡμεῖς θὰ εἴμεθα μηδὲν πλησίον αὐτοῦ». Ἐπρεπεὶν ὅθεν νὰ παρακλωθῇ ἡ στρατολογία αὕτη, ὅπερ καὶ ἐγένετο, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ὑπῆρχον χρήματα. Τὰς πρώτας δαπάνας τὰς ὑπὲρ τὰς 3 χιλ. φλωρινίων κατέβαλον ἐγὼ ἐκ τῶν περιωρισμένων μέσων μου.

Ἐκ τῶν καθαρῶς προσωπικῶν τούτων λόγων ἐπεβλήθησαν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τῆς πτωχῆς Ἑλλάδος τοιαῦτα βάρη¹.

Κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ *N. Κωστή*.

κατενόησα τὴν ἀκρίθειαν τῆς παρατήρησεως τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου εἰπόντος μοι κατὰ τὴν ἀναχώρησίν μου· «Φοβοῦμαι μὴ τὰ ἔχητε κακὰ μετὰ τοῦ κόμητος καὶ ἔτι χεῖρονα ἂν ἡ κυρία κόμησσα συναχωρήσῃ». Καὶ παρ' ὅλα ταῦτα ἠδυνήθη ὁ κόμης νὰ διασπάσῃ τὴν πλειονοψηφίαν τῆς ἀντιβασιλείας καὶ νὰ φέρῃ εἰς Ἀθήνας ἀντὶ τοῦ συμβούλου τῆς ἐπικρατείας Μάουρερ ἕτερον σύμβουλον, ὅστις ἐδήλου ἐκ τῶν προτέρων· «Οὐδὲν ἐννοῶ ἐξ ὅλης τῆς ὑποθέσεως καὶ εἶμαι ἐνταῦθα μόνον ὅπως ἐξασφαλίζω τῷ προέδρῳ τὴν πλειονοψηφίαν». Τί δὲ ἐφρόνει ὁ βασιλεὺς Λουδοβίκος περὶ τοῦ νέου τούτου μέλους τῆς ἀντιβασιλείας, ἐνθυμοῦμαι κάλλιστα.

¹ Τὸ χειρόγραφον ἔχει ἐν τέλει παρατήρησίν τινα τοῦ "Αἰδεκ περὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ ἐν τοῖς διαβουλίαις περὶ τῶν νέων νομισμάτων τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἃ ἐζήτηε νὰ διατηρήσῃ τὸν παρὰν ὡς ἐλάχιστον ἀνταλλακτικὸν κερμάτιον ἀλλ' ἀπέτυχε.

Ἡ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΟΙΜΑΝΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΠΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΙΓ'

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΙΕΡΑΡΧΑΣ ΤΗΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῆς μεγαλπηθόλου πολιτείας τοῦ πάπα Λέοντος ΙΓ' εἶναι καὶ ἡ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις σπουδαία καὶ ἀξιοσημείωτος αὐτοῦ πολιτικὴ. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὑπὸ καθόλου ἔποψιν ὁ Λέων ΙΓ' εἶναι εἰς τῶν μεγίστων παπῶν, ἀναγαγὼν εἰς ὑψίστην περιωπὴν τὴν ἠθικὴν δύναμιν καὶ κῦρος τῆς παπῶσύνης καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως καθ' ὃν χρόνον ἕνεκα τῆς ἐπὶ τοῦ Πίου Θ' καταλύσεως τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ κινήματος τῶν παλαιοκαθολικῶν ἢ δύνάμεις τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἐφαίνετο ταρασσομένη καὶ ἡ ἐνόητος τοῦ καθολικισμοῦ ἀπειλουμένη, ὃ δὲ περίφημος τοῦ νέου Γερμανικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἀρχιγραμματεῖως αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὸς πόλεμος, ὃ εὐφήμεως ὑπὸ τῶν ἐν Γερμανίᾳ Kulturkampf κληθεῖς, ἐτάραττε δεινῶς τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἠπέλει τὸ ἠθικὸν αὐτῆς κράτος, ὡς διὰ θαύματος μετέβαλε ταχέως καὶ ὀλοσχερῶς τὴν τοιαύτην κατάστασιν τῶν πραγμάτων, καὶ ἀφ' οὗ ἐπανήγαγε τὴν εἰρήνην καὶ ἠνώρθωσε τὸ κράτος τῆς Ἐκκλησίας νέαν διήνοιξεν ὁδὸν μεγαλοφυοῦς καὶ μεγαλοπράγμονος εἰς πᾶσαν διεύθυνσιν πολιτείας. « Δὲν πορευόμεθα πλέον εἰς Κανόσσαν οὔτε σωματικῶς οὔτε πνευματικῶς!» εἶχεν ἀναφωνήσει τῷ 1872 ὁ κρατερός ἀρχιγραμματεὺς τῆς Γερμ. αυτοκρατορίας μεθ' ὑπερηφάνου προκλήσεως πρὸς τὸν Πίον Θ'. Καὶ ὁμως ὁ ἀρχιγραμματεὺς οὗτος ἐπὶ τοῦ Λέοντος ΙΓ' ἐπορεύθη, οὐχὶ μὲν εἰς τὸ φρούριον τῆς Κανόσσης, ἀλλὰ πάντως εἰς τὸ εἰρηνικὸν Βατικανόν, ἵνα ζητήσῃ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Πάπα εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Γερμανίας ὅπως ἀσφαλίσῃ τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ τὴν πλειονοψηφίαν τοῦ κοινοβουλίου, κατὰ τρόπον δὲ πρωτοφανῶς παράδοξον προτεστάντης αυτοκράτωρ

Γερμανός, και δὴ ὁ Γουλιέλμος Α΄, ἐξέφρασεν ἐπισήμως ἐν αὐτῷ τῷ πρὸς τὸ Κοινοβούλιον λόγῳ εὐχαριστίας πρὸς τὸν Πάπαν ἐπὶ τῇ ἠθικῇ ὑποστηρίξει, ἣν παρέσχεν εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. Οἱ περίφημοι νόμοι τοῦ Μαΐου κατελύθησαν· ἡ δύναμις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἠνωρθώθη ἐν Γερμανίᾳ, καὶ μετ' ὀλίγον (1884) ἡ κραταιὰ Γερμανικὴ κυβέρνησις περιελθοῦσα εἰς ἔριν πρὸς τὴν Ἰσπανίαν ἕνεκα τῶν Καρολινῶν νήσων, ἐπικαλεῖται τὴν μεσιτείαν τοῦ Λέοντος ΙΓ΄, ἀναγνωρίζουσα αὐτὸν ὡς δαιτητὴν ἐν ζητήματι καθαρῶς πολιτικῷ. Αὐτὸς δὲ ὁ Βίσμαρκ ὡμολόγησεν ὅτι οὐδένα γινώσκει ἐν Εὐρώπῃ πολιτικὸν ἄνδρα εἰς τὸ ὕψος τοῦ Λέοντος ΙΓ΄. Τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον καὶ ἡ πολιτικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Λέοντος ΙΓ΄ ἐφάνη καὶ ἐν τῇ πρὸς τὴν δημοκρατικὴν Γαλλίαν πολιτικῇ αὐτοῦ, ὅποτε ἀποκηρύξας τολμηρῶς τὴν ἀρχαίαν καὶ οἰονεὶ ἱερὰν θεωρουμένην πολιτικὴν τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν θρόνον, προέτρπε τὸν Γαλλικὸν κλῆρον νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς κυβέρνησιν νόμιμον καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν Δημοκρατίαν, ἀποφαινόμενος ὅτι τὰ σχήματα τῆς πολιτείας, εἴτε μοναρχικὰ εἴτε δημοκρατικά, εἰσὶν ἔργα ἀνθρώπινα καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ κράτος τῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς τύπου. Ἡ δύναμις τῆς παπῶσύνης διὰ τοῦ Λέοντος ΙΓ΄ κατέστη παρὰ πάσαις ταῖς κυβερνήσεσιν σεβαστή. Ἡ Ῥωσσία ἀνεένεωσε τὰς πρὸς τὸ Βατικανὸν ἐπὶ τοῦ Πίου Θ΄ διακοπέσας σχέσεις. Αὐτὴ ἡ Κίνα ἐζήτησε νὰ συνάψῃ σχέσεις ἀμέσους πολιτικὰς πρὸς τὴν παπικὴν αὐτὴν δεχομένη ἀντιπρόσωπον τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως καὶ τοῦτον ἀναγνωρίζουσα ὡς ἀρχηγὸν καὶ προστάτην τῶν καθολικῶν. Ἀπέτυχε δὲ τὸ πρᾶγμα μόνον ἕνεκα τῆς ἐπιμόνου ἀντιρρήσεως τῆς Γαλλίας.

Τοῦ Λέοντος ΙΓ΄ αἱ βλέψεις καὶ ἐνέργειαι ἐξετάθησαν ἐφ' ἅπαντα τὸν κόσμον καὶ ἐπὶ πάντα τὰ μεγάλα ζητήματα τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τὸ πνεῦμα τῆς παπικῆς πολιτείας καὶ δράσεως κατέστη πανταχοῦ μετριοπαθὲς ἅμα καὶ διαλλακτικόν. Τοιαύτη ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀπέναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς καθόλου Ἐκκλησίας πολιτεία τοῦ Λέοντος ΙΓ΄.

Κύριος χαρακτήρ ἰδιαιτέρος τῆς πολιτείας ταύτης εἶναι ἡ ἐκδήλωσις ἀπείρου θαυμασμοῦ πρὸς τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς ὡς κοιτίδος τῶν φώτων καὶ τῆς πνευματικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ἰδίᾳ δὲ ὡς κοιτίδος τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ χριστιανικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας, ὡς πατρίδος πολυπληθεστάτης χορείας

μεγάλων καὶ ἐπιφανεστάτων, ἐν ἔργοις, λόγοις καὶ διανοίᾳ διαπρεψάντων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ἀνατολὴ ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Λέοντα ΙΓ΄ ἱστορικῶς καὶ ἠθικῶς μέγα κράτος χριστιανισμοῦ καὶ χριστιανικῆς παιδείσεως καὶ φώτων, περιέχουσα τὰ λαμπρότατα τῆς Ἐκκλησίας κέντρα τὰ διαλάμπαντα ἐπὶ μακρὸν ἐν τῷ παρελθόντι καὶ προωρισμένα ἐν τῷ μέλλοντι νὰ διαλάμπωσι πάλιν καὶ νὰ στηρίξωσι τὸ κράτος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐνούμενα μετὰ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας. Οὐδὲν λυπηρότερον καὶ θλιβερώτερον τῷ Πάπῃ ἢ ἡ ἐξακολούθησις τοῦ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως χωρισμοῦ. Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ ἐγράφη ἰδίως ἡ ἐγκύκλιος τοῦ 1895, ἐν ἣ ὁ ἄκρος ἀρχιερεὺς ἀφιλοστόργως στρέφει τὸ βλέμμα αὐτοῦ πρὸ πάντων πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ἐξ ἧς προήλθεν ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν πάσῃ δὲ τῇ πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν πολιτείᾳ αὐτοῦ ταύτην ἐνεκαίνισεν ἰδίως ὁ Λέων ΙΓ΄ τὴν ὁδόν, ὅτι ἐχώρισε τὸν παπισμὸν καὶ τὸν καθολικισμὸν ἀπὸ τοῦ λατινισμοῦ. Οὐχὶ ἐπικράτησις λατινισμοῦ, ἀλλ' ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ὑπεράνω πάσης ἄλλης διαφορᾶς, ἀναγνωριζομένης ὡς υπερτάτης ἀρχῆς τῆς παπικῆς, διατηρουμένων δὲ σώων καὶ ἀκεραίων πασῶν τῶν τελετῶν καὶ ἐθίμων τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησίας. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐξεδόθη ἡ περίφημος ἐγκύκλιος κατὰ τὴν χιλιετηρίδα τοῦ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου. Ὅτε δὲ τῷ 1888 ἐτελεῖτο ἐν Κιέβῳ ἡ χιλιετηρὶς τῶν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσόδου τῶν Ῥώσων καὶ ὁ περίφημος σλαῦος καθολικὸς ἐπίσκοπος τῆς Διακοβάρης Στροσομάυερ πέμπων συγχαρητήρια εἰς τὴν ἐν Κιέβῳ συνελθοῦσαν ὀρθόδοξον Ῥωσικὴν ἱεραρχίαν ἐπετιμᾶτο ἐπισήμως καὶ αὐστηρῶς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας «ὡς μετασχὼν ἑορτῆς μηδεμίαν ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν», ὁ Λέων ΙΓ΄ ἐπεδοκίμαζε τούναντίον τὴν διαγωγὴν τοῦ ἐπισκόπου «ὡς οὔσης τῆς ἐν Κιέβῳ ἑορτῆς οὐχὶ ἀπλῶς τοπικῆς ἢ ἐθνικῆς, ἀλλὰ ἑορτῆς χριστιανικῆς ἐπὶ γεγονότι διαφέροντι ὀλοκλήρῳ τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ». Ἐν ταῖς περὶ τῶν Ἑλλήνων ἰδίᾳ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς ἐκδηλώσεσιν αὐτοῦ ὁ Λέων ΙΓ΄ κηρύττεται οὐ μόνον θαυμαστής τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ προστάτης καὶ ὑπέρμαχος τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως τῶν καθολικῶν Ἑλλήνων. Καὶ δὲν ἐπραγματοποιήθησαν μὲν τὰ τῶν ῥιζικωτέρων μεταρρυθμίσεων σχέδια τὰ ἀποδοθέντα ἐν ἀρχῇ εἰς τὸν ἄκρον ἀρχιερέα τοῦτον περὶ τῆς διὰ Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς ναοῖς τῶν Ἑλλήνων καθολικῶν, ἐν τῇ ἱερᾷ ἀκολουθίᾳ, ἀντικαταστάσεως τῆς

Λατινικῆς καὶ περὶ τῆς ἐξελληνίσεως καθόλου τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, χωριζομένου οὕτω τοῦ καθολικισμοῦ ἀπὸ τοῦ λατινισμοῦ—ἀλλ' ὁ Πάπας οὐχ ἤττον ἐφάνη ὑπέρμαχος παντὸς ὑπὸ τοιαύτην διεύθυνσιν γενομένου ἐν μέσῳ τῶν καθολικῶν Ἑλλήνων κινήματος. Οὕτως ἐπέδοκίμασε τὴν σύστασιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνοκαθολικοῦ Συλλόγου «Συμπνοίας», καὶ ὑλικῶς ὑποστηρίξας αὐτὸν καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ διατηρούμενα ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια τῶν Καθολικῶν Ἑλλήνων. Ἰδρυσεν ἐν Ἀθήναις τὸ γνωστὸν Ἑλληνοκαθολικὸν Λύκειον διὰ δὲ τῆς τελευταίας αὐτοῦ ἐγκυκλίου ἐπιδοκιμάζει καὶ τὴν ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Λυκείου τούτου ἰδρυσιν ἱερατικῆς Σχολῆς πρὸς παιδεύσιν καὶ προπαρασκευὴν μελλόντων Ἑλλήνων κληρικῶν. Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ῥώμῃ ὁ Λέων ΙΓ' ἀπέδωκεν εἰς τὴν περίφημον ἱστορικὴν Ἑλληνοκαθολικὴν μονὴν τῆς Κρυπτοφέρρης τὰ προνόμια αὐτῆς καὶ τὴν Ἱερὰν μονὴν, ἐπὶ τὸ λατινικώτερον μεθισταμένην, ἐπανήγαγεν εἰς τὸ ἔκπαλαι Ἑλληνικὸν καθεστῶς. Ἐτίστος δὲ ἐπανήγαγε τὸ πρῶτον ἀνατολικὸν καθεστῶς καὶ εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ ἀγ. Ἀθανασίου.

Ἡ ἰδρυσιν ἐν Ἀθήναις ἀνωτέρας Σχολῆς ἦτο σχέδιον ἰδίως τῶν Κρυπτοφερριτῶν Βασιλειανῶν μοναχῶν (ἢ ὡς αὐτοὶ ἑαυτοὺς καλοῦσιν, Ἑλληνομονάχων). Μετὰ τοιοῦτου δὲ τινος σχεδίου συνεδέετο, ὡς φαίνεται, καὶ ἡ τῷ 1895 γενομένη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν περιοδεία τοῦ πανοσιωτάτου καθηγουμένου τῆς Ἱερᾶς μονῆς τῆς Κρυπτοφέρρης Ἀρσενίου, ἀνδρὸς διαπρέποντος ἐπὶ παιδεύσει καὶ διακεκριμένην κατέχοντος θέσιν ἐν τῷ περὶ τὸν ἄκρον Ἀρχιερέα ἀριστοκρατίᾳ τοῦ κλήρου. Ἀλλὰ ῥοπαὶ ἀντίθετοι καὶ πολέμιοι πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς νέας ἀπέναντι τῆς Ἀνατολῆς παπικῆς πολιτείας ἐματαίωσαν τὸ ἔργον. Νῦν ὁ Λέων ΙΓ' λαθῶν ἀφορμὴν ἀπ' αὐτῆς τῆς εἰς αὐτὸν ἐκδηλωθείσης ἐπιθυμίας τοῦ Ἑλληνικοῦ καθολικοῦ κλήρου ἐνέκρινε τὴν ἰδρυσιν ἱερατικῆς Σχολῆς. Καὶ ἡ ἔγκρισιν αὕτη εἶναι ἤττα τῆς ἀντιδραστικῆς λατινιστικῆς πολιτείας τῆς μὴ θελούσης νὰ γινώσκῃ καθολικισμὸν καὶ παπισμὸν ἄνευ λατινισμοῦ καὶ ἰδίως ἄνευ παιδείσεως λατινικῆς τοῦ κλήρου.

Ἐπὶ καθόλου ἔποψιν δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῆ ὅτι πᾶσαι αὐταὶ αἱ πράξεις καὶ πᾶσα ἡ πολιτεία τοῦ Λέοντος ΙΓ' ἀπέναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς εἰσὶν ἀπαύγασμα ἀληθοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ὅλην Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν καὶ συμπαθείας ἀναμίχτου μετὰ θαυμασμοῦ ἀπρὸς τὰς ἐκλάμπρους ἐπὶ τῇ πατροπαραδότῳ αὐτῶν πίστει καὶ τῇ ἀρχαίᾳ δόξῃ Ἑλληνικᾶς Ἐκκλησίας», μέχρι τινὸς δέ, καὶ ἀκραιφνοῦς

φιλελληνισμοῦ. Οὐδεὶς δὲ ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφιβάλῃ τις ὅτι ὁ ἄκρος ἀρχιερεὺς, τοιαύτην κεκτημένος παιδεύσιν βαθείαν καὶ φιλοσοφίας ὧν ἐραστῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, τῆς τε Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς, γνώστης, κατέχεται ὑπὸ θαυμασμοῦ εἰλικρινοῦς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν, καὶ ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως ἐμφωλεῖται, ἵνα εἰπωμεν αὐταῖς λέξεσι καὶ ῥήμασι τοῦ ἀγίου πατρὸς, οὐ μόνον μνήμη μετὰ θαυμασμοῦ συνδεδεμένη, ἀλλὰ καὶ στοργὴ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀτεχνῶς πατρικὴ καὶ δὴ καὶ παλαιά». Τὸ ἀκραιφνὲς καὶ εἰλικρινὲς τῆς πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν ἀγάπης αὐτοῦ ἐξαίρων ὁ ἅγιος πατὴρ φέρει εἰς μαρτυρίαν τούτου ὅτι ὑπῆρξε θαυμαστής τοῦ Ἀκουάτου καὶ τῆς ὑπὸ τούτου καλλιεργηθείσης Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ ὅτι ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἔμαθε νὰ θαυμάζῃ τὴν τῶν Ἰώνων καὶ Ἀθηναίων σοφίαν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἐκείνην ἐπιστήμην τοῦ ἀληθοῦς, ἐν ἣ ὑψώθησαν οἱ Ἕλληνες εἰς ὕψος τοιοῦτον, οὐ ἐπέκεινα δὲν ἠδύνατο νὰ χωρήσῃ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια διὰ μόνου τοῦ φυσικοῦ φωτός. Ἐν τούτοις πᾶσιν λαλεῖ ὁ Λέων ΙΓ' ὡς φιλόσοφος καὶ φίλος τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Ἄλλ' ὅταν ὁ Λέων ΙΓ' ἀποτεϊνόμενος πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν ποιῆται λόγον περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν οἱ λόγοι οὗτοι ἔχουσι πάντως χαρακτῆρα διάφορον. Δὲν εἶναι λόγος προσώπου καὶ ἀτόμου, ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου εὐρισκομένου, ἀλλὰ λόγος αὐτοῦ τοῦ παπικοῦ θρόνου, αὐτῆς τῆς παπωσύνης καὶ τῆς ὑπὸ ταύτης ἐκπροσωπούμενης Ἐκκλησίας. Εἶναι ἐπομένως λόγος ὀλοκλήρου ἱστορίας πρὸς ὀλοκλήρον ἱστορίαν. Ὁ Λέων ΙΓ' εἶτε ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ τῶν πεποιθήσεων καὶ τῇ ἀγαθότητι τῆς καρδίας αὐτοῦ εἶτε ἐν τῇ ζήσει τῶν πόθων αὐτοῦ θεωρεῖ τὸ μεσότοιχον τοῦ μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς φραγμοῦ σμικρόν τι καὶ ἀσήμαντον, ἐκ παρανοήσεων μᾶλλον προερχόμενον, κώλυμα τῆς ἐνώσεως. Ἀλλὰ πράγματι ἡ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διάστασις εἶναι προῖον μεγάλων ἱστορικῶν ἀντιθέσεων διηκουσῶν δι' ὀλοκλήρου τῆς ἱστορίας. Καὶ τοιαῦται διαστάσεις μόνον διὰ τῆς ἱστορίας δύνανται νὰ ἀρθῶσιν. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἱστορίας οὐχὶ τοῦ παρελθόντος. Τὸ παρελθὸν ἰδιοποιοῦνται Ἀνατολὴ τε καὶ Δύσις ἑκατέρω ὑπὲρ ἑαυτῆς. Ὡς ἄκρος ἀρχιερεὺς τῆς Δύσεως ὁ Λέων ΙΓ' κηρύττει πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ὅτι ἐκεῖνο, ὅπερ ποθεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἐστίν ἢ ἐπάνοδος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ πραγμάτων ἐκεῖνου, ὃ ἐπόθησαν οἱ χρόνοι τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἀλλὰ τί ἄλλο καὶ ὁ κλεινὸς οἰκουμηνικὸς πατριάρχης τῆς Ἀνατολῆς

Γρηγόριος ὁ Σ΄ ἔλεγεν (οὐχὶ ἔγραφε πρὸς τὸν Πιον Θ΄, ὡς ἐγράφη πλημμελῶς ἐν τινι ἡμεριδί) πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπον τοῦ πάπα Πίου Θ΄; «Τὰ ζητήματα ταῦτα ἱστορικῶς μόνον δύνανται νὰ λυθῶσιν. Ἀφαιρεθῆτω ὅ,τι προσετέθη, προστεθῆτω ὅτι ἀφηρεθῆ». Ὁ ἄκρος ἀρχιερεὺς τῆς Δύσεως καὶ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης τῆς Ἀνατολῆς οὐδὲν ἄλλο ζητοῦσιν ἀμφοτέροι ἢ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ παρελθόντος. Καὶ ὅμως ἡ ἐπάνοδος αὕτη δὲν κατορθοῦται, παρὰ τὴν ἐκατέρωθεν προθυμίαν. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ὁδὸς ἢ ἐπανάγουσα εἰς τὸ παρελθὸν δὲν εἶναι τοσοῦτον εὐχερῆς. Μόνη ἢ ἱστορία τοῦ ἀχανοῦς μέλλοντος δύναται νὰ εὕρη πόρους ἀδοκῆτους, ἀδυνάτους ἐν τῷ παρόντι, εἰς τὴν ποθουμένην ἔνωσιν, ἔνωσιν συνιστάμενην πρῶτιστα καὶ μάλιστα ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ ἠθικῇ ἰδέᾳ τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης, δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας καὶ τῇ καθολικωτέρᾳ ἀρχῇ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ Ἐκκλησίας καὶ τῶν κοινῶν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας καὶ ἠθικῆς ἀγώνων. Ὅταν δὲ λέγωμεν μέλλον, ἐννοοῦμεν μέλλον ζωῆς καὶ κοινωνίας πνευματικῆς, ἐπιστήμης, φώτων, πολιτισμοῦ, φιλανθρωπίας, γραμμάτων Ἑλληνικῶν, γραμμάτων Λατινικῶν, παιδείας διανοητικῆς, παιδείας ἠθικῆς, ἀληθοῦς ἱστορίας ἐκκλησιαστικῆς, πρὸ πάντων δὲ ἀνδρῶν μεγάλων, ἡγεμόνων τῆς Ἐκκλησίας μεγάλων τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν. Ὅποταν τὰ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας διέπωνται ὑπὸ ἀνδρῶν μεγαλοφυῶν, μεγαθύμων καὶ μεγαλεπήβολων, οἳοι ὁ Λέων ΙΓ΄ ἐν τῇ Δύσει καὶ Ἰωακείμ ὁ Γ΄ ἐν Ἀνατολῇ, καθ' ἑκάστην ἡμέραν σημειοῦται καὶ πρόοδος μία ἐν τῇ μακρᾷ ὁδῷ. Τὰ λοιπὰ ἀναθετόν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐπαγρυπνοῦσαν Πρόνοιαν τῆς ἀοράτου κεφαλῆς αὐτῆς.

Π. ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ

ΤΟΙΣ ΣΕΒΑΣΜΙΟΙΣ ΑΔΕΛΦΟΙΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙΣ

ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

ΛΕΩΝ ΠΑΠΑΣ ΙΓ΄

Σεβάσμιοι ἀδελφοί,

Ἀσπασμὸν Ὑμῖν καὶ Ἀποστολικὴν Εὐλογίαν!

Ἡ Ἑλλάς, τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ φῶς καὶ πατρῶν τῶν τεχνῶν μήτηρ, μετὰ τσοαύτας περιπετείας καὶ τσοαύτας τῆς τύχης μεταβολὰς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἐγήρασεν ἐν τῇ μνήμῃ καὶ τῷ θαυμασμῷ τῶν ἀνθρώπων· μάλιστα δὲ οὐδεὶς ὑπάρχει τόσον ἀγροίκος, ὥστε νὰ μὴ συγκινηθῆται ἀναπολῶν τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς καὶ τὴν δόξαν. Ἐν δὲ τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ ἐμφωλεῖται τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους οὐ μόνον μνήμη μετὰ θαυμασμοῦ συνδεδεμένη, ἀλλὰ καὶ στοργὴ αὐτόχρονη καὶ δὴ παλαιά. Ν' ἀποθαυμάζωμεν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων εἰθίσμεθα τὰ Ἰωνικὰ καὶ Ἀττικὰ γράμματα, ἰδίᾳ δὲ τὴν τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ ἀληθοῦς ἐπιστήμην, ἐν ἣ τῶν ὑμετέρων φιλοσόφων οἱ κορυφαῖοι ἐπὶ τοσοῦτον ἐξήρθησαν, ὥστε νὰ χωρήσῃ ἀπωτέρω διὰ μόνου τοῦ φυσικοῦ φωτός ἀδύνατον τυγχάνει τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ. Περί πόσου δὲ ποιούμεθα τὴν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν, κατάδηλον γίνεται ἐκ τῆς ἐνδελεχοῦς καὶ πολλαπλῆς μερίμνης, ἣν πρὸς ἀναστήλωσιν καὶ κλείσμον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀγγελικοῦ Διδασκάλου ἀπὸ ταύτης τῆς ἀρχιερατικῆς περιωπῆς κατεβάλομεν. Διότι ἐὰν ἀπὸ τῆς δόξης τῶν σοφῶν ἀνδρῶν μέγα μέρος καρπῶνται, καὶ πάνυ δικαίως, ἐκεῖνοι, ὧν τὸ σύστημα καὶ τὴν διδασκαλίαν ἐν τῇ τῆς σοφίας ἐπιδιώξει ἠκολούθησαν οὗτοι, βεβαίως θεωρηθησόμεθα ὅτι ἀπέδομεν τιμὴν τῷ ὑμετέρῳ Ἀριστοτέλει, κλείσαντες τὸν μακάριον Θωμᾶν Ἀκυνάτην, τὸν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν μαθητῶν καὶ μεγάλων αὐτοῦ ὀπαδῶν ἀναντιρρήτως διαπρεπέστατον. Ἐὰν δὲ περὶ τῶν Χριστιανικῶν διαλάβωμεν, τὴν τῶν ἱερῶν Ἑλληνικῆν διάταξιν ἀείποτε ἐπεδοκιμάσαμεν. Ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις καὶ τοῖς θρησκευτικοῖς ἐθίμοις, ἅτινα, παρὰ τῶν προγόνων παραληφθέντα, ἀγνότατα μεριμνᾷ νὰ διαφυλάξῃ ἡ Ἑλλάς, τοῦ ἀρχαίου τύπου τὴν εἰκόνα καὶ τὴν συνημμένην τῇ ποικιλίᾳ μεγαλοπρέπειαν ἡμεῖς ἀείποτε νὰ σέβωμεν εἰθίσθημεν. Καί, ἐπειδὴ δίκαιον ἅμα καὶ λυσιτελεῖς τυγχάνει τὰ ἱερά ταῦτα ἔθιμα, ὥσπερ εἰσὶν, οὕτω νὰ διαμένωσιν ἀκέραια, τούτου ἕνεκα τὴν Οὐρβάνειον σχολὴν τῶν τροφίμων τοῦ

Ἑλληνικοῦ σχήματος, τὴν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου φερώνυμον, εἰς τὸν ἀρχαῖον τύπον καὶ τὸ πρῶν αὐτῆς καθιστῶς ἐπανηγάζομεν. Ὁμοίῳ τῷ τρόπῳ ὅσους ἢ Ἑλληνικῆ Ἐκκλησία παρήγαγε Πατέρας καὶ Διδασκάλους, παρήγαγε δὲ Θεῖα εὐδοκίᾳ πλείστους καὶ μεγάλους, τούτων πάντων τὸν θαυμασιὸν πιστεύετε συναυξηθέντα ἐν Ἡμῖν μετὰ τῆς ἡλικίας. Τί ἄρ' ἄρα γε δηλοῖ ἢ ὑφ' Ἡμῶν εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῆς Ἡμετέρας Ἀρχιερατείας ἀσμένως γενομένη ἀνύψωσις εἰς φαινοτέραν αἴγλην καὶ κλέος εὐρύτερον τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου; Ἀπὸ εὐσεβῶν αἰσθημάτων διαπλεγόμενοι, ἠβουλήθημεν ἵνα ἐκατέρφω αὐτῶν αἰ ἀρεταὶ καὶ ἡ πολιτεία ἢ εὐθυτάτη ἀπὸ ἀνατολῆς ἕως δυσμῶν καταφανέσταται ἀποβῶσιν, ὥστε οἱ τοῦ καθολικοῦ ὀνόματος ἀναδειχθέντες εὐεργέται διὰ καθολικῆς τιμῆς αἰγληέστερον νὰ λαμπρυνθῶσιν. Ἐκ τῆς χορείας τῶν Ἡμετέρων προκατόχων πιστεύσατε ὅτι οὐχ ἦττον ἠδόμεθα τῇ μνήμῃ ἐκείνων, εἰς οὓς ἢ Ἑλλάς τό τε γένος καὶ τὴν καταγωγὴν δέδωκε. Μάλιστα δὲ ἀποθαυμάζομεν τούτους, καὶ οὐ σπανίως ἀνακυκλοῦμεν ἐν τῇ διανοίᾳ Ἡμῶν τὴν σοφίαν. μεθ' ἧς τὴν χριστιανικὴν πολιτείαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐπὶ τριβῶν σχολιῶν καὶ δυσβάτων ὁδεύουσαν συνέδραμον καὶ προήγαγον· τὸ σθένος, δι' οὗ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ὡς ὁ Ἀνάκλητος, ὁ Τελεσφόρος καὶ ὁ Ὑγίνος, μετὰ εὐκλειῆς ἀγῶνας ἐνδόξῳ μαρτυρίῳ ἀπέθανον. Καίτοι, ἵνα τὸ ἀληθὲς ἀνομολογήσωμεν, οὐδ' ἀπαξ συμβαίνει τοὺς ἀπὸ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς Ποντίφικας νὰ ἀναπολῶμεν, χωρὶς ἢ καρδία ἡμῶν νὰ ἐκζητῇ ἐν ἄλλοι καὶ πόθῳ μέγα τι συμφορᾷ τῶν μετέπειτα χρόνων ἀπολεσθέν. Τὸν πρόσθεν ἐκείνων σύνδεσμον ὑπαινισσόμεθα τὸν ἀπὸ πάσης διχονοίας ἀνέπαφον, δι' οὗ σωτηρίως συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλους Ἕλληνές τε καὶ Λατίνοι καθ' ὃν χρόνον ἀπὸ τῆς χώρας ἐκείνης, ἧτις ἐγέννησε τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα, οἱ μέλλοντες νὰ ἀνέλθωσι τὸ ὕπατον τῆς ἀρχιερατείας ἀξίωμα προσεκαλοῦντο. Ἀμείωτος θὰ διετελεῖ ἢ κοινωνία πλείστων καὶ μεγάλων ἀγαθῶν, εἴ ποτε ἀμείωτος ἔμεινεν ἢ ὁμόνοια.

Ὅπωςδὴποτε οὐδαμῶς νὰ ἀθυμῶμεν προσήκει τῇ τοῦ παρελθόντος ἀναπολήσει, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ παρορμώμεθα ἀνάγκῃ εἰς σωτηρίαν ἐπαγρύπνησιν, εἰς μόχθους καρποφόρους. Ὑμεῖς δέ, Σεβάσμιοι Ἀδελφοί, συνεχίσατε ἀγρύπνως τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος τὴν ἐξάσκησιν, ὡς ἦδη πράττετε. Μεριμνᾶτε ἐνδελεχῶς, ὅπως πάντες οἱ τῇ ἐξουσίᾳ ὑμῶν ὑπέκοντες κατανοῶσι, τί παρ' αὐτῶν ἀπαιτεῖ ἢ καθολικὴ πίστις, καὶ ἀπὸ τοῦ ὑμετέρου παραδείγματος ἄς ἐκμάθωσι τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὴν πατρίδα στοργὴν μετὰ τοῦ πρὸς τὴν ἁγίαν πίστιν ἔρωτος καὶ ζήλου ἀρρήκτως νὰ συνενῶσι. Τὸ ἐφ' Ἡμῖν μεριμνήσομεν, ὅπως τὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ὑμετέρᾳ χώρᾳ μεθ' ἧς δυνάμεθα δραστηριότητος καὶ ἐντάσεως προασπίσωμεν, διαφυλάξωμεν καὶ στερρῶς ἐνισχύσωμεν. Τοιαύτην ἔχοντες τὴν πρόθεσιν, τὰ μάλιστα δὲ κατανοοῦντες ὅτι ἐκ τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καλλιέργειας τῶν

τεχνῶν τῶν ἀναγομένων εἰς τῆς διανοίας τὸν κύκλον σπουδαίως ἐξήρηται τῶν ἡθῶν ἢ φροῦρησις, ἢ πολιτικὴ εὐταξία καὶ αὐτὸ ἔτι τοῦ καθολικοῦ ὀνόματος τὸ γόητρον, ἐπειράθημεν ἵνα συνεισενέγκωμεν τι πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν νέων διὰ τῆς πρὸ ἐτῶν ἐγκαθιδρύσεως ἐν Ἀθήναις Λυκείου, παρεχομένης οὕτω τῇ καθολικῇ νεότητι καταλλήλου εὐκαιρίας πρὸς ἐπίδοσιν αὐτῆς ἐν τοῖς γράμμασι, πρωτίστως δὲ πρὸς τελείαν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης ἐκείνης, ἧτις, ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Ὀμήρου ἐπεξεργασθεῖσα, τοσαύτην ἄφ' ἐκατέρου προσέλαβεν αἴγλην. Ἦδη τὰ ἀπὸ κοινοῦ διαπεμφθέντα ὑμέτερα γράμματα, τὰ ἀπὸ τῆς ἐνάτης Σεπτεμβρίου χρονολογούμενα, ὑποδεικνύουσιν Ἡμῖν ἵνα καὶ ἕτερόν τι εἰσαγάγωμεν αὐτόσε οὐχὶ ἕτερογενές, δι' οὗ καὶ περὶ τῶν κληρικῶν νέων νὰ ληφθῇ ἢ προσήκουσα ἐκπαιδευτικὴ πρόνοια. Ὁμογνώμονα δὲ ὑμῖν ἔχετε καὶ τὴν Ἡμετέραν γνώμην. Λυσιτελέστατον τουτέστι καὶ τὰ μάλιστα ἐπίκαιρον νομίζομεν, ὅπως ἢ Ἀθηναϊκῆ αὐτῆ τῶν γραμμάτων ἐστία, περὶ ἧς εἶπομεν, ἀναπετάσῃ τὰς πύλας αὐτῆς καὶ τοῖς τῶν ἱερῶν ἐπιστημῶν τροφίμοις, ἵνα οὗτοι, ἐν τῇ μελέτῃ τῶν γραμμάτων προπαιδευόμενοι, μηδαμῶς τῆς Θεολογίας ἢ τῆς Φιλοσοφίας ἀπτῶνται πρότερον ἢ εἰς τὴν πάτριον γλῶσσαν καὶ τὰ πάτρια γράμματα ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ τελείως ἐκγυμνασθῶσι. Διὰ τοῦ ἐφοδίου τούτου οἱ περὶ τὰ Θεῖα ἀσχολούμενοι νέοι καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ὑπουργήματος κάλλιον βεβαίως θὰ προασπίσωσι καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἱερῶν καθηκόντων ὠφελιμώτερον θὰ ἀναστραφῶσιν. Οὐ ἔνεκεν ἀσμένως ἐβουλευσάμεθα, ἵνα ἐν αὐτῷ τῷ μεγάλῳ τοῦ ρηθέντος Λυκείου, ὡς ὑμεῖς ἀποφαινέσθε, ἐγκαθιδρῶσωμεν Ἱεροδιδασκαλεῖον πρὸς φοίτησιν τῶν κληρικῶν νέων τοῦ Λατινικοῦ σχήματος τῶν Ἑλλήνων τὴν καταγωγὴν, οὐδαμῶς ἀποκλειομένων καὶ τῶν ἄλλων Ἀνατολιτῶν τῶν Ἑλληνίδι φωνῇ χρωμένων. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐμπειδώσεως τοῦ ὅλου ἔργου καὶ τῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ Ἡμέτερον ἔσται δι' ἐιδικῶν πρὸς τοῦτο γραμμάτων ἄλλοτε νὰ διαγράψωμεν. Ἀφ' ἑτέρου, ῥίπτοντες ἐπ' ὀλίγον βλέμμα ἀναδρομικὸν ἐπὶ τοὺς προγενεστέρους Ἡμῶν ἀρχιερεῖς, εὐρήσετε ὅτι ἢ αὐτῆ καὶ ἐν αὐτοῖς ὑπῆρξε προαίρεσις, οἷα καὶ ἐν Ἡμῖν, καὶ ὅτι οὐδεμίαν ὑπηρεσίαν παρέλιπον, ἧτις ἐφαίνετο τῷ ὑμετέρῳ Ἔθνει λυσιτελής καὶ ἦτο ἐν τῇ ἐξουσίᾳ αὐτῶν. Οὕτω, τῆς ἱστορίας ἐπιμαρτυρούσης, Πῶς ὁ Ε' ἐκ τῆς συμμαχίας ἐκείνης τῶν Χριστιανῶν ἡγεμόνων τῆς περιφανῶς θριαμβευσάσης παρὰ τὰς Ἑχινάδας νήσους, τοῦτον τὸν καρπὸν νὰ δρέψῃ ἠβουλήθη, δῆλον ὅτι οὐ μόνον τῆς Ἰταλίας νὰ ὑπεραμυνθῇ, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα σύμπασαν νὰ ἀπολυτρώσῃ. Μέχρι τοσοῦτου ὑπὲρ τῶν κοινῶν καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων σωτηρίας ὁ ὀσιώτατος Ἀρχιερεὺς ἐμόχθη. Ἄν δὲ ἢ ἐλπίς διέψευσε τὸν ἄνθρωπον καὶ τοὺς ἑαυτοῦ ἀγῶνας, οὐχ ἦττον τὸ ἐγχείρημα ἐκείνου ὑπῆρξεν ἀληθῶς μεγαλεπήβολον καὶ στοργῆς ἐμπλεῶν· οὐδ' ἀπ' αὐτοῦ ἐξήρητο ἢ μὴ ἐπιτυχία. Ὅτε δέ, ἵνα προσφάτων γεγονότων ἀναμνησθῶμεν, οἱ πατέρες

ὕμῶν κρατερῶς ἠγωνίζοντο πρὸς ἀπέλασιν ἀπὸ τοῦ πατρίου ἐδάφους τῆς ξένης δεσποτείας καὶ διεκδίκησιν τοῦ ἑαυτῶν δικαίου, εἰς πόσους ἐκ τῶν ἐξαναγκασθέντων κατὰ τοὺς χαλεποὺς ἐκείνους χρόνους νὰ ἀποδημήσωσιν ἀσφαλῆ καταφυγὴν αἱ Ῥωμαϊκαὶ πόλεις παρέσχον! Οὐδ' ἠδύνατό ποτε οὗτοι γενναιοτέρως νὰ τύχῳσι δεξιῶσεως ὑπὸ τοῦ Πίου τοῦ Ζ΄, ὅστις καὶ τὰς πύλας τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ νὰ ἀναπετάσωσιν εἰς τοὺς πρόσφυγας ἐντεῖλατο καὶ πᾶσαν ὕλικήν τε καὶ ἠθικὴν ἀρωγὴν κατὰ τὸ ἐφικτὸν μετ' ἄκρας προθυμίας ἐπεδαψίλευσε.

Ταῦτα πάντα οὐχὶ ἄλλης αἰτίας ἔνεκα μνημονεύονται ὧδε εἰμῆ, ἵνα ἐκ τῆς κατὰ παράδοσιν ταύτης εὐνοίας ἢ φύσεως ἢ γνησίας τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἀρχιερατείας καὶ αἱ προαιρέσεις αἱ ἀληθεῖς διαγιγνώσκωνται. Αἱ προκατελιημμένοι γινώμαι, ἅς ποιά τις δύναμις ἀλγειῶν συμβεβηκότων ἐνέσπειρε, διατὶ Θεῖα συνάρσει νὰ μὴ ὑποχωρήσωσι βαθμιαίως κατέναντι τῆς ἀληθείας; Οἱ ἀμερολήπτως καὶ μετὰ κρίσεως ἀκεραίας ἐπίσκοποι οὐδὲν τὰ πράγματα, εὐκόλως δύνανται νὰ κατίδωσιν ὅτι οὐδὲν θέλουσι διακυβεύσει οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀνακαινίζοντες τὴν παλαιὰν μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ὁμόνοιαν· ὅτι οὐδὲν ἢ Ἑλλάς θ' ἀπολέσει ἐκ τοῦ μεγαλείου, τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν ἐγκαλλωπισμάτων αὐτῆς· τοῦναντίον δὲ οὐχ ἥκιστα καὶ ἔρεισμα καὶ κλέος προσκτήσεται. Κατὰ τὴν ἀκμάζουσαν τῆς πολιτείας κατάστασιν τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου τί ὑπελείπετο; Τί οἱ χρόνοι τοῦ Ἀθανασίου ἢ τοῦ Χρυσοστόμου ἐπεπόθησαν; Ἐν οἷς χρόνοις ἱερά παρὰ πᾶσιν ἢ τοῦ Ῥωμαίου Ἀρχιερέως ἐξουσία ἦν, αὐτῶ δὲ τούτῳ ἄτε νομίμῳ διαδόχῳ τοῦ μακαρίου Πέτρου καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς Χριστιανικῆς πολιτείας ἰθύντορι καὶ κυβερνήτῃ ὑπάτῳ Ἀνατολῆ καὶ Δύσεως ὡσαύτως ὑπεῖκε, τὸ αὐτὸ ἐκατέρωθεν δοξαζόντων καὶ ὁμολογούντων τῶν πνευμάτων.

Ἡμεῖς ἐν τοσοῦτῳ, ἅτε καὶ δυνάμενοι καὶ ὀφείλοντες, ἐγκαρτεροῦμεν ἐπιτρέποντες τὸ ἔθνος ὑμῶν σύμπαν τῷ κοινῷ πάντων Λυτρωτῇ Ἰησοῦ Χριστῷ, οὐχὶ εἰς μάτην, ὡς εὐελπιστοῦμεν, ἐπικαλουμένης καὶ τῆς Θεοτόκου Παρθένου, ἣν οἱ Ἕλληνες εἰθισμένοι εἰσὶ μετ' ἐξαιρέτου εὐλαθείας νὰ τιμῶσι καὶ διὰ χαριστάτου ὀνόματος καὶ ἀληθεστάτης ἐννοίας **Παναγίαν** ν' ἀποκαλῶσι.

Τῶν Θεῶν δωρημάτων οἰωνὸν καὶ τῆς πρὸς ὑμᾶς Ἡμετέρας εὐνοίας μάρτυρα, Σεβάσμιοι Ἀδελφοί, ὑμῖν, τῷ Κλήρῳ καὶ τῷ λαῷ ὑμῶν τὴν ἀποστολικὴν εὐλογίαν φιλοστοργότατα ἐν Κυρίῳ ἐπιδαψιλεύομεν.

Ἐξεδόθη ἐν Ῥώμῃ παρὰ τὸν Ἅγιον Πέτρον, ἡμέρῃ εἰκοστῇ Νοεμβρίου, ἔτει χιλιοστῷ ἑνακοσιοστῷ πρώτῳ, τῆς Ἀρχιερατείας Ἡμῶν εἰκοστῷ τετάρτῳ.

ΛΕΩΝ ΠΑΠΑΣ ΙΓ΄